

ספרות
הלאה

הנוע

בית-ב-עת

110

קרן בית הנשיא
משרד החינוך והתרבות עיריית ירושלים — המחלקה לחינוך
המרכז לספרות ילדים

המערכת : ברגסון גרשון (יו"ר), זהבי אלכס, ד"ר טרסי אסתר

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים דוד המלך 18.
בסיוע הקרן לזכרה של ליבי ברקסון ארה"ב.

ספרות הילדים והנוער שלנו לא זכתה עד היום לבמה מיוחדת, אך מערכת הבעיות הקשורה בה מחייבת תשומת-לב מיוחדת ועיון מיוחד. כתביהעת שלפנינו בא לספק צורך זה. מטרתנו להביא חומר עיוני, מחקרי, דברי-ביקורת, ניתוחים-ספרותיים והצעות מתודיות לציבור הנתון לסוג ספרותי זה. החוברת שלפנינו היא ניסיון ראשון בארץ בתחום זה, ואנו מזמינים את ציבור הסופרים, המבקרים, המחנכים — והורים בכללם — להשתתף בהרחבתו ובפיתוחו.

לידתה של החוברת הראשונה לא היתה קלה, אך אנו מאמינים שיעלה בידינו להעשיר את החוברות הבאות בתוכנן ובצורתן.

אנו מתכוונים להתמיד במדורים שהתחלנו בהם ולהוסיף עליהם מדורים חדשים, כגון: למורה הספרן; טיפוח הקריאה החופשית; ספריית בית-הספר; עיצוב הספר ואיורו; מידע על ספרות ילדים בער-לם.

כתבעת זה יהיה פתוח לכל המחנכים המעוניינים לבטא את מחשבותיהם ורעיונותיהם בשדה ספרות הילדים והנוער, ונשמח לעיין בהערות ובהצעות לשיפורו.

אנו מבקשים לשרת את ציבור המחנכים וההורים המתלבט בבעיות הקריאה של חניכיהם ובניהם ולהקל עליהם את ההערכה והברירה. ספרות-הילדים והנוער התרחבה בתקופה האחרונה ויש לסייע בידו הילד ומוריו-מדריכיו למצוא את דרכם בשפע זה המביך לעתים.

בדורנו, דור הראדיו והטלוויזיה, זקוק הספר לעידוד מיוחד, מכשירי התקשורת החדשים עשויים להפיץ את ידיעת הספרים ולהרבות קריאה בהם, והם גם עלולים לדחותם לקרן זוית.

אנו מבקשים להעלות את החינוך לקריאה, את הספרייה בבית-הספר ואת הספרן-המדריך כגורם המגביר את הזיקה לספר בתנאים החדשים של קליטת ידע וחוויה.

חברי-המערכת מאמינים, כי הם מניחים יסוד לכלי-חינוכי היוני שיקדם ויפתח את ספרות הילדים והנוער וירבה לה קוראים נלהבים. חובה נעימה לי להודות ל"נחשונים" — המחברים שנענו לפניית, שלחו מפרי-עטם ועודדוני בהוצאת כתבעת חדש זה.

"בבית ובחוץ" — קובץ בלתי-ידוע של שירי ילדים

מאת רחל המשוררת

מאת: אוריאל אופק

ספר זה יהיה בצאתו, ללא ספק, בבחינת סנסציה קטנה, גילויי-שלהפתעה לכל חובבי השירה העברית, ושירת רחל בפרט. תארו לעצמכם, קובץ של שירי רחל לילדים, ואנחנו לא ידענו!

אודה: גם אני לא ידעתי על קיומו של קובץ זה, ואף התייחסתי אליו תחילה בחשד-מה. על כן תהיינה שורות אלה בבחינת חתימתו של מבצע 'בלשי' קטן, שהעסיק אותי שבועות וחודשים. תם המבצע, אך טרם נשלם.

בדומה לסיפורים בלשיים רבים, נפתח גם מבצע זה במכתב, שהגיע אלי ביום בהיר אחד בדואר; מכתב מידידתי מירה מאיר, עורכת ספרי הילדים בהוצאת "ספרית פועלים", וזה לשונו:

הגיע לידי ספר שירי ילדים של רחל (המשוררת). האם ידעת שהיא הוציאה ספר כזה? אני נרגשת מאד, ומרגישה זכות גדולה, על שניתנה לי האפשרות להוציאו לאור. האם תוכל לעזור לי לברר מתי יצא הספר לאור, היכן, מי המו"ל? ובכלל, האם ידוע לך משהו בענין זה? אנא, ענה לי.

קראתי — ומצמצתי לעיני בהפתעה: האמנם הוציאה רחל קובץ שירי ילדים, ואני — החושב את עצמי בקי בספרות-ילדים — לא ידעתי? אחוז סקרנות מהולה בספקנות בדקתי בכל המקורות העומדים לראשותי — בבליוגרפיות, ביוגרפיות וכרטיסיות קטלוגיות — והעלתי חרס בידי. בשום מקום לא נמצא גם זכר לספר אשר כזה. על כן ישבתי ועניתי לכתובת:

חוששני מאוד שהתרגשותך נמהרת מדי. רחל לא כתבה מעולם שירי ילדים. אני מנחש, שאיזו משוררת אחרת בשם רחל הוציאה ספר זה (אם כי איני נזכר כרגע בשום רחל אחרת). ובכל זאת, אהיה חכם יותר לאחר שאראה את הספר במו עיני, ואני מעוניין מאד לראותו.

עכשיו ידוע אני, שהייתי נמהר מדי בקביעתי. ובכל זאת, דומה שלא יכולתי לפסוק אחרת, לאחר, שעל אף חיפושי, לא מצאתי בשום מקום גם רמז כלשהו לעובדה שרחל חיברה אי פעם שירים לילדים: לא בביוגרפיות של ברכה חבס ואורי מיל-

שטיין, לא בזכרונותיהם של אחותה שושנה ושל זלמן שזר, לא בביבליוגרפיות המפורטות כל כך של מרדכי שניר וראובן קריץ, לא במכתביה הרבים של רחל, שראו אור, ולא בשום מקור מודפס אחר.

אך לא עברו ימים רבים, וחייב הייתי להודות כי אפשר שמסקנתי היתה נמהרת מדי. מירה מאיר סרה אלי, כבקשתי, והציגה לפני את הספר — קובץ בן 16 עמודים, בפורמאט אלבומי, אשר על שערו כתוב לאמור:

ולמעלה, בפינת הדף, רשומה הקדשה בכתב־ידה המוכר כל־כך של רחל, שאין לטעות בו, לילדה קטנה ושמה גם־כן רחל...

אודה, התרגשות אחזה בי למראה ספר זה, מעין התרגשותו של ספן, המגלה פת־אום יבשת לא נודעת. לראשונה התחיל בטחוני העצמי מתערער; ובכל־זאת, נותרו בי עדיין קושיות וספקות. קושיות — מדוע לא צוינו בספר שם המו"ל, שם בית הדפוס ושנת ההוצאה? (למראה הציורים הצבעוניים ניחשתי כי הספר הודפס, אולי, בחו"ל, שהרי בשנות חייה של רחל לא נדפסו עדיין בארץ ספרי ילדים בצבעים). והספק — הייתכן כי חרוזים כגון "התרנגול קורא בקול / מי כמוני פה גדול? / לי כרבולת יפה / וזנב כמניפה / קוקוריקו" נכתבו באותה יד, שכתבה "ואולי לא היו הדברים מעולם"?

לשאלתי, סיפרה מירה כי הספר נמסר להוצאה על־ידי אמירה גרדי מעין־חרוד, שאמרה כי הוא יצא בהוצאת "דבר".

ככל שעברו הימים נוספו לספקותי עוד שותפים רבים ונכבדים. כל מי שפנינו אליו בבקשת מידע השיב לשאלותינו בשלילה. ג. קרסל כתב: "לא ראיתי את הספר ועל כן גם לא ידוע לי, אבל אין זה נכון שיצא בהוצאת 'דבר'" (שהוציאה את כל שירי רחל); "ד"ר אדיר כהן מאוניברסיטת חיפה ניסה לברר במקומות שונים, אם רחל כתבה שירים לילדים "ולא הצלחתי למצוא סימוכין לכך"; גם למנחם רגב מירושלים "לא ידוע על שירים לילדים, שכתבה רחל המשוררת, ואם אופק אמר שלא כתבה, אפשר לסמוך עליו" (נו נו...). הגדיל מכולם פרופ' דב סדן, שכתב דברים מפורשים ומאלפים אלה:

"פניתי כה וכה: אולי־אפשר־שמה, אבל לפי ששמעתי כעברים, לפנינו כמין מיסטי־פיקציה... לו רחל כתבה שירי ילדים, ובמניין ראוי, לא היה נעשה באופן, שיהא כסוד הנעלם (עילום מקום הדפוס ושנת הוצאתו). ניתן לשער, עד כמה היו הקרובים ביותר שבידידי רחל — בנציון ישראלי, ברל כצנלסון, זלמן שזר, יצחק יציב ואחרים שמחים על ענין כזה וחוזרים ומדפיסים מהם ("דבר לילדים") וחוזרים ומדפיסים את כולם (וביותר עם ייסוד ספריות ילדים ב"עם עובד", שעורכו הראשונים היו ב. כצנלסון ושזר). היכרתי מקרוב את רחל, והיא כבר בימי תוליה, ואף הייתי מאחרוני מבקריה בבית־החולים לפני מותה, ורוחה היתה כמשוטטת בבית "דבר". בספר הראשון "ספיח" טיפל משה שרת, והוא שניקדו והגיהו. בספרה "נבו" טיפל ז. שזר (נסדר באותיות מיוחדות, ששרדו מלפני גירוש ספרד) ולא הם ולא כל שעסקו וכתבו על רחל, ובייחוד במאמרים עליה המיועדים לילדים, לא שמעו ולא השמיעו

שמץ על שיריה — לא כל שכן ספר שיריה — לילדים ; והוא מדרש פליאה, וכמותו כבדיה, וכך נראה לי לפסוק, אף שלא ראיתי את השירים, וידעתי כי "לא ראיתי" אינו ראיה".

אכן, דברים כדרבנות*.

לא אפרט את כל המקומות והמקורות הנוספים, שפנינו אליהם. אזכיר עוד את בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, וארכיון-העבודה, ואוסף ספרי-השירה המופלג לא והשלם-כמעט של אברהם יפה — גם באחד מהם לא נמצא עותק של "בבית ובחוץ". והתשובה בכל מקום חזרה על עצמה : לא שמענו, לא ראינו, לא ידענו. עד שבשלהי סיון תשל"ג הגיעה תשובתו המפתיעה של זלמן שזר. שולמית כהנא, מזכירתו האישית, כתבה בשמו של הנשיא-לשעבר, כי "אכן אמת הדבר : מחברת הספר 'בבית ובחוץ' היא רחל המשוררת, והביאה את הספר לדפוס רינה שץ מעיך-חרוד".

זו היתה קרר-האור הראשונה באפלת "בבית ובחוץ". ובכן, לא "בדיה" היא פרשת הספר הזה והיו דברים מעולם, ומי כשזר מוסמך לקבוע זאת. אך כיוון שעל-פי שניים עדים יקום דבר (מה גם, שרינה שץ היתה ילדה בשנת הופעתו של הספר וקשה להניח שהיתה מסוגלת להביאו לדפוס), ומאחר שביקשנו להעשיר את ידיעותינו על פרשה זו — שנראתה בעינינו יותר ויותר כתעלומה — החלטנו להרסיף ולחקור אותה.

משפסקו קרבות יום-הכיפורים ואורי מילשטיין השתחרר משירותו הצבאי, פניתי גם אליו. הוא — עורך הספר "שירי רחל ומכתביה בכתב-ידה" ומחבר הביוגרפיה המקיפה "דודתי רחל" — השיב בלא היסוס כי, אמנם, "בבית ובחוץ" נכתב על-ידי רחל. לשאלתי מדוע לא הזכיר עובדה זו בביוגרפיה, השיב בשמץ מבוכה : "באמת, לא יודע... במקרה". רעייתו של אורי יעצה לי לפנות אל שרה מילשטיין, בת-אחותה של רחל (אמו של אורי), והבטיחה כי אשמע מפי דברים מעניינים. ואמנם, היתה זו שיחה מאלפת ומאירת עיניים.

"כן, ודאי שרחל כתבה את הספר הזה", סיפרה שרה, "עותק אחד שלו נמצא אצלי, ואני זוכרת איך ומתי הוא נכתב. היה זה, אם אינני טועה, בשנת 1930. רחל זרה אז בת-לאבוב, היתה חולה ואני טיפלת בה. מצבה החמרי היה קשה מאוד, והידידים שלה — שזר, ברל ואחרים — חיפשו דרכים איך לעזור לה. היא לא רצתה לקבל סתם תמיכה. יום אחד הציע לה מישהו (אינני זוכרת מי היה זה), כי תכתוב שירים לילדים, מעין עיבודים של חרוזי ילדים אירופאיים. רחל קבלה את ההצעה הזאת, שהיה בה כדי לשפר מעט את מצבה, וכך נולד הספר 'בבית ובחוץ'. הוא נדפס במספר מצומצם של עותקים ונדמה לי שגם לא נפוץ הרבה. רחל בעצמה

* מתוך ההקדמה למהדורה החדשה של "בבית ובחוץ", היוצא בימים אלה בהוצאת "ספרית פועלים".

** לאחר שקרא פרופ' סדן את הנוסח הראשון של המבוא, הוא החזירו בצירוף הערה : "אני רואה, כי טעות היתה בידי ; אבל אם הדברים יצאו מכלל טעות, לא יצאו מכלל חידה, ותהי לחידה".

אמרה לי לא פעם, כי היא איננה מרוצה מן החרוזים האלה, אולי אפילו הצטערה על כתיבתם. בכל אופן היא מיעטה לדבר על הספר הזה, וזו אולי אחת הסיבות, מדוע לא כתבו עליו בשום מקום".

בינתיים הצליחה מירה מאיר ליצור קשר עם רינה שץ: פעמיים ירדה רינה מעיני-חרוד לתל-אביב, קיימה שיחות אחדות עם מירה (אחת מהן הוקלטה ברשמקול), תיקנה את טעותו של שזר וסיפרה:

"הספר 'בבית ובחוץ' הגיע לידי כשהייתי צעירה מאוד. יום אחד ביקרתי עם הורי בתל-אביב וסרנו אל רחל, שהיתה ידידת המשפחה. שזר סיפר לנו, כי כאשר רחל שכבה חולה בחדרה, הביא לה מישהו את התמונות הצבעוניות והציע לה כי תחבר להם חרוזים. לשמע ההצעה היתה לרחל הרגשה — כך שמעתי — כאילו רוצים לתמוך בה, מפני שהיא חולה ומצבה קשה. הרי היא משוררת למבוגרים — ומדוע מציעים לה לכתוב פתאום חרוזים לילדים? בכל-אחת הסכימה לכתוב את החרוזים, אך לאחר שהספר יצא, היא ביקשה, כי לא יוציאו אותו פעם שנייה. זו הסיבה, לדעתי, מדוע שזר שמר על הדבר בסוד, ודא הדפיס את הספר מחדש. אבל אני זכרתי לספר הסד-נעורים, וערערתי על החלטה זו. מעולם לא ויתרתי על הרעיון, ששזר יעזור לי להדפיס את הספר מחדש. ופעם הועלתה אפילו הצעה להדפיס אותו באמריקה במהדורה מפוארת, (אולי זו הסיבה מדוע כתב שזר בטעות, כי אני הבאתי הספר לדפוס).

עתה, משהחלט להוציא את "בבית ובחוץ" במהדורה חדשה, הצליחה רינה שץ למצוא אצל בן-יהודה את כתב-היד של החרוזים — כתב-יד נדיר, שאין ערוך לחשיבותו בשל התיקונים וחילופי הגירסאות אשר בו. כן הביאה את העותק ה'משפחתי' של הספר, עם ההקדשה של רחל "לרחלה הקטנה", שנכתבה בראש-השנה תרצ"א. "לרחלה הקטנה היא בת-דודתי רחל סבוראי, בתה של שרה יצקר-סבוראי, אחות אמי," סיפרה רינה, "לפני הלידה ביקשה רחל המשוררת משרה: 'תקראי נא בשמי לבתך הקטנה'. ולאחר שנולדה בת-דודתי ונקראה בשם רחלה, שלחה לה רחל את קובץ החרוזים עם ההקדשה, ולדודה שרה שלחה את השיר תקראי נא בשמי".*

משנאמר לרינה שץ, כי לצורך המהדורה החדשה דרושים הפרטים הביבליוגרפיים וההיסטוריים, הקשורים בספר בלתי-ידוע זה, פנתה אל פנינה דודנה, אולי תוכל היא לסייע לה בבירור הפרטים; הדודה פנתה אל אחיה, רואה-החשבון משה סבוראי; ולפגישה הבאה הביאה את עדותו בכתב של מר סבוראי, השופכת אור חדש ומפתיע על הפרשה הנעלמת של הולדת הספר. "בשנת 1930", — כתב מר סבוראי — "הביא ראובן גולדברג, סוחר סדקית שתנותו בתל-אביב, כמה אלפי חוברות מצוירות של חיות-בית מגרמניה, בלי כל כתובות עליהן. אחי המנחם שמעון סבוראי, שניהל את חשבונותיו של מר גולדברג, יעץ לו להדפיס גם כתובות מתאימות לכל בעל-חיים. אותו זמן היה אחי שמעון

* הביוראפיות על רחל מספרות על ידידות נוספת, שהמשוררת שלחה אליהן שיר זה.

מבקר בבית רחל בלובשטיין והיה גם חובב את שירתה ואותה, שהיתה אז בחוליה הקשה. לכן הציע גולדברג שרחל תחבר את הכתובות לציורים בחרוזים קלים. ואמנם, הסכים גולדברג להצעת אחי, שלם לרחל את שכרה, הדפיס את החרוזים בחוברת, הוציא אותה לאור — והחבורות נמכרו כולם".

למקרא עדות מוסמכת זו אמרתי לבלי : הנה סוף סוף מגיעה החקירה אל סיומה הטוב. אלא שעוד באותו ערב נכונה לי הפתעה של ממש. חודשים רבים כל-כך חיפשתי בנרות את המו"ל של "בבית ובחוץ ולא ידעתי ולא שיערתי כי הוא מתגורר בשכנותי. שכן, משהראיתי לרעייתי בינה, שעקבה מקרוב אחרי "המבצע הבלשי", את הפתק של מר סבוראי, העיפה מבט בשורותיו. הראשונות וקראה כמוצאת שלל רב : "ראובן גולדברג ? בחייך ! הלא הוא השכן שלנו מרחוב קפלן !" מסתבר שרעייתי מכירה היטב משפחה זו, ויודעת כי מר גולדברג היה בשעתו לא רק היבואן היחיד והגדול של דברי סדקית וצעצועים, אלא שהיה גם ידימינו של אליהו גולומוב ב"הגנה" ; בבית-המסחר שלו, ברחוב כפר גלעדי 4 שבתל-אביב, הותקן 'סליק' של נשק, ועוזרו שמעון סבוראי היה גם איש-סודו בענייני ה'הגנה'.

אכן, מה קטן הוא עולמנו,

עוד באותו ערב ישבנו מול ראובן גולדברג — אדם מכניס אורחים, לבבי ופתוח — הרשמקול פתוח והזכרונות קולחים בשטף :

"בימים ההם הייתי יבואן של צעצועים, היחיד בארץ". סיפר האיש, "בשנת 1930 הבאתי מהפירמה 'לוינזון' בלייפציג גליונות של תמונות חיות ובהמות בצבעים מרהיבים, בלי שום טקסט. כאן, בארץ, מסרתי את התמונות לכורך, כדי שידביק כל תמונה על קרטון. כל עשרה קרטונים כרכתי יחד ומכרתי אותם כחוברות לחנויות לצעצועים. מתוך מאות התמונות שייבאתי בחרתי חמש-עשרה, שמצאו חן בעיני ביותר, ואמרתי : תמונות אלה ראויות שיתברו להן חרוזים, להנאת הילדים. הבאתי אותן למשורר ידוע — לא אזכיר את שמו בגלל כבודו — וביקשתי ממנו כי יחבר חרוזים קצרים לכל תמונה. הוא עשה את המלאכה, שילמתי לו, באתי הביתה והתי-חלתי לקרוא את החרוזים. ואף-על-פי שאני עצמי אינני משורר וגם לא מבקר — אמרתי : "לא ;" החרוזים לא מצאו חן בעיני. והנה, רצה המקרה, שבאותה שעה ישב אצלי שמעון סבוראי ; וכשראה את אכזבתי אמר לי : 'יש לי רעיון ! רחל המשוררת גרה עכשיו בתל-אביב. בוא, ניגש אליה, לא נספר לה שכבר פנית אל משורר אחר. פשוט, נציע לה לחבר שירים לתמונות האלה'."

קמנו והלכנו אליה יחד. נדמה לי שזה היה ברחוב צ'לנוב, קומה שנייה. היא שכבה חולה במיטה, בחדר שעשה רושם קודר מאוד. יכולתי מיד לראות כמה יפה היתה פעם. שמעון הציג אותי לפניה ואמר : 'תראי, רחל, החבר הזה מעוניין להוציא את התמונות האלה בספר עם חרוזים שלך'. ואני הוספתי ואמרתי : 'אני רוצה מאוד, רחל, שהילדים ייהנו מן החרוזים שלך'. התפתחה בינינו שיחה נעימה, ורחל היתה נתמדה מאוד, אף-על-פי שיכולתי להבחין במצב בריאותה הקשה. היא הסכימה מיד לבקשתי, ולא הרגשתי בהסתייגות כלשהי מן ההצעה, או באיזה חשש, שפונים אליה

כאילו מתוך כוונה לתמוך בה. אני בטוח שהדיעה הזאת מוטעית בהחלט. לדעתי קיבלה רחל את הצעתי בגלל שתי סיבות: קודם כל, היא אהבה מאוד ילדים, והדברים שאמרתי — כי אני רוצה שגם ילדים ייהנו מחרוזיה — מצאו חן בעיניה. ייתכן שאפילו הרגישה, כי היא עוזרת לי בכך. היא שמחה על שבא אליה יהודי בעל יכולת, המבקש את עזרתה בהוצאת ספר, שיעניק הנאה לילדים.

כעבור ימים אחדים — היה זה, כמדומה לי, בקיץ 1930 — עליתי שוב אל רחל, וקיבלתי ממנה את החרוזים. כמה שילמתי לה תמורתם? הסכום המדויק איננו זכור לי; אבל אני זוכר שאמרתי לה: 'רחל, הגידי, כמה עלי לשלם לך, כי כל כמה שאש-לם, אחשוב שאני עושה לך עוול. את כותבת שירים, זהו המקצוע שלך, ובכן — כמה עלי לשלם?' היא עמדה על כך, ששכרה לא יעלה על התעריף שהיה מקובל באותו זמן*, ואני שילמתי לה את השכר במלואו — ובתודה.

כשירדתי במדרגות, הרגשתי כמו חג בלב. כל-כך שמחתי לחרוזים! קראתי אותם שוב ושוב, ממש שיחקתי אתם, כל-כך נחמדים היו. כשקראתי על התרנגול הקורא בקול — הרגשתי כאילו תרנגול חי מנפנף מולי בכנפיו. וכשקראתי על הפרה הגר-עה — היה נדמה לי, שאני שומע את קולה.

מדירתה של רחל הלכתי אל בית-הדפוס — לצערי אינני זוכר בשום פנים איזה — וביקשתי כי ידפיסו מתחת לכל תמונה את החרוזים המתאימים. הקפדתי גם על כריכה יפה, עליה הדפסנו את שם החוברת, שם הצייר, וכמובן — שמה של רחל, כדי שידעו כולם כי רחל המשוררת היא שחיברה את השירים האלה. למה לא הוספתי את שם הדפוס ושם הוצאה? פשוט — מעולם לא חלמתי להיות מו"ל, ולא עלה כלל על דעתי שאני מוציא ספר ממש. התייחסתי אל 'בבית ובחוץ' כאל צעצוע — כמובן, צעצוע חינוכי, עם חרוזים יפים בעברית, בתקוה שיימכר היטב — אבל בכל-זאת צעצוע, שהופץ ונמכר רק בחנויות לצעצועים ולא בבתי-מסחר לספרים. סיטונאי, שבא אלי לקנות רעשן, או אוטו-של"פח, היה קונה גם את 'בבית ובחוץ', שהיה מונח בין שאר הצעצועים, לצד תמונות אחרות. זו הסיבה, לדעתי, מדוע אין הספר הזה מופיע היום בשום ספרייה, קטלוג או ביבליוגרפיה.

בפעם הראשונה כרכתי כתמשי-מאות חוברות של 'בבית ובחוץ'. היישוב לא היה גדול, וחששתי לכרוך כמות גדולה מדי. אבל החוברות נחטפו מיד, אף-על-פי שמחיר כל חוברת היה חמישה גרושים, שילינג של אז. יש לזכור, שהחוברות היו מכורכות בחדור, והתמונות הצבעוניות והמרהיבות היו דבר נדיר וחדש באותם ימים. אבל החוברות אזלו מיד, ובמשך שנה-שנתיים הדפסתי את 'בבית ובחוץ' עוד שלוש-ארבע — לכל היותר חמש פעמים. אולי הייתי ממשיד ומדפיס עוד ועוד, אבל בינתיים עברתי מעסק הצעצועים ליבוא גלנטריה וסדקית, וזנחתי את הדבר. רק ספרים אחדים הנחתי הצדה, למזכרת.

רצוני להדגיש כי רחל אהבה מאוד את 'בבית ובחוץ'. שוב ושוב ביקשה ממני כי

* מערכת "דבר" שילמה אז לרחל 20 גרוש בעד כל שורת שיר.

אביא לה עוד כמה ספרים, עוד עשרה ספרים, כדי לחלק אותם בין הילדים, שאהבה כל-כך. מילאתי את בקשתה בחפץ-לב, וכשאמרת לי לה פעם — "לו יזעת, רחל, כמה שמחים כל הילדים וההורים לספר הזה, וכמה יפה הוא התקבל על-ידי כולם" — הרגשתי כי המלים הללו מעניקות לה אושר רב.

"בערוב ימי חלמתי להוציא שוב את הספר הזה", סיים ראובן גולדברג את סיפורו, "חיפשתי את העותקים שהנחתי הצידה לפני ארבעים שנה, אך לשוא. לא הצלחתי למצוא אותם בשום מקום. הם נעלמו. אך עדיין לא ויתרתי על הרעיון. אמשיך לחפש, ואם אמצא אותם באיזה 'סליק', או על שולחן בעליית-הגג — אדפיס אותם שוב, יהיה מה שיהיה. לא אעשה זה בשביל 'ביזנס', כמובן, אלא לזכרה של רחל, ושגם הילדים של היום ייהנו מהחרוזים הנחמדים שלה."

"הרימה ראשך ילדי הבהיר"

אני חוזר וקורא ב"ד החרוזים התמימים, שכתבה רחל בימי חוליה בשביל 'בבית ובחוץ'. לאחר קריאה מרפרפת ראשונה ניתן להבין מדוע לא שבעה רחל — כנראה — נחת מהם (לפי גירסת שרה מילשטיין); שכן הם נראים חיוורים משהו ליד שיריה הלייריים המפעימים ל'גדולים'. הבתים הקצרים בנויים במתכונת 'הקלאסית' הפרימיטיבית של חרוזי הילדים, שמילאו בראשית המאה את המקראות לגיל הרך ברחבי אירופה, אך בקריאה שנייה, מעמיקה יותר, ניתן למצוא בהם גם שורות 'רחליות' מובהקות, בעלות איכות פיוטית של ממש. כמה מתנגן, למשל, הבית הפשוט והחינני הזה:

טְרִי לִי, טְרִי לִי — זֶה שֶׁרָךְ
פֶּה דְלִיל נְרָךְ;
טְרִי לִי, טְרִי לִי — גַם אֲנִי
אֹמֵר אֶתְךָ.

מה סמלי הוא, כי באחרית ימיה כתבה רחל חרוזים לטף, לאותם "ילדים ורודי נשמה / קוטפי ששונות כפרחים בקמה", שהשתוקקה כל-כל לשהות במחיצתם, כפי שציינה שוב ושוב בערגה בשיריה הלייריים. התיקונים הרבים וחילופי הגירסאות, המצויים בכתב-היד של חרוזים אלה, מעידים כמה עדים, כי המשוררת התייחסה אליהם כאל עבודת יצירה, ועשתה כמיטב יכולתה למען יעניקו את ההנאה והחדוה, שביקשה כל כך להעניק לידידיה הקטנים. אל אחד מאותם ילדים אהובים-נעלמים פונה רחל גם בספר זה, בשורה פיוטית נוגעת ללב ואופיינית לה כל-כך:

גורר . . . גורר . . . מאין

הרימה ראשך ילדי הבהיר.

מי יודע? אולי זהו אותו ילד קטן, שרחל ביקשה "לאחוז" בידו ולפסוע לאט בשבילי הגון?

יבורך ראובן גולדברג, ששימש בבלי-דעת סנדק לשירי הילדים הללו של רחל, ותבורך הוצאת 'ספרית פועלים', על שהחליטה להוציא מהדורה חדשה של קובץ בלתי-ידוע זה, מועטר הפעם בציוריו המרנינים של שמואל כץ. שכן, שמוחה לו, ל"בבית ובחוץ", זכות נוספת, היסטורית כמעט: זהו גם הקובץ הראשון של שירי ילדים עבריים, שנכתבו בידי אשה משוררת. הנה זכתה רחל גם — בזכות-ראשונים או; ואותן שורות פשוטות ותמימות

היו למחרות קלים מלקבת,

לספר שירי הקבן.

אוריאל אופק

נר-ים, ניסן תשל"ד

(במלאות 43 שנה לפטירת המשוררת)

שירי "אמא אווזה"

מאת: יוסף חנני

העממיים האלה. יש שמכנים אותם:
"חרוזי ילדות", "שירי אצבעוני", "לה-
ד'ס", "שירי-חדר-הילדים" (Nursery
Rhymes Muther Goose Rhymes)
"חרוזי הבל", ו"שירי אמא אווזה".

"שיר אמא אווזה", הוא שיר קצר,
כרגיל שיר אנונימי, שנכתב לתענוגו של
הילד.

לְאִשֶׁת זְקֵנָה שְׁנָה בְּנֶעֱל,
הִיוּ יְלָדִים עַל כָּל צִעַד וְשָׁעַל.
הִפְתָּה בָּם כְּסֶדֶר, אַחֲרוֹן וְרֵאשׁוֹן,
וְאַחֲרֵי הַמָּרְק – הֵם שָׁכְבוּ לִישׁוֹן.

תוך כדי תיאור המחסור השורר בבית,
אנו שומעים הוראות כיצד יש לדאוג
לילדים ואיך להזינם שלא יהיו רעבים.

1. אוריאל אופק, "ילדי העולם שרים", הוצאת
צ'צ'יק; ת"א, תשכ"ג, (עמ' 12).
2. Karl Becksun and Arthur Canz, 'A Reader's
Guide to Literary Terms', the Nounday Press,
New York, (1962).
3. "אמא אווזה" — עברית: ורדה לבני-אבלס,
הוצאת "עם עובד", ת"א, תשכ"ד, (עמ' 15).

א. מאות שנים טרם היות שירת יחידים
ידועים, היתה קיימת תרבות אוראלית
גדולה ועשירה, וצורת שירה שנמסרה
מדור לדור בעל-פה. את השירה הזאת
יכולים אנו לכנות בשם ספרות בלדית.
מחברי הבלדות הם עלומי שם.

מסורת בלדית זו נשתמרה בצידן של
מסורות אחרות עד המאה העשירית. זו
היתה קיימת באותם המקומות שבהם
קשתה הקריאה על בני האדם, או שלא
ידעו את מלאכת-הקריאה כל עיקר.

תינוקות וילדים בגיל הרך, נשארו עד
היום נושאי המסורת שבעל-פה. הם יוצ-
רים בלבם חרוזים ושירים — אם כי רובם
של אלה כבר נרשמו בידי חוקרים
ומלומדים — ומוסרים את אוצרם הטוב
השמור עימם מפה לפה ומדור לדור.

מי הם מחברי השירים האלה?
על-כך יש סברות רבות. אולם יש לשער
כי שירים מעטים, או רבים, נכתבו בשביל
הילדים על ידי אנשים מבוגרים אשר
שמו נשתכח. (פזמון ילדים קדום כזה
הוא, למשל, "אחד מן יודעי", אשר לדעת
החוקרים הוא שיר הילדים העממי
הראשון בעולם שהופיע בדפוס).
ב. שמות שונים ניתנו לשירי הילדים

נשים אל לב, כי "שירי-מחדר-הילדים",
"שיר אמא אווזה" יכול להיות מוגדר
כחרוזים השמורים בעולם הילדים, ובאים
לבטא אותו על נרחבותו ועמקותו.

הַיִּ. דִּיל, דְּלִיל

הַיִּ. דִּיל דְּלִיל, חֲתוּל וְחֲלִיל

הַפָּרָה דְּלָגָה עַל הַיָּרֵחַ;

צָחַק הַפְּלָבֶלֶב לַקְּפִיצָה הַמְצַלֶּחֶת.

וְהַפָּךְ גַּמְלָטָה עִם הַצְּלָחֶת.

אם נרצה לראות את החרוזים האלה
כקלוקלים גרידא, תהא זאת ראייה
מסולפת. יש כמה וכמה סיבות פיוטיות,
שבכוהן למשוך את לבו של כל קורא,
שטעמו הטוב עימו, למצוא עניין בחרוזים
אלה בכל לשון ולשון.

ג. אין לחשוב כי חרוזי משובה אלה
הם חסרי תוכן. משובתם—עניינם העמוק,
וקלילותם — רצינותם.

עם קריאת הרוזים אלה, ניווכח, כי
הריתמוס והמילה המוסיקאלית ממל-
אים פה תפקיד נכבד; שניהם אלמנטים
יוצרים שירה בעלת רמה.

החרוז שלם בתוך עצמו ובטור השירי
שהוא משוכך בו (כמובן, שתופעה זו
בולטת יותר במקור). הוא בעל היגיון. זה
יכול להיות חרוז מעשי ביותר, שמטרתו
לעורר ילדים לאכול את ארוחתם ולהריק
צלחת העומדת לפניהם. בסיועם של חרו-
זים אלה, עשויים הילדים למלא את
מצוות האכילה ברצון ובמהירות יתירה.
נוסף על התכונות שציינו, "חרוזי

אמא אווזה", הם נטולי כל סנטימנט-
ליות. הווה אומר: אין בהם רגשנות יתר,
אנינות, נטייה לתחושות ולדימויים הנוג-
עים עד הלב, או ליווי כל חווייה בתגובות

רגשיות חזקות ומורכבות.
הראייה בחרוזים אלה היא ריאליס-
טית, מפוכחת, קובעת עובדות, דברים
המספרים על עצמם באובייקטיביות
מסוימת. לכלב המופיע ב"שירי אמא
אווזה", מוענקת תכונת אנושה צחוק;
לחתולה — ההטרדה; לתרנגולה-הבר-
קר — הבינה. אבל שוב, אין כאן כל
סנטימנטליות וכל סימן של מלאכותיות.
כשם שטבעי הוא עולמו של הילד, כן
טבעיים במהותם גם החרוזים המשמרים
בקירבם עולם כמוס וגלוי זה על צלילו
ועל הדין.

האידיאה של הפרה הקופצת מעל
לירח בשיר "הי — דיל — דליל", שראי-
נו למעלה, יש לה קירבה לסהרוריות
המדומיינת המדובבת כל ילד בעל שאר
רוח. זוהי התנשאות למרומים חלומיים,
זוהי משאלה שחוללה את החלום.

החרוז ב"שירי אמא אווזה", רווי לרוב
עליצות בלתי מוגבלת. הוא משחרר את
הילד מכל תחושת דאגה. זוהי אחת
הסיבות ששירים אלה נתחבבו על דורות
רבים של ילדים הדוברים בלשונות רבות
במקומות שונים בעולם.

ד. לא כל השירים המתקראים "חרוזי
אמא אווזה" הם תמיד עליזים במהותם
ומלאי משובת-חיים. לאחדים מהם גם
גוון אכזרי; רמזי קשיחות-לב כלפי ילדים
ובעלי-חיים. קשיחות זו היתה אופיינית
לדורות הקדומים, וייתכן שהינה אופיי-
נית במידה מסויימת גם לימינו אנו.

שְׁנֵי חֲתוּלִים שָׁגְרוּ בְּכָפֶר

שְׁנֵי חֲתוּלִים שָׁגְרוּ בְּכָפֶר

חֲשָׁבוּ זֶה עַל זֶה: הַשְּׁנֵי מִיָּתֵד.

או עכביש גדול

עלה לו במשעול

וגילי פרחו פמניסה.⁵

גילי הקטנה מבקשת את ההנאה בעולם התום שלה בחלב ובדייסה בשבתה בגינה. מופיע עכביש גדול מבהיל ושוא. גילי נאלצת לנוס מפניו ולוותר על המקום שייחדה לה ועל הנאתה התמימה. יש איפוא "אויבים" בעולם, המתנכרים לילד, להנאותיו ולמקום החלומות שהוא מייחד לו. כאשר הילד אינו יכול לגבור על המתנכלים לו, הוא נס ונוטל עימו את הפחדים המשתכנים בנפשו והמחפשים להם ביטוי. גם בחרוזים אלה של "גילי הקטנה", אנו רואים עובדות שאין עימהן כל סנטימנטליות, אלא קביעת עובדות ויחס נמרץ אליהן.

נראה, שב"חרוזי אמא אווזה", היה גם רובד סוציאלי ופוליטי-היסטורי, אבל הוא נשתכח במרוצת הימים. היו חרוזי פולחן ועבודת הקודש. חרוזים רבים ליוו את המשחקים.

יוהאן הויזינגה (Johan Huizinga), מרחיב את הדיבור על השירה, שלידתה כמשחק. הוא סבור כי השירה באה לעולם דרך משחק וכל עצמה משחק. זהו משחק שבקדושה, אלא שאף בקדושתו, לעולם המשחק עומד על פרשת הגבול של שובבות, היתולים ובידוח". שעת המשחק בחגי השבט עוררה את החוגגים העליזים לכלל ביטוי.

5. שם עמ' 45

4. אמא אווזה עמ' 44

6. יוהאן הויזינגה, "האדם המשחק" — (Homo

Ludens). הוצאת "מוסד ביאליק", 1966, (עמ'

146).

גילי הקטנה

תשכה פינה,

לאכל חלב ודייסה;

ה. ההשערה אומרת, כי לפחות רבע ואולי חצי מן החרוזים הידועים לילדים דוברי אנגלית כיום, הם בני מאתיים שנים. אין לדייק בגילם של הרבה חרוזים אחרים, אך יש להניח כי רבים מהם הגיעו מן המאה העשירית. החרוזים בצרפת, מן המאה השמונה-עשרה ובגרמנית — מן המאה החמש-עשרה. יש חוקרים המנקזימים ואומרים, כי חלק נכבד מן החרוזים, היו בנמצא מאות שנים קודם לכן.

עיון מעמיק בספרות הגרמנית, הרונית נית והמזרחית, מוכיח, כי שירי ילדים ומשחקים בהשוואה לאלה שלנו, היו ידועים בתרבויות המוזכרות. יש חוקרים הסוברים, כי "חרוזים קלאסיים", הם בני אלף שנים. יש דמיון "בחרוזים" שחוברו בארצות השונות, מאחר שהוסעו ממקום למקום בידי צבאות, נוסעים, מיסיונרים וכיוצא באלה. בזמנים מאוחרים יותר, תורגמו חרוזים אנגליים רבים להינדוסטאנית, למלאית, לרוסית ועוד. אבל קיימת גם אפשרות, כי כמה גירסות הופיעו בדרך ישירה מן העולם העתיק.

יהיה מקורם של חרוזים אלה אשר יהיה, נוכל לומר כמעט בטוחה, כי הם לא נכתבו דווקא בשביל ילדים, אלא אומצו על-ידיהם, כפי שקרה גם בסוגי ספרות אחרים. קל יותר לעקוב אחרי מקורות החרוזים, או להגדיר את סוגיהם במאוחרים שבהם, רוצה לומר; במיוחד באלה של שלוש מאות השנים האחרונות. נמנה אחדים מן המקורות:

1. שירות: המכילות בקרבן בלדות ושירי-עם.
2. קריאות-רחוב.

3. חידות.

4. פתגמים.

5. סדר של טקסים וריטואלים.

6. עניינים דתיים ואנטי-דתיים.

7. חרוזים על דמויות היסטוריות, (כמו רובין הוד).

8. מילים המלוות משחקים.

9. חרוזי-ספירה; רבים מאלה ינקו מן הספרות הקלטית הישנה ונשתמרו בידי אנשים פרימיטיביים באנגליה ונמצאים בשימוש עד היום הזה לספירת צאן, דגים, חרוזים בסריגה וכו'.

מובן, שחלוקה זו היא "מחוספסת" במקצת, ואינה באה ללמד את הכלל על כל החרוזים, אבל על כל פנים, יש בכוחה להצביע על המקורות השונים שמהם נקבצו.

הקובץ הראשון של "שירים מחדר הילדים", היה: *Tommy Thumli's Pretty Song Book* (1744).

בערך בשנת 1765, הופיע: *"Mother Goose Melody"* או *"Sonnats For the Cradle"*.

באמריקה הופיע בשנת 1719: *"Songs for the Nursery"*, או *"Mother Goose Melodies For Children"*, מזה לא נמצא אף לא עותק אחד.

על השאלה, למה נקראו חרוזים אלה בשם "אמא אווזה", יש כמה וכמה תשרבות. כל אחת מעניינת לעצמה. תשובה מקובלת היא, כי החרוזים נקראו על שיר אחד, שבו מתוארת אם זקנה הרוכבת על אווז מעופף מנקום למקום ומשמיעה

⁷ 'Princeton Encyclopedia of poetry and poetics' edited by Alex Preminger, Princeton University Press, (1972).

באזני הילדים אגדות וחרוזים עליזים. אך יש גם כאלה הסוברים כי אמא אווזה אינה בדותה כל עיקר, כי אם דמות חיה של אשה. וכשם שעל הומירוס המת רבו ביוון ערים שבע / אשר בהם לא מצא להם לשובע / כן רבות על "אמא אווזה" שלוש ארצות. כל אחת מהן טוענת בראיות ובהוכחות, כי זו שייכת לה.

בצרפת אומרים, כי "אמא אווזה", היא המלכה ברטה, אמו של קרל הגדול המהולל, שהיתה פטרונית של ילדים והשמיעה באזניהם אגדות וחרוזים. פעם באה ברטה זו על עונשה. כף-רגלה נעשתה שטוחה ככף אווז, לכן זכתה לכינוי "אמא אווזה". שרל פרו — הראשון שהדפיס אגדות לילדים, — קרא לספר: "מעשיות מימים עברו מאת אמא אווזה".

באנגליה מספרים, כי "אמא אווזה" היה כינוי לזקנה אחת, אשר מכרה פרחים ברחובות אוכספורד לצלילי שירים והרר-זים. האנגלים מוסיפים לחזק את שייכור-תם ל"אמא אווזה" בכך, כי ג'והן ניוב-רי — המו"ל של ספרי ילדים — הדפיס בשנת 1760 קובץ של שירי ילדים עממיים וקרא לו בשם: "שירי אמא אווזה".

האמריקאים טוענים, כי "אמא אווזה" היא אלמנה בשם אליזבת ג'וז, שחייתה בבוסטון בראשית המאה ה-18. היא נהגה להשמיע שירים וחרוזים באזני שישה-עשר ילדיה ונכדיה. חתנה — המד-פיס תומס פליט — הוציא לאור את השירים האלה בספר קטן בשנת 1719 בשם: "שירי אמא אווזה".

בענייני חרוז ושיר מתמירה האוון פחות מאשר העין. (יש משוררים המנצ-לים חולשה אנושית זאת ונוהגים להשמיע את שיריהם בקהל-עם, כך נמצ-

אים הם משפיעים יותר מאשר אילו היינו מתייחדים עם היצירה השירית). "חרוזי אמא אווזה" לא נטו להשתמש ב"תארים", על כל פנים נהגו בהם בצמ-צום ובחיסכון מירבי. מכאן העוצמה והד-יוק שאנו מוצאים בהם.

יכול הקורא לומר (וזה כמובן, דבר של טעם!) כי חרוזים אלה לוקים בחסר, כי נעדרת בהם השירה הצרופה, הערכיות האסתטית והאידיאית המצוייה בכל שירה גדולה. ערכים שיריים אסתטיים ואידיאיים מצויים בסוג פיוטי — אף הוא עממי — מפותח יותר והיא הבל-דה של ימי-הביניים.

החוקר הראשון אשר טיפל בחומר זה של "שירי אמא אווזה", או "חרוזים מחדר הילדים" היה אורצ'רד הליבל (Orchard Hlival) הקובץ ובו שלוש מאות השירים נתפרסם בשנת 1892 והם ידועים גם כיום.

עבודתו זו נדחקה בידי יונה ופיטר אופיה (Peter and Juna Opie) שחיברו מלון אוכספורד של "חרוזי חדר הילדים", Oxford Dictionary of Nursery R. — מילון זה מכיל חמש מאות וחמישים רישומים בני ואריאנטים שונים ומבוא רב ערך.

במאה העשרים העדיפו חוקרים רבים את הגישה ההיסטורית לחרוזים מחדר הילדים. הנרי בט (Henry Bet) מאמין, כי חרוזים האלה כמו אגדות-ילדים ומשחקים משקפים את טבע המיתוס. המספר הנודע ג'ימס ג'ויס נזקק לגישתו זו של בט והוא מזכיר בספרו Finegans Wake, (1939), קרוב ל-70 חרוזים.

8. ראה: "ילדי העולם שרים". Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics. 9

בְּאֶלְסֶקְהַ יֵשׁ חֲמִסִּין,
תּוֹרָה לּוֹמְדִים בְּאֶרֶץ סִין

דְּגִים שְׂטִים עַל הַעֲצִים;

הַחֲתוּל מִטִּיל בִּיצִים

כֵּל תִּלְמִיד אוֹהֵב שְׁעוֹר,

וְזֶה לֹא שִׁיר. כִּי אִם סִפּוֹר. 10.

דוגמה נוספת של שיר, שהילדים מרבים
לזמר אותו במעגל לקול מחיאות כפיים:

מַעֲבָר לַחֲל עוֹמֵד אָנִי,

וּמְחַפֵּה וּמְצַפֵּה לְמִי, לְמִי, לְמִי...

הלשון היהודית המדוברת, שמהותה
היתה עממית, הסבירה פניה יותר לעול־
מו של הילד במרכזים היהודיים בתפ־
צות. זו יצרה בלשון המדוברת ספרות
עשירה, מגוונת, בשירה ובפרוזה שהשיגה
שיאים וכן גם שירי־עם, חרוזי־ילדים
שהביעו את מצוקתו, מאווייו וכיסופיו
של הילד היהודי.

הנה דוגמה אופיינית אחת של השיר
"פייגעלע, פייגעלע" בתרגום חופשי 11

ציפור, ציפור

— ציפור, ציפור,

— פי־פי־פי!

— היכן הוא אבא?

— איננו כאן.

— מתי ישוב?

— מחר עם שחר.

— ומה יביא?

— תפוחים ארבעה.

— היכן יניחם?

המחבר משתמש בהם כדי לחזק את
הקונצפציה שלו למוטיבים חוזרים וקיי־
מים, הבאים לבטא את הנסיונות של
הגזע האנושי. "פיינגנס ווייק", משמעות
כפולה לשמו: תחייתו — או סעודת
האשכבה — של פיינגן. כאן היסוד השמ־
עי גובר על היסוד הראייתי. ספר זה הוא
מיתוס של מוות ותחייה.

בשימוש זה, מתאר ג'ויס מה שאפשר
לכנות בשם התיאוריה הפסיכואנליטית.
(הרהורי־לילה וחלומות של משפחה
שלמה, זכירה לא מודעה, זיכרון גזעי,
אסוציאציות לשונות). תיאוריה זו פית־
חה גישה לא רק ל"חרוזי אמא אווזה"
אלא לאוצר הפולקלוריסטי העשיר בכ־
ללו.

1. מסיבות אתניות ופסיכולוגיות שר־
נות לא התפתחו בספרותנו סוגים מסוי־
מים של שירה ופרוזה. כנראה, שגם
סוג זה של "שירה אמא אווזה" לא הגיע
לפיתוחו.

נביא דוגמה לפזמון להד"ם, שבמושגו
הנרחב הוא שייך לשירה העממית העב־
רית שנתפתחה על אדמת ארץ־ישראל.
המגע עם האדמה, יש בכוחו להניב את
היצירה העממית ובכלל זה גם את הביטוי
הבלתי אמצעי לעולמו של הילד.

עוֹלָם הַפּוֹךְ

בְּקִיץ קָר, בְּחֶרֶף חָם,

שׁוֹעַל טַפֵּשׁ, חֲמוֹר חֲכָם.

עוֹר מְבִיט, תִּרְשׁ מְקֻשֵׁב

עֲמִיקָה הִיא תִּלְ-אֲבִיב.

הַחֶלֶב צִבְעוֹ שְׁחוֹר;

מְנַעִים זְמִירוֹת עוֹרֵב צְחוֹר

10. ראה אוריאל אופק, "ילדי העולם שרים",

(עמ' 781).

— מאחורי הדלת.

— ובמה יכסם?

— בנייר.

— ומי יאכל?

— אני ואת.

האב יגע ועמל כל שנות חייו במרח-
קים. עם שובו ממסעו, הוא מביא עימו
אל תוך העולם ההרמוני, הירוק, האידי-
לי, דברים יפים. השלמה לעולמו המת-
קם של הילד.

כל "המתנות" המובאות מארץ-החל-
מות הרחוקה הם מעולם החי. אלה
נעים ומשמיעים קולות. בבית האחרון
אנו מגיעים לפואינטה של השיר ושל
החלום. הילד רותם את העיזונת לעגלה.
זו הופכת סו ס ון. עתה יש לו שני סוס-
נים והוא יכול להפליג למסע עולמו
הדמיוני, שהוא חסר גבולות; עולם מר-
היב בגווניו. אף בשיר זה אנו רואים הפר-
דה והרכבה, קישור חדש של דברי זיכרון
ומאוויים כמוסים של ילד יהודי.

דושיח זה בין ילד לבין ציפור, פרי
ועגועים לאב השרוי הרחק מן הבית.
הגעגועים מעוררים את הדמיון היוצר.
יש כאן שינוי פנים ותוכן של העולם
המוחשי ויצירת צירוף חדש, כלומר;
קישורים חדשים הניזונים מן הזיכרון ומן
התחומים שמעבר לו.
צלילי-קול העולים מעולמו של הילד.

מוטיב הגעגועים הוא אימננטי גם
בדוגמה הבאה: אין א שטעטל:

בעיירה

בראשית התפתחותה של ספרות היל-
בעיירה עומד לו בית / גג ירוק, / ומסביב
לבית / צומחים עצים רבים. והאב
והאם, / חיילה / ואנוכי / גרים / כולנו
יחד / כולנו ארבעה. והאב יגע ועמל / ימות הגדולה של החיים החדשים שלנו
כל ימיו, / והוא מביא לנו דברים יפים / על כל מאורם ומצוקת נפשם, ניזונים
כאשר הוא חוזר ממסעו. הוא מביא סר-הרבה — ולעיתים קרובות למדי בדרכים
סון צוהל — ושמו מוציק; / הוא מביא מסולפות — מספרות הילדים האנגלר
כלבלב נובח / ושמו צוציק. הוא מביא סכסית. הכוונה לא להשפעה מבורכת,
בר-אווז בעל גרוגרת, / אוזות צחורות אלא לחיקוי. הספרות היהודית שהגיעה
כשג / הוא מביא גם תרנגולת מקרקרת, לשיאים בסוגים שונים בשירה ובפרוזה,
מקרקרת, / עד שהיא מטילה ביצה. הניבה גם ספרות עממית וספרות ילדים
הוא מביא עימו גם עיזונת, / המניעה עשירה. מגע עמוק יותר בין ספרות
בזקנקה; / אני רותם את העיזונת בעג- הילדים שלנו לבין זו שנכתבה בלשון
לה, / הופכת העיזונת סוסון. היתה ללא ספק מביא עימו
הרקע — עיירה יהודית קטנה. בית
שגגו ירוק, והוא עטור אילנות רבים.
רוצה לומר: אף גג הבית הוא כעין עלוות
עץ. יסוד חלומי. האב, האם וחי'לה
הקטנה, חיים כולם יחד בבית הזה, בצל
הצמרת הירוקה.

בעלי חיים בספרות ילדים.

מאת: מריס רות

א) בעלי חיים בסיפוריהם הספונטניים של ילדים

סיפוריהם הספונטניים של ילדים מגלים הרגשות, משאלות כמוסות, התעניינות ונסיון חיים אישי, ועל-כן הם משמשים אמצעי חשוב לגילוי נסתרות, ועוזרים להתאמת פרקי ספרות אקטואליים בתוכם הגלוי (רקע-דמויות-עלילה) ובתוכם הריגושי הנסתר.

לשם הדגמת ההנחה הזאת בחרתי בסיפוריהם הספונטניים של ילדים המספרים על בעלי חיים, ובסיפורים מתחום הספרות על בעלי חיים. אחלק את הסיפורים מפי הילדים ואת הסיפורים מתחום הספרות לשני סוגים: (א) סיפורים מצאותיים, בהם מופיעים בעלי החיים כפי שהם; (ב) סיפורים דמיוניים, בהם מופיעים בעלי חיים מאונשים ("בני אדם בפרוה") או בעלי חיים פלאיים.

בחרתי בסיפורים על בעלי חיים בגלל יחס המיוחד של ילדים (בני 4-7) לבעלי החיים. ילדים חוקרים את אורח חייהם של בעלי החיים תוך התעניינות ערה בתהליכים ביולוגיים; הם נהנים מיופין של החיות; מלטפים וממשיים גוף מכוסה שערות, פלומה ונוצות. ההתעניינות וההנאה משמשים רקע ליחס ריגושי עז בין הילד לבין בעלי החיים. ההרגשות הן רביגוניות וסותרות: אהבה עזה ונכונות לטפל ולדאוג; הרגשת עליונות על יצור חלש ונכנע; פחד מהחזק או מהבלתי ידוע; משיכה יצרית לקרבה גופנית או דחיה חזקה מפני השונה. יש שהילד מפנים אל קרבו בעלי חיים כדי להוסיף לעצמו תכונות, שהוא מרגיש בחסרונו — כוח, אומץ לב, תוקפנות — ויש שהוא משליך את משאלותיו על בעלי חיים, והופך אותם אנושיים על פי צרכיו הריגושיים. היחס הרבי-ערכי הזה מופיע בצורות כה רבות, עד כי נדמה למבוגר העוקב אחרי ילדים, שהם נושאים בקרבם בעלי חיים, וכי אילו ניתן היה לגלות ולראות את התמונות הדמיוניות של מחשבותיהם והרגשותיהם של הילדים — היה מתגלה ביבר של בעלי חיים מטורפים ואהובים; משועבדים לרצונות הילדים; חיות מפחידות ונוראות — וגם טובות ומגונות.

הסיפורים נרשמו מפי הילדים מבלי שהם הרגישו בכך. הסיפורים "נבעו" מפייהם כלווי מילולי-מוזיקלי לפעילות: בזמן משחק בפינת הבובות; בעת בנייה בקוביות;

בזמן ציור או כיוור ; בזמן הסתכלות בתמונות ; בשוכבם במיטה לפני הירדמם. יש שהסיפור הוא חלק אורגני של הפעילות : מתאר את מעשה ידיו, או מדבר אל כלי משחק מסוים. יש שהסיפור מתלווה לפעולה בצורתו הקצובה ובלחנו המתנגן, ואילו התוכן איננו קשור עם הפעילות העכשווית, וניזון מאסוציאציות מקריות. הילד שומע באוזניו את אשר פיו מדבר — לכן קורה, שהקצב והצליל "מכתיבים" את המשך ההתבטאות, והתוכן המשמעותי משתבש.

הסיפורים נרשמו בקפדנות ובדיוק כפי שנאמרו על ידי הילדים. אורך השורות נקבע על פי ההדגשות. סימני הפיסוק מציינים את מבנה המשפטים, כפי שנשמעו באזני הרושם. פיזור אותיות מסמן האטה או הדגשה. לצערי, אי אפשר למסור בכתובים את נעימת-ההיגד, וכך המימד המוזיקלי האופייני לילדים איננו נשמר. רוב הסיפורים המובאים נאמרו בצורת זמרור (רציטטב) של ספק דיבור — ספק שירה. הסיפורים הספרותיים המ באים כאן נבחרו על פי תוכנם, מאוסף סיפורים גדול.

א. סיפורים מציאותיים על בעלי חיים — מפי ילדים.

ילדים מספרים הרבה על בעלי חיים בסיפוריהם הספונטניים. נראה את המניעים השונים המולידים את הסיפורים האלה. שמשון (5.2) מסתכל בנחליאלי "מקורר", שמתחמם בכתם שמש על רצפת הגן. הוא שח לעצמו :

פ ת ח 1	איתי הוא ימות ?
הסתכלו על הצל של המקור 1	אולי הוא לא רוצה למות.
הוא ארוך בצל.	הוא סגר את העיניים
גם הזנב ...	פ ת ח — ס ג ר .
אל תסתכלו 1	הרגלים שלו כמו פרח.
הוא רוצה לישון.	אוי 1 הוא עושה משה דין.
	זה הכי גדול מכל הנחליאליים.
	פ ת ח — ס ג ר .
אני מסתלק ...	יש לו ציפורניים נורא קטנות.
למה אתם לא ?	הוא שמן. הוא אבא.
פ ת ח — ס ג ר .	הוא חולה אבא.
אוי 1 הוא עושה 'בה-בה'	פ ת ח — ס ג ר .
הוא מסובב את הראש —	הנה כיפה שחורה.
ולא עף.	הנה מפית שחורה.
הוא לא מסתכל	הנה חולצה לבנה.
ס ו ג ר — פ ת ח .	פ ת ח — ס ג ר .
אוי 1 הוא לא אומר : ציץ-ציץ	

התיאור המדויק מקבל משמעות ספרותית על ידי הצורה, בה הוא מסופר : קטעי

סיפור של שלושה משפטים בד"כ, כאשר ה"פזמון החוזר" "פתח-סגר" מפריד ביניהם. ה"פזמון החוזר" נאמר באיטיות חגיגית, ומשמש כניגוד לחלק הסיפורי-תיאורי, ומבליט את המימד הריתמי-מוזיקלי של היצירה. התנהגותו המוזרה של הנחליאלי מוסברת במושגים אנושיים: כאשר הנחליאלי עוצם רק עין אחת — "הוא עושה משה דייך", יש לו "כיפה שחורה", "מפית שחורה", "חולצה לבנה", "עושה בהיכה" — כמו ילד. רגליים "כמו פרח", וציפורניים "נורא קטנות", שמן — "הוא אבא". כל אלה מעידים על אופן החשיבה של הילד: ילדים רואים את העולם מנקודת ראות שלהם, ומעבירים את נסיון החיים, שנאגר בחייהם על החי, הצומח והדומם.

הנה סיפורו של הראל (4.8) על הקוף:

"אתמול --- שלשום

הלכנו לטייל

אז ראיתי את הקוף

וברחתי ממנו,

כי הוא רצה לקחת ממני את הגרעינים.

קופי ניסה לפתוח את הדלת ...

ניסה חזק-חזק!

קופי רצה לשבור את הדלת

והוא לא יכול!

בסוף ראו שהוא רוצה לפתוח —

אז פתחו לו את הדלת ...

והוא התחיל לכרוך רחוק רחוק ---

ולא מצאו אותו.

הלכו ---

והלכו ---

והלכו ---

ולא מצאו אותו —

וחשבו שהוא נסע.

אחר כך — נתתי

לו גרעינים

והוא רקד נורא יפה.

הלך כמו בן-אדם על שתי רגליים.

הקופי רצה לצאת החוצה ---

והוא לא יכול,

הדלת היתה סגורה מבחוץ.

הקוף זוכה באהדה מיוחדת מצד ילדים, בגלל פרצופו האנושי מלא ההבעה. התנהגותו ("רקד", "הלך כמו בן אדם") מעוררת את מגמות ההאנשה ביתר-שאת, ויוצרת רקע נוח להזדהות. הראל מספר על הקוף כאילו סיפר על חבר, שנלקח בשבי, ורוצה לצאת לחופשי. בקטע המסיים של סיפורו הוא משחרר את הקוף — כאילו שחרר א עצמו, מעביר אותו למקום רחוק רחוק — "ולא מצאו אותו וחשבו שהוא נסע בעולמו היום-יומי של הראל, אלה שהולכים רחוק, ואינם נראים לעין — הפיתרון האנושי הזה נראה בעינינו כפיתרון מתאים גם לגבי הקוף. רעיה (5.2) מספרת על הדבורים שנעזבו. היא מראה בקיאות בחיי הדבורים, שו בסיפורה את העובדות הידועות לה היטיב: "מלכה" "פועלות" "הכנת דב "כוורת" "שתיית צוף". הידיעות האלה מאפשרות לה לתאר רקע מציאותי נאמן שעליו היא יכולה להשליך את פחדה בפני עזובה. המלכה-האם נעלמה — "ועב:

כל כך הרבה זמן, והיה כבר ערב". המלה "עפה" חוזרת בסיפורה שלוש פעמים, תמיד תמיד ביתר הדגשה וביתר איטיות, כדי להבליט (באופן מוזיקלי) את אורך הזמן ואת גודל החרדה. "הפועלות", שרעיה עצמה נמנית עליהן, עובדות ועושות את המוטל עליהן: מכינות דבש, אך הן נזכרות, שהן רוצות לשתות צוף, והן עוזבות את עבודתן. החרדה מתעמקת על ידי הרגשות אשמה: לפועלות, שעזבו את העבודה, מגיע, שיעזי בו אותן בבדידות. בסיום יש בקשת מחילה וסליחה: "אם נעשה יחד דבש — לא ניעלם אחד מהשני", ההבטחה מתזירה את הבטחון ומקילה על החרדה.

יניב (4.7) מספר על נסיעתו לתל אביב, ועל בעלותו על חיות שבגן-החיות. במרכז סיפורו של יניב עומדת המשאלה: להיות גדול וחזק כמו אבא, ולמלא את מקומו. בחלק הראשון של הסיפור מתאר יניב תמונה מהעולם היום-יומי, ומספר איך הוא תופס את ההגה, ומתחלף עם אבא בנהיגה. הוא משכנע את עצמו בהדגשה מיוחדת: "כן! באמת! אני יודע!" אך אפילו שכנע מודגש כזה איננו מרגיע, ואז פונה יניב לעולם בעלי החיים. הוא בוחר לו את הגדולים והחזקים, שהמרחק מהם מאפשר הגזמה, ואין מעמידים אותו במבחן המציאות. "פיל גדול עד השמים" — "דב גדול" — "אריה מלך החיות" — הם שלו, הוא מכניע אותם, ורוכב עליהם. אמנם הפחד איננו עוזב אותו, — פחד, שהחלשים חשים מול החזקים מהם, ובמהלך הסיפור הוא פתאום משנה את קולו ולוחש לעצמו: "ואני פוחד ממנו" (מהפיל? מהדב? מהאריה? או מאבא?) וברגע זה של היסוס הוא איננו מסתפק בפיל "שלו" בלבד, אלא מוסיף עוד שני בעלי חיים חזקים וגדולים. יניב (4.6) מבטא את מר גורלו, ומקונן על מצבו:

"חלמתי, שהפרה אכלה אותי

והזבורה עקצה אותי,

והסוס נתן לי בעיטה,

והתרנגולת ניקרה לי,

והחמור נשך אותי ...

(איזה עוד חיות יש?)

נחש עקץ אותי

והפיל נשף עלי מים

חלמתי:

שאבא שלי עבד בטבריה

ורציתי לבוא אליו.

הצעה והפחד כה גדולים, שאין די-בעלי-חיים באמתחתו, שהוא יכול להוסיף ולהביע באמצעותם את פחדו. הוא שואל את עצמו: "איזה עוד חיות יש?", ומוסיף עוד לת-לאותיו, ובסוף הסיפור אנחנו מבינים את פשר צערו.

סיפורו של אופיר (4.7) על פרת משה רבנו:

"כשהייתי קטן אז קראתי 'משה רבנו'

אז קיבלה מכה ה'משה רבנו'
טיפסה על עץ גבוה ואכלה עלים...
ואז היתה מתה.

אופיר מתאר תמונה מציאותית, כפי שזו מתגלה לנגד עיניו: פרת משה רבנו נ
על עץ גבוה, ואוכלת עלים. אך הוא מעביר את חרדתו בפני המוות אל החרק:
מטפסים על עץ גבוה, עלולים ליפול ואף למות. ככל שקטנים יותר, מאיימת י
סכנת המוות. אופיר מתגונן נגד פחדו מהמוות בפותחו את סיפורו: "כשהיי
קטן... ", כמי שמוכיח לעצמו: אז, כשהייתי קטן עוד ארבו לי סכנות רבות,
— אני גדול ומחוסן בפניהן. חידת המוות מטרידה את הילדים. בחוקרם את
פעות הביולוגיות של בעלי החיים הם מחפשים תשובה לשאלות המטרידות א
גם בסיפורי-ערש של הילדים מופיעים בעלי-חיים. סמדר (5.3) מרדימה
בובתה, ומרגיעה מפני קולות הלילה המסתוריים. היא המפחדת, אך בעודו
את הבובה, היא עצמה מתעודדת. קולות הלילה שייכים לבעלי חיים מפחידים
לצפע, לעקרב, לעקרב השחור ולתן, אך יש גם בעלי-חיים טובים — כלבלבון וחתול
והילדה מקבלת על עצמה את תפקיד השמירה מפני הקולות המאיימים. "לללל
וטרלללל" — צלילים, שנאמרים בזמזום עליז, ומשנים את אווירתו של הסיפור.
שירילי (5.6) מזמרת בשקט שיר-ערש שלה, כשהיא הופכת סוס גדול ל"סוס קטן".
ל"סוס רך":

שקט יהיה — לגמרי שקט.
ויירדם סוס וישכב,
כאילו שום דבר לא קרה,
כאילו הציפורים לא שרו שיר
וכאילו השמש לא זרחה ו
המשיכה הילדה לשיר:
"נומה נומה שן ילד!
נומה נומה סוס!
שכב והיירדם בעגלתי.
השמש תקע בין העננים
והים יהיה כחול ובהיר
ובינתיים הלילה יבוא
וציפורי לילה יזמרו שירים.
ו לפתע ---
נעור הסוס ---
והנה החלום הנפלא,
כמו מטפחת על השמים."

נומה נומה סוס קטן
— כך אמרה ילדה.
בצהריים שמש רך
את קרניה שוב תשלח
נוארצות חמות.
נומה, נומה סוס רך
אתה חסוד סוסי
ובעגלתי אותך אביא.
וציפורים —
שיר ערש הם ישירו.
ואתה תשמח ותירדם.
כאילו לא שמעת דבר
מפי אליהו
ומפי הציפורים...
רק השמש תרקוד בין העננים
ותסתכל ותביט מאחורי עץ ושיח.
ותחשוב היא:
"כשהסוס הקט יירדם

שירלי אוצר מלים גדול, והיא מסוגלת לבחור לעצמה סגנון חגיגי, שמביע את
ההתבונה והרוך, שבהם ילדים מסוגלים לטפל בבעלי החיים, ולהפוך סוס גדול לבן-
עין ציוריים ("והנה החלום הנפלא, כמו מטפחת על השמים.") סמדר בטאה
הרגשותיה במלים פשוטות יותר, ובמקום אחד בסיפורה, כשהיא זקוקה לחרוז
זה "מרום" — היא מכניסה מלה שאין לה משמעות: "רטום", אך אין זה
מפיע כלל על מהלכו הדרמטי של הסיפור.

מעובדה, שבעלי חיים מתנועעים, משמיעים קולות, ממלאים תפקידים ביולוגיים,
מחיים, מעוררת תהיות, שבאות לביטוי בסיפורים הספונטיים. ועוד: החשיבה
הפנטטית של הילד מייחסת לבעלי-חיים התנהגות אנושית, משייכת להם תכונות
אנושיות, והופכת אותם לאובייקטים נוחים להרגשות סותרות. במקום אוב-
ייחודי אהבה ראשוניים, אב ואם / אח ואחות, מופיעים בעלי חיים. רעיה מספרת
"מלכת הדבורים" — במקום לספר על אמה; יניב מספר על פיל, דב גדול ואריה
— במקום לספר על אב חזק מטיל אימה; ניר מתאר את מצוקתו הנפשית בתארו
לשאת תוקפנותם של בעלי-חיים נגדו, ורק ריבוי הדמויות ומניית מעשי התוקפנות
הרבים, מסייעים לו לבטא את עצבותו העמוקה. העברת ההרגשות מאובייקט רא-
שוני לאובייקט משני יוצרת אפשרויות הסוואה, מאפשרת הבעת רגשות, מתירה
תוקפנות, ונותנת מוצא לדחפים יצריים אסורים בדרך מעודנת, ובלי לעורר רגשי
אשם.

ההתבטאות המזדמרת מהנה פה ואוזן. נוצרות צורות בעלות מבנה, קצב וצליל.
מלים טעונות רגש בוקעות ממעמקי הלב, משתזרות לרצף קצוב, ויוצרות שלמות
מרגיעה.

ב) סיפורים ספרותיים על בעלי חיים

סיפוריהם של הילדים גילו לנו את הרגשותיהם ואת יחסם לבעלי חיים. יש יצירות
זפרותיות רבות, המטפלות בבעיות דומות. אקטואליותם של הסיפורים האלה
מזמנת מפגשים עמוקים ובלתי נשכחים: ההרגשות מהדהדות בלבם של הילדים,
זן מוכרות להם היטב. היצירה הספרותית נותנת צורה אמנותית לנושא מוכר,
מרחיבה את יכולת הביטוי של הילד. המבנה החטוב מהווה כעין מסגרת סביב
ותמונות של העלילה, וזו נבדלת כשלמות יחודית מכל התרחשות אחרת, ומתמקדת
עיקר הבלטה צורנית ותוכנית של אירועים רוויי-הרגשות מעוררת תבונה: הילדים
ואים את עצמם, ובדוקים את מעשיהם ואת הרגשותיהם לאור הסיפור.

המוטיבים הריגושיים המוכרים חוזרים בלבוש שונה בסיפורים שונים, ומגמשים
ת יכולתו של הילד לבחור את גיבורי סיפוריו, ולהשתמש בהם לצרכיו הריגושיים.
נוד: סיפור ספרותי טוב — נאמן לעובדות, מסכם ניסיון ממש, ויוצר אוירה
רגושת אמינה. הילדים לומדם על אופיים ועל התנהגותם של בעל חיים. הם זר-

כרים את הנלמד, כי כל חומר עובדתי מופיע בהקשרים ריגושיים, ומעורר תהודה ריגושית. להלן אביא דוגמאות לדברי :

ע. הלל : "מעשה בעופר איילים" ("11 סיפורים לגיל הרך" — הוצאת הקיבוץ המאוחד)

הילדים מוצאים עופר קטן וחלש, הזקוק לטיפולם. "העופר שתק מבוהל — והילדים שתקו באהבה גדולה...". העופר "אבד לאמא שלו" "אם יש לו אמא שכזאת שלא משגיחה עליו — אז אנחנו נהיה האמא שלו". פחד העזובה — הרגשה מוכרת לכל ילד. קבלת התפקיד של אם דואגת, מנחמת את הילד, ומוסיפה לבטחונו. יופיו של העופר מעורר גלי חיבה : "... היו לו עיניים נפלאות. הן היו גדולות ואפלות ומתנוצצות כמו כוכבים בלילה. ונירה היתה מביטה לתוכן וחולמת. את ידה הקטנה היתה מושיטה ומלטפת את ראשו. והוא ליקק את היד ולשונו היתה ררודה ומדגגת...". הילדים, המקשיבים לסיפור, רואים את העופר — חיים את קטיפת עורו ואת הרטיבות החמה של לשונו. לנירה נדמה, שלעופר יש "עיני ילד". הבעת פנים של בעל חיים ומבט עיניו מתפרשים במושגים אנושיים של עצב, שמחה, הוכמה ועוד. ילדים מתקשרים אל האנושי שבבעלי החיים או אל התכונות ואל התופעות הנראות אנושיות בעיניהם. נירה מרגישה קרבה גדולה אל העופר, עד כי היא חושבת: "במבני הוא ילד מכושף. ולא סתם ילד, אלא בן מלך...".

הילדים לומדים על אורח חייו של העופר. הוא איננו עופר פשוט. הוא בן-טיפר חים חביב, שתלוי בחסד המטפלים בו. אהבתה של נירה כה גדולה, עד שהיא מוכנה לוותר על קרבת "חברה", ולשחררו : "נדמה היה לה (לנירה) שלא במבני הוא הרץ לקראת החופש — אלא היא נירה יוצאת לחופש...".

ילדים מבינים ומרגישים את הקשר, המתרקם בין העופר למטפלים בו. מזדהים עם המטפלים, ומרגישים ביטחון בעליונותם על במבני. לומדים שקשה לעופר איילים לחיות בשבי, ויודעים, שידיד-אמת מרגיש צורכי הזולת האהוב, ומסוגל לוותר לו. זרובבל גלעד : "מעשה בארנב קטן" ("11 סיפורים לגיל הרך" — הוצאת הקיבוץ המאוחד)

ילד פוגש בארנב בשדה. התיאורים מוחשיים, והתנהגותו של הארנב מוסברת במושגים אנושיים : "... הניע באזניו ונשף באפו ולא ענה כלום, רק הביט בי בעיניים גדולות, שחורות, רטובות קצת". — "ארנבת יושבת על רגליה האחוריות ותוקעת שיניים בקליפת העץ. אחר כך עיקמה כנגדי את אפה בחוצפה, ושרבבה את שפתה העליונה בלגלוג... התרגזתי : חצופה ! לא די שהיא מכרסמת בעצים, והנה גם תצטחק לי !" והארנבון הקטן : "עורו אפרפר, צמרו מתולתל וכולו מבוהל ורר-עד. לקחתי אותו בידי. לטפתי את ראשו. דגגתי לו קצת מאחורי האוזניים — ונרגע. אפילו חיך קצת, כשהוא עוצם את עיניו ומושך את שפתו כלפי מעלה ומגלה טור שניים זעירות לבנבנות. מיד אהבתי אותו."

אחרי יום הוחזר הארנבון לשדה. "לא טוב לו איתנו. הוא מתגעגע למשהו. אולי לאמא שלו? אולי לשדה? לא, שוב אין הוא שמח כאשר היה אתמול." "העובדות נאמנות למציאות. "תרגום" התנהגות הארנבות למושגים אנושיים מובנים, מגביר את ההבנה ואת האהבה. משה טבנקין: "אורי, גורי, שורי והסייחה" (11 סיפורים לגיל הרך" — הוצאת הקיבוץ המאוחד) שלושה ילדים מצילים סייחה חולה בטיפול מסור ואחראי. הסייחה: "ראשה על ברכם מניחה. באפה את לחיים מריחה, וחלקת צוארה כקטיפה מגישה ללטיפה. כך הם יחד נחים. אחות ושלושה אחים. יחד כבני משפחה: אורי גורי שורי והסייחה."

תקוה שריג: "מלא סיפורים." (הוצאת הקיבוץ המאוחד) סיפורי זכרונות על ילדי בית השיטה. חייהם של הילדים משתלבים עם בעלי החיים שבמחיצתם. חתולים וכלבים חיים עם הילדים, תעלולים משותפים, גילויים מרגשים של המלטה ומוות.

"כולם זוכרים את מיצי מהיום הראשון שבאו לגן. כמו איזה דודה גאותנית ומתנפחת שהכול מותר לה... כמה גורים המליטה? מיליון! הילדים אומרים, שכל החתולים במשק הם בניה, נכדיה וניניה. לכל המלטה הכינה לה מקום סתרים חדש מחוץ לגן, שהילדים לא הצליחו לגלותו אף פעם... יום אחד, לא מצאה לה מקום אחר להמליט, אלא בין שמיכות הצמר של הילדים." "המלכה מיצי רובצת לה בין השמיכות המפורקות קצת וקול יללת תינוקות-חתלתולים נשמע מתחת לבטנה." "דוקא כך" (זוה שם הספור) רצתה מיצי החתולה, ולא הועילו מלחמות המטפלת — היא בשלה (ע' 54).

פנישות רבות עם מותם של כלבים אהובים מזמנות ניסיון של צער ועצב על אובדן חיות ידידות: "התל על יד בית-השייך" היה מקום קבורתה של לאסי האהובה: "מי מצא אותה? אייל, שאמר: — גמורה. מתה. העינים שלה פתוחות קצת... סדק צר — כך ספר אייל ושפשף את עיניו כדי, שלא יראו שהן רטובות מדמעות." (ע' 36) "חודשים רבים לאחר שמתה לאסי, כשהיו הילדים עוברים על-יד התל הירוק המכוסה חלמית סבוחה וגבוהה, היה תמיד מישהו אומר: — פה הקבר של לאסי. בואו נראה, אולי לאסי פה? אולי היא לא מתה?" (ע' 37).

מיכאל גרעין: "בגלל בוקי" (הוצאת א. לוינ-אפשטיין) הסיפור מבליט קשר ידידותי עמוק בין בוקי הכלב רוני הילד. רוני מתגבר על פחדיו, כשהוא מחפש את כלבו בלילה על שפת הים. מתעייף מהליכה מייגעת בחולות — נרדם וחולם על כלבו. בעזרת השוטרים הכל בא במקומו בשלום.

מרים ילן-שטקליס: "בימי" ("יש לי סוד" — הוצאת "דביר") תיאור של סוף שבוע מרגש ומלא חרדה, כאשר המספרת מטפלת בכלב "בימי" החולה. שנמסר לחסותה. הנה — גם מבוגרים אוהבים בעלי חיים, וגם הם חרדים לגורלם.

מבוגרים אחרים : משה, צלה והסתבא הוה — מצילים גורי תתולים מטביעה במי השטפונות בסיפורו של יפרח חביב : "אהבת אם" ("כואבות לי הנעליים" — הוצאת הקיבוץ המאוחד)

"טולי" האם החתולה יכולה לשמש דוגמה לאהבת אם לבניה : "המים הלכו וגאו... דומה — הנה קץ העולם הגיע ! אך מה עשתה טולי ? טולי לא ידעה קץ העולם מהו. בשארית כוחותיה תפסה גור בשנייה וסחבה אותו, נושוי ממים וכמעט גוסס אל חדרם של צלה ומשה." כך הצילה "טולי" גם את הגור השני, והביאה אותו לטיפול לחדר בעליה.

התנהגותה של "טולי" — האם המסורה — יוצקת ביטחון בלבם של ילדים, ומקטינה את פחד העזובה.

לסיכום : הסיפורים המנעטים, המובאים כאן, נבחרו מתוך ים של סיפורים על בעלי-חיים, ומכילים מוטיבים ריגושיים מקבילים להרגשותיהם של ילדים — כפי שאלו באו לביטוי בסיפוריהם הספונטניים.

"במבי" של סלטן ו"לאסי" של קנייט הפכו למושגים במילונם של ילדים קטנים, עוד לפני ששמעו את הסיפורים האלה. "במבי" ו"לאסי" מסמלים עבור הילדים את כל בעלי החיים האהובים שזכו מידיהם בטיפול מסור, ושגילו לילדים סודות חיים בעצם קיומם והתנהגותם. "במבי" ו"לאסי" נציגים אופייניים של קשר בין ניסיון ישיר לבין תאורים אמנותיים נאמנים ביצירות ספרותיות. כאשר ילדים קוראים את הסיפורים על "במבי" ועל "לאסי" — הם פוגשים אותם כידידים מש-כבר הימים, וכאלה, שכפיליהם האהובים חיים בזכרונם של הילדים.

הסיפור הריאלי

מאת: מנוחה גלבוש

התפתחותו הרוחנית, הריגשית והחברתית.

חשיבותה של הלשון בספרות הילדים היא כמיומנות הפותחת לפני הילד את עולם היופי, את דלתות עולם אמנות השיר ואמנות הסיפור:

"מעריך הייתי את הספרים [...] לתיבות הקסמים האלו— [...] אני חב תודה על פנישותי הראשונות עם היופי"1.

ג. הסיפור הריאלי בגילים שתיים עד חמש

עקרונית עומדת ספרות הילדים הטובה, הריאליסטית באופיה, במבחן האמנות. ברם, כדי להגיע לידי שלמות, עליה להתקבל על לבו של הילד הקורא, בין בשמיעה, בתיווך ההורים, בשלב ראשון, ובין בקריאה עצמית, לאחר רכישת מיומנות הקריאה בשלב שני. להתקבל על לב הילד הקורא — פירושו כאן לעמוד אף במבחן פסיכולוגי.

1. ז'אן-פול סארטר — 'המלים' תרגום אהרון אמיר, ספרית פועלים, מרחביה-תל-אביב, 1966, עמ' 52.

א. תפיסות מודרניות-ריאליסטיות

אחת התפיסות המודרניות, החשובות ביותר לעניין ספרית הילדים, היא זו הבורחת את מערכת היחסים בין העולם לבין היוצר והקורא. בתרבות הכתובה ("המערבית", כמובן) לא היה טכסט מושלם, מבלי שהיתה בו נטייה להביע את הסביבה. המונח Milieu הפך להיות מונח יסוד בזרמים ספרותיים נוסוימים. השקפת העולם של המספר מובעת בצבעים, אשר בהם אייר וצבע את תמונת הסביבה — המילייה. היצירה מגיעה לשלמותה בידי הקורא — עם קריאתה.

ב. היבטים לשוניים

הוודעות אל המציאות הסובבת מועידה תפקיד נכבד ביותר להתפתחות הלשונית של הקורא-השומע הצעיר. הלשון היא המדיום המרכזי באמנות הסיפור, כמו הצבע באמנות הציור. בהוודעות אל הלשון קיים החוק המפורסם, בדבר דרך התפיסה מן המעגל הקרוב אל הרחוק. דרך תפיסה זו, מן הלשון המסמנת אל הלשון המסמלת והמושגיית, נמצאת בראש סולם התפתחותו של הילד —

על היצירה הספרותית להתאים להתפתחותו הריגשית והרוחנית של הילד, רבות התפתחותו הלשונית והמושגית. בשלבים הראשונים מכיר הילד את סביבתו הקרובה בלבד על כל אשר בה — דוממים, בעלי חיים, בני אדם ואף חלק זעיר ממערכת היחסים המתקמת בסביבה מצומצמת זו. הווה אומר, שמעגל ההיכרות של הילד הוא קטן, והכרת הסביבה הקרובה מתרחשת תמיד כשהילד במרכז, זאת, לצורך ביטחונו העצמי. שכן ללא ביטחון עצמי, ללא הרגשת מרכזיות, לא יוכל הילד "להפליג" להכרת הסביבה, הוא יהיה חרד שמא יאבד את בסיסו המרכזי.

בהבדל מן המונח "סביבה", מכנים את הסביבה המצומצמת בשם "מקום", כלומר בגילים 2 — 4 (5) הסיפור הריאלי לילד הוא "סיפור מקום". המושג "ריאלי" מצטמצם למושג זעיר וגשמי — "מקום" ובו נכללים: ההורים, הפצי הילד, בגדים, רהיטים, כלי אוכל, צעצועים וכן חיות בית, אם ישנן כאלה. צימצומו של מעגל זה בא גם משום מוגבלותו הפיסית של הילד שאינו יכול לנוע בחופשיות וכן בגלל מוגבלותו הריגשית והרוחנית. ברם, המעגל הסוגר על הילד מגיל שנתיים עד גיל ארבע אינו נוקשה, למעשה הוא גמיש ומתרחב באטיות.

עם ההתקרבות לגיל ארבע-חמש, רוכש לו הילד נסיון ב"מעגל שנתרחב". ככל שגדל הילד, גדל מעגלו המקומי, וכשגדל מעגלו יש בו מקום לילדים נוספים. מומנט ה"אתה" חודר לסביבתו. מזי שנה בשנה נוספים בעולמו מוטיבים חדשים — ומכאן מוצאים הם את מקורם בספרות הילדים.

עניין הקריאה מקביל לעניין המשחק. בגילים הנזכרים, אין ילד משחק עם ילד אחר, אלא ליד ילד אחר. כל ילד שומר על מעגלו הסביבתי, הרוחני והסיפורי למען הדיוק הייתי רוצה להרחיב מעט את המונח "סיפורי מקום". אין הכוונה כאן אך ורק להצבעה על חפצים, על בעלי חיים, על צעצועים ועל בני אדם בתחומי "המעגל" שסביב הילד; אלא הכוונה היא גם לפרש ולהצביע על היחסים שבקרב אוכלוסייתו של המעגל הקטן. כאן מקבל מעגל זה עומק חברתי וממנו נובעים מושגי יסוד שבהם משתמרים שים בעולם הקטן. "המעגל" מקבל נפח, מקבל עומק, והוא בדרכו להתכדרות. ראה סכימה עמוד 34.

ד. דוגמאות של "סיפורי מקום" לגילאי 2 — 4:

בן-שנתיים דני / מאת מרים ילן (שקליס)
בן-שנתיים דני,
דני כבר גדול.
דן הכל יודע,
דן מבין הכל.
בן-שנתיים דני —
דני כבר גדול.
יש לו שתי עיניים
דן רואה הכל.

2. מתוך 'שיר הגדי', מרים ילן שקליס, "דביר", תל-אביב (בלא ציון השנה), עמ' 16.
אף כי לפנינו שיר, לא אעסוק כאן בניחותו הפיזי, אלא ברעיונו הסיפורי, וכך אעשה כאן גם בשירים אחרים. ההיבטים הפיזיים בשיר זה נידונו במאמרי "היענות אמנותית לפסיכולוגיה של הילד", "הד הגן" תוברת ד' [מ'], אייר תשל"א, עמ' 338-341.

צפורי הזהרי :

צפורי, הזהרי,
עופי, עופי, מהרי !
החתול לוטש עיניו
מחדד את צפורניו.
עופי לך מהענף,
צפורי,
מהרי,
צפורי, הזהרי !

גם כאן החשיבות אינה בהכרת
הציפור או בהכרת החתול או בהכרת
שניהם גם יחד, אלא בהכרת חוקי
החיים. שיר זה, אף מביא את הילד
להתוודעות אל רגש הרחמים שבו כלפי
הציפורים. זהו שלב חשוב בהתוודעות
הילד אל עצמו. (נקודה זאת, אגב, היא
אחד מן ההדגשים החשובים אשר שם
אריסטו ב'פואטיקה' על הטרגדיה).

גם ב"בא ראה, בא ראה" (1) מתוודע
הילד אל עולמו של החלזון, רוכש מידע
רב עליו ועל דרך חייו :

בא ראה, בא ראה —

איזה פלא והפלא :

מביתו העגלגל

חלזון קטן יוצא.

מחושיו ישלח קדימה

להריח ולבלוש

והנה לאט מגיח

מן הבית גם הראש

הסתכל-נא, הסתכל —

3. מתוך הספר 'אני שר מאשר' מאת אנדה עמיר
פינקרפלד, ציורים : נחום גוטמן, "מסדה", גבע
תיים — רמת-גן, 1973.

4. מתוך הספר 'שמחת צפרים' מאת חנן שדמי,
ציורים : אבי מרגלית, "מסדה", גבעתיים — רמת-
גן, 1973.

יש לו שתי עיניים —
מי צבע אותן ?
שתי עיניו של דני —
ים כחול צבען.
יש כפתור לדני —
אף קטן, רחב.
ראש יש לו לדני —
תלתלי — זהב.
בן-שנתים דני
דני — דך שלי
נומה, דני, נומה,
נומה, גוזלי ...

לפנינו אחד מן הסיפורים הראשונים
שניתן לספר לילד. זה סיפור מפורט על
ילד ועל איברי גופו (רצוי לעיתים להמיר
את השם "דני" בשמו של הילד המאזין).
הילד אוהב לשמוע סיפור מעין זה ובדרך
זו לגלות עצמו בסיפור ובשיר, בכל פעם
מחדש. הסיפור הולם את גיל השנתיים,
כיון שילד בגיל זה עדיין אין בו זהות
עצמית, או זהות "האני". בגיל זה אופייני
דיבור, של הילד על עצמו בגוף שלישי :
מכאן לא "אני בן שנתיים" או "אני
העב", אלא "דני בן שנתיים", או "דני
רעב". בשיר-סיפור זה מתוודע דני אל עצ-
מו. הכרת עולם הדברים הקרוב לו ביותר,
הכרת אברי גופו. על כל אלה ניתן לומר,
בשלב ראשון זה, שהם חלק מהכרת "הא-
ני הפיזיולוגי". ברם, ההתוודעות היא
רחבה יותר — אין זו הצבעה על
איברים בלבד, אלא אף על מושגים :
כחול, גדול, קטן והמספרים אחד ("אף"
או "ראש") ושתיים (עיניים, "שנתיים").
זו היא כבר התוודעות רבת משקל אל
הסביבה.

שיר-סיפור אחר, מתחום הריאליה
הסובבת את הילד, מביא אותו להתוודע
דעות אל עולם החי, על חוקיו האכזריים.

איזה פלא מתחולל :

החלזון עם כל הבית

מתחילים להזדחל.

איזה יופי, איזה חן,

עוד אחד כמוהו אין.

בשני השירים באה על סיפוקה סקרנותו

של הילד, אף הנושאים הם מתחום

מעגלו הקרוב למדי. אלא שאין בשירים

אלה היענות ישירה לצורך של הילד

להיות במרכז. לעומת זאת נענים שירים

אלה לצורך פסיכולוגי עמוק של הילד, ל-

חיזוק תחושת הביטחון שלו—צורך זה

הוא הקצב. משתופס הילד את המיקצב

החוזר, הוא חש עצמו בתוך מוכר, "בתוך

נתפס". מלים, הברות, תרזים ומיקצבים

חוזרים, מגבירים בילד את הבטחון העצ-

מי שלו. בטחון זה נוסך בילד, די כוח

לעזוב תחום מוכר מהיבטים מסוימים

ולכבוש תחומים חדשים — מושגים,

מידע ועוד.

דוגמה נוספת ל"סיפור מקום" אופייני

לגיל הרך הוא הספר 'זרע של צינונית' ⁵,

כדי ליהנות מן הספר ולהבינו זקוק הי-

לד להכרה מוקדמת של תופעת הזריעה

והצמיחה. מבנה הספר הוא — משפט

אחד לכל עמוד ולידו תמונה ההולמת

אותו. משפטים קצרים ופשוטים. מלים

רבות חוזרות על עצמן במכוון. לחזרות

חשיבות פיוטית, פסיכולוגית ולשונית

כאחד, כגון :

"אודי זרע בחצר זרע של צנונית 6 // אמרה לו

אמא : "אני חוששת שזה לא יגדל." // אמר לו

אבא : "אני חושש שזה לא יגדל." // אמר לו אחי

הגדול : "זה לא יגדל!"

סידרה אמריקאית של ספרי ילדים

בתבנית זאת נקראת Here and there

"כאן ושם", סידרה זאת מיוחדת היא

להדגמת העיקרון של "סיפורי מקום"

במעגלים הסובבים ילדים.

סידרה נוספת המבוססת על הנחה

דומה היא : "Now and then" "עכשיו

ואז". סידרה זאת קשה יותר מקודמתה,

משום שתפיסת הזמן קשה יותר לילד

מתפיסת המקום. אחת הדרכים הראשו-

נות לתפיסת הזמן, בדרך החשיבה של

הילד, היא באמצעות קליטתם של המקצ-

בים בשיר. על כן רבה חשיבותה של

שמיעת שיר סיפורי, בשלבים הראשונים

של שמיעת סיפורים. ברם, תפיסת המקצב

היא בתחום החשיבה המופשטת של הילד

והיא אף מגבירה חשיבה זו ⁷.

ה. המעגל מתעבה

המעגל הסובב את הילד מתעבה והילד

ניסוט מעט מן המרכז הגיאומטרי. ניתן

לראות בשיר הילדים הבא של מרים ילן :

"אבא שלי הוא יודע הכל

אבא שלי יש לו סוס גדול" ⁸

לא אב אבסטראקטי, לא איש שיש לו

סוס, לא רוכב סתמי, אלא "אבא שלי",

שיר דומה, אם יושר, על פרש סתמי —

לא יפעל על הילד אותה פעולה האצורה

במילים "אבא שלי". כך מיוחד הילד אל

"המעגל", או נכון יותר, כך חגים מעגל

גדול יותר סביב הילד. דרך המעגל מכיר

הילד את הסובב אותו, את הסוס, את

5. חנה הורן (עיבדה), 'זרע של צנונית', ציורים :

ברכה פלדמן, הוצאת "אצלנו", תל-אביב. [ללא

ציין שנה].

6. הסימן // מסמן מעבר לעמוד חדש.

7. לעניין זה אקדיש מאמר מיוחד על השירה

לילד הרך.

8. מרים ילן שטקליס — "בחלומי", "דביר", תל-

אביב, עמ' 16.

פלוטו הוא כלבו של הקיבוץ, ולא רק של גדי. מבחינת הדגם המשורטט, שהצעתי אין זה מועגל עוד אלא אליפסה. מוקד האליפסה אינו נמצא במרחק שווה מהי קפה, כפי שהדבר במעגל. שטח שבו יש "מקום" רחוק וקרוב. סביבתו של הילד, בסיפור זה מתרחבת והולכת:

"קרע את החבל. נח תבהבו / קפץ חיט מהר ונשא רגליו, / הוא רץ בדרך, הוא רץ בש-
זות. / את מי הוא יפגוש מענין מאוד ו"

כאן מתרחבת הסביבה אל מעבר למלר-נת הכלב. ועם פלוטו רץ הילד (הקורא) בשדות, פוגש הוא עולם חדש, רחוק מעט, שנמצא בגבול הרחוק של האליפסה שעדיין קרובה מאד למעגל. הסיור בעולם החי, הפגישות עם הצפרדע, הדג, הפרפר, הפרח והפרה — את כל אלה עושה הילד בעזרתו של פלוטו.

בעת הריצה במרחב מתוודע הילד אל חידת ההשתקפות בבריכה. ברובד ראשון אין חידת ההשתקפות אלא תופעה ריאלית, אלא שברובד עמוק יותר — היא חידת חיים וקיום עמוקה, שהגיעה למי-צוייה ב"הבריכה" של ח"נ ביאליק. התור-דעות אליה אפשרית לילד רק בזכות העי-צוב הפיזי המתווד. זאת אותה חידה שפוגשים בה בשיר אחר של לאה גולדברג:

מציאה י"

10. לאה גולדברג, 'מציאה' בתוך "מה עושות האילות", ציורים: אריה נבון, ספרית פועלים, עמ' 31-32.
9. לאה גולדברג, 'איה פלוטו', ספרית פועלים, מרחביה, תשי"ז (1957).

התימת הסוסי, את העבודה של חריש בשדה, כאן קיימים לא רק אובייקטים להצבעה בסביבה הקרובה, אלא כאן קיימת כבר מערכת יחסים שלמה: "סיפור מקום" אופייני לילד, שמקום גידולו בכפר. אחד הסיפורים הראויים ביותר לעיון מפורט הוא "איה פלוטו" מאת לאה גולדברג:

למעשה זה הוא סיפור על דרך חייו של כלב בשם פלוטו. פלוטו קשור, אם כי אינו אוהב להיות קשור; מזונו — מרק ועצם; תכונותיו — אהבת החופש והרי-צה בשדות. דרך עיני הכלב מתוודע הילד הקורא (או השומע את הסיפור מפי מבוגר) אל הצפרדע, אל צבעה, אל קול-תיה ואל מקום חייה. כן מתוודע הקורא הקט אל הפרה, אל הפרפר ואל הדג. פלוטו אינו סתם כלב — הוא כלב של ילד, ועל כן מעורב בו הילד השומע את סיפורו. למן תחילתו — הילד נתון בתוך מעגל ההתרחשויות. הסיפור מעוטר ומ-חורז בידי לאה גולדברג כלהלן:

'פלוטו כלבלב מקבוץ מגידו. / יש לו הכל: מרק ועצם, / זה טוב ויפה. אבל בעצם, / נמאס לו לשבת כך לבדו." //

החרוזים בונים מעגלי היכרויות בתחומי הלשון, בפרט לגבי מלה כל כך בלתי נתפסת כמו "בעצם". זאת ועוד, החרוזים מגבירים את תחושת החזרה ואת ההיכרות עם דברים שמכבר. לאת חשיבות משנה, מאחר שהסיפור הזה הוא דוגמא להסתתו המעודנת של הילד מן המרכז אל הפריפריה. המוכרות באמצעותם של החרוז ושל החזרות למיניהן מפצה קמעא את הילד על שאיננו עוד במרכז:

סיפוריה של מציאות מתרחבת ומשתנה, מתעבה ומעמיקה.

יש ובמעגל הסובב מתודע הילד אל תופעות חיים מהותיות, כמו: לידה, גמיר-לה, אימוץ, בדידות ומוות. היוודעות זאת עשויה להיות חריפה וקשה, והיכולת לעכלה בדרך ישירה — קשה. אחת הדרך כים היא היוודעות לתופעות חיים מהותיות באמצעותה של הספרות; ואף כאן — בעקיפין. נזכיר כאן יצירות אחדות:

השיר "יש אחות לגיר" 11 יש בו התמור-דות עם הבעיות של לידת אחות; השיר "מכתב" 12 — התמודדות עם בעיית נכות.

השיר "אבא שלי" 13 — התמודדות עם הבעייה של מות אב; וכן שירה של אנדה "לאן הלך סבא", 14 שאף בו התמודדות עם בעיית המות.

אחד הספרים, שסיפוריו מביאים להת-וודעות (לעיתים מסומלת) עם בעיות חיים עמוקות, הוא הספר 'מלא ספורים' של תקוה שריג 15. בסיפורים רוויי משר-

חברים, מי יודע

מה מצאתי ברחוב?

לא מטמון ולא מטבע

מצאתי ברחוב,

לא עלה ולא פרח,

לא כפתור מנצנץ,

מצאתי בדרך

מתחת לעץ.

חתיכה של שמים

מצאתי ברחוב,

בשולית המים

תחת עץ שברחוב

חתיכה של שמי תכלת

עמקה וצלולה,

כך, פשוט היא מטלת

השולית הגדולה

וגם קרן שובבת

שברירים — שברירים,

בשולית מהבהבת

במים טהורים,

ואורות העיניים

ומה טוב לי, מה טוב:

חתיכה של שמים

מצאתי ברחוב.

ההיוודעות לחוקי החיים ומגבלותיהם

היא שלב נוסף בהתפתחות זו. יש מי שגר

ביבשה, ויש מי שגר מתחת למים, יש

היודע לעוף ויש היודע לרוץ 16. בסיפורה

של לאה גולדברג אין איפוא רק היוודעות

חיצונית אל סביבה גלויה, אלא יש גם

משום היוודעות אל תהליכים פנימיים

הסמויים מן העין.

דומה, ש'איה פלוטו' הוא סיפור פשוט,

ולא היא. תחומים נרחבים של מציאות

גלוייה וסמוייה על חוקים שקופים

ושאינם שקופים מקופלים בסיפור זה.

סיפור ריאלי זה ודומים לו הם איפוא

11. המוטיב הזה בא לידי ביטוי קטום בספרו של דן פגיס 'הביצה שהתחפשה' (סיפר וצייר דן פגיס, עם עובד, תל-אביב תשל"ג).

12. מרים ילן — 'שיר הגדיל, דביר, תל-אביב, עמ' 22;

13. מרים ילן — 'יש לי סוד', דביר, תל-אביב, עמ, 70-71;

14. מרים ילן — 'בחלומי', דביר, תל-אביב, עמ' 16;

15. אנדה עמיר פינקרפלד — 'אני שר מאושר', מסדה, גבעתיים — רמת-גן 1973, עמ' 55.

16. תקוה שריג, 'מלא ספורים', הקיבוץ המאור חד, רמת-גן תשל"ג (1972). אם כי ספר זה נזכר

בה, על הכלבה לאסי, מקופלים עולמות על סודות חייהם: לידה-ושגרה, אימוץ, מחלה, גסיסה, מוות. בשירים — סיפורים אלה נמצא הילד, הקורא והשומע, במרפא, והוא מתוודע אל בעיית האחות החדשה במשפחה ואל בעיית המוות של האב או הסב. אין ספק שסיפורים בעלי מוטיבים אלה, בעיקר משום עיצובם האמנותי, מתאימים לקצה העליון של קבוצת הגיל שתיים — ארבע (חמש) ואולי מתאימים הם לראשית קבוצת הגיל השנייה לענייננו — ארבע (חמש) — שבע.

לסימונו של שלב ראשוני זה אזכיר את הספר הפופולארי 'פו הדב': זו לאחר הפתיחה מסופר על פו, שמטפס על העץ, כדי להגיע אל הדבש שבראשי, אלא שפו נפל מטה אל תוך שיח קוצים. וכך הן המלות של הסיפור: "הוא (הכוונה לפו הדב-מ"ג) זחל ויצא מתוך שיח הקוצים, נער את הקוצים מעל חטמו ושקע שנית בהרהורים. והרא"ן שון, שהרהר בו, היה כריסטוף רובין.] — זה הייתי אני? — שאל כריסטוף רובין. משתומם ואינו מאמין למשמע אזניו.

— כן. אתה.

כריסטוף רובין לא ענה דבר, רק עיניו להטו ופניו הסמיקו והלכו] " (שם עמ' 13)

לו נסיתי לאפיין את כל התורה כולה על רגל אחת, הייתי בוחרת במשפטו של כריסטוף רובין: "פו אוהב ספורים על עצמו". קרי על גופו וסניבתו הקרובה.

ו. גילאי 4 — 6.

מהיבט עקרוני, אין הבדל בין הסיפורים

הריאליים המסופרים בראשית השלב לבין אלה המסופרים בסופו. אך בכל זאת יש להבחין בין גיל לגיל ביכולת של תפיסת המציאות על חוקיה הסמויים יותר. כושרו של הילד לחדור לסיפור, לחשוף ולתפוס תהליכים וחוקים, הוא בכח האינטואיציה והחשיבה המופשטת שהתפתחו בו, כלומר: אל תוך "סיפורי המקום" המיוחדים שלו, חודרים "סיפורי מקום" של אחרים. הילד מוצא עצמו בתוך מעגלו — כדורו, שהתרחב כבר במידה מספקת, כדי להכיל גם ילדים אחרים ומעגלותיהם.

הנה כי כן הייתי מציעה להמשיך בדרך הסכימה:

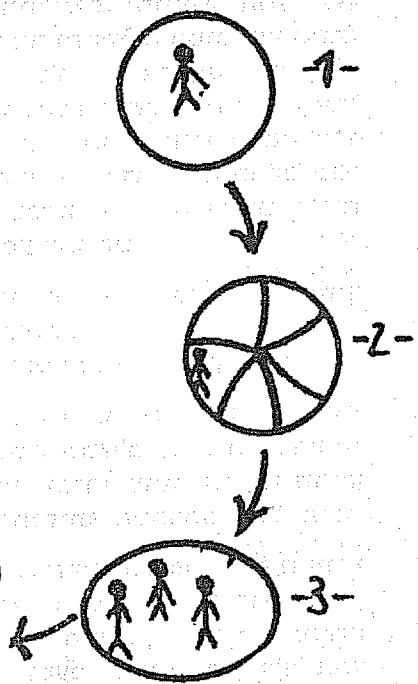
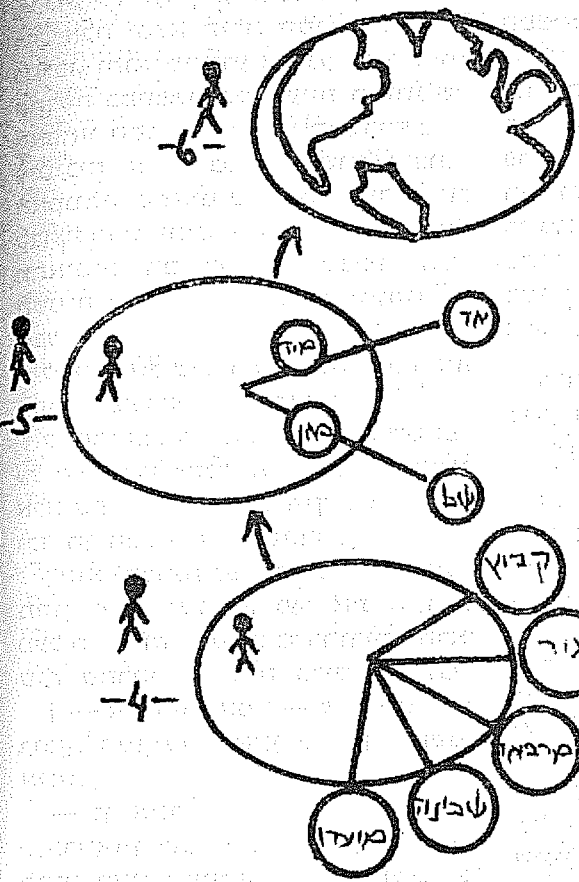
כאן שני אלמנטים חדשים של איכות:

א. יש בכוחו של ילד ליהנות מ"סיפורי מקום", שבשלב קודם היו בבחינת עולם רחוק ובלתי מושג. אך לא הרחק מעבר להתנסותו המתרחבת של הילד.

ב. אם בראשית תקופת הגיל השוויוני את תהליך הבנת הסיפור להתפתחות התהליך של המשחק, שבו ילד משחק ליד ילד, ומעגל מקומי של ילד אחד הוא ליד מעגלו של האחר, הרי בסופה של התקופה, בגילאי חמש לערך, יש שינוי מהותי במשחק, כמו בקריאת סיפורים: ילד משחק עם ילד, וכך גם

כאן נקבוצת הגיל של הקריאה המוקדמת, הוא עשוי להתאים לשלבים גבוהים יותר.

17. א. א. מילן — 'פו הדב', ציורים: ארסנט ה. שפארד, תרגמו מאנגלית: ו. ישראלית וא. ד. ש" פירא. מהכרות לספרות, תל-אביב תשי"א.

בסיפור — מוצא עצמו ילד אחד במעגלו
עולמו של ילד אחר. התרחבות המעגל
חובקת מעגלים קטנים, שהמעבר בי-
ניהם אינו מקשה עוד על הילד. עם
התרחבות זאת בטל למעשה המינוח הנ-
צומצם של "סיפור מקום", מעתה ידובר
על "סביבה" או על "מציאות" או על
סיפור ריאלי.

הגיאוגרפי, האנושי והחברתי. בראשיתו
של תהליך זה, בעוד ידיעותיו מעטות,
עומד התינוק בעיקר על צרכיו הסוב-
ייקטיביים וסביב היותו במרכז (תמונה
מס. 1). בשלבים הבאים חלים: גידול
"המקום", העמקת המשמעות של הס-
ביבה (תמונות מס. 2; 3) וכן הצטברות
גדלה והולכת של נסיון הילד (תמונות
מס. 4; 5), עד היותו לנער לכל דבר
(תמונה מס. 6). בשלב זה גדל עולמו
הרוחני, החוייתי, הלשוני והאינפורמטיבי
ומתבססת תפיסתו האובייקטיבית. המ-
עברים משלב לשלב מביאים לדרישה
לספרות ריאליסטית רחבה יותר ומקיפה
יותר מההיבטים של נושאה ומושאה.
לא עמדתי על הסיפור הריאלי לגילאי
9—11; לגילאי 11—14 ואף לא לגילאי
(14) 15—18, גיל הנערות. אלה מחייבים
דיון נפרד.

ז. הסכימה הכוללת

השלבים ההתחליים, שעליהם בלבד עמ-
דנו כאן, מתרחבים והולכים, ואפשר לב-
טאם בסכימה הבאה: תהליך זה, שתחילתו סיפור ריאלי,
כשעדיין הריאליה היא מצומצמת ומצ-
טמצמת לסביבתו הקרובה של הילד,
סופו — ריאליה מקיפה, על עומקה

דמויות

סמלים בשירתו של המשורר זאב

מאת: בנימין טנא

(דברים בטכס חלוקת פרס זאב לשנת תשל"ד)

כבוד היושבראש, כבוד השופטים, בני־משפחתו של המשורר אהרון זאב זכרנו לברכה, רבותי וידידי,

ברשותכם אומר כמה מלים במעמד זה של מתן פרס, אשר שמו של המשורר זאב קורא עליו, מעמד שזימן יחד את נחום גוטמן, נסטור ספרות־הילדים העברית, אותי — בן דור־הביניים, ואת מירה מאיר, נציגת המשמרת הצעירה בשירתנו. כן פרס ספרותי והכלה או החתן שלו, אך לאמיתו של דבר הרי הספרים, שמיום צאתם לאור חיים את חייהם, הס־הם הזוכים בפרסים, והמחברים אינם אלא שושבינים השמחים בשמחתם. על כן מודים אנו, מירה מאיר ואני, מקרב־לב לאלה, שטרחו בשיפוט, ונתנו בספרים שלנו את עינם לטובה.

אל לנו להתעלם מן העיתוי של מתן־הפרס. השיפוט נעשה סמוך ליום־הכיפורים, אולם על אף העצבונות והיגון שפקדונו לאחר־מכן, החליטו השופטים לקיים מעוֹד זה, עד שאפשר להמשיל עליהם: "מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה". שירה, לא־כל־שכן ספרות לילדים.

ספרות הילדים שלנו עברה כברת־דרך ארוכה מאז אותם ימים, שבהם נאלצו מורים עברים, באי־ברירה, לשלוח ידם בכתובה ולחבר ספרי־לימוד, כדי שיוכלו להגיש לתינוקות של בית־רבן שיר או סיפור, באין בידם שירים וסיפורים עבריים מן־המוכן. ואם בשטח של הספרות־למבוגרים מצויים כיום מבקרים המערערים על הישגיה ורואים אותה מתוך אספקט של "הראשונים כבני־אדם" — הרי לגבי ספרות־הילדים אין מטיל ספק בכך, שמאז הימים, בהם חיברו מורים בעלי כוונות טובות שירים וסיפורים, חלה בספרות זו, התפתחות מרשימה, ואין כיום ילד בישראל, המקופח בשל מחסור בספר טוב. לא אנקוב בשמות־מחברים, שמא אתעלם בשגגה ממישהו, אך לא אחטא לאמת אם אומר, שחלקה זו של ספרות־לילדים, על אף שנות־הבצורת שפקדה, הניבה יבולים, שאנו רשאים להתברך בהם. והרץ למותר לציין מה רבה חשיבותו של המטען הרוחני, שבו אנו מציינים את ילדינו.

וכאן הרשוני להצביע על תופעה מעניינת המתבקשת להידרש לה במעמד זה

של מתן פרס הקשור בשמו של המשורר זאב. כידוע, יש שורה של ספרים, שנכתבו ונועדו מלכתחילה למבוגרים, אך לימים באו ילדים ואימצו אותם לעצמם. כך, למשל, "רובינזון קרוזו", "גוליבר", "אוהל הדוד תום" וכיוצא באלה. אך לעומתם מצויים משוררים, שאימצו לעצמם את המדיום של ספרות-ילדים, המשמשת בידם כלי-שרת בבואם להשיח את עצמם. אם נבחון את שירי הילדים שלהם, יתחוויר לנו, שהמסע אל נופים מזמן לקורא הפתעות לא-מעטות. שכן שירתם — והמשורר זאב הוא הטיפוסי שבהם — כמה וכמה פנים לה: הפן הגלוי — עובדת היותה, כמקובל עלינו, שירה-ילדים, והפן הנסתר — שרבים משירי-הילדים האלה אינם אלא מסווה כביכול, שמאחוריו מסתתר המשורר, כלומר — גם בשעה שהוא מספר לכאורה על עולמו של הילד ומצייר — כבמקרהו של זאב — תמונות פסטורליות של נופים צוהלים באור, ואביזריו הם פרחי-בר, רקפות וסביונים, וגשם הזופק על הגג וריחות בשומים בגן וזהב-שיבולים בשדה — מצטרף פסיפס זה לרובד העליון בלבד, רובד ססגוני, שהמיטיב לראות מבחין באבן-התשתית חמורת-הסבר שמתחתיו.

כידוע, אדם רב-פעלים היה זאב: מורה ומחנך דגול, ראש מחלקת-ההסברה של אירגון "ההגנה" במחתרת, שליח לגולת ארצות-הברית, פעיל במחנות-המעפילים בקפריסין, קצין חינוך ראשי של צה"ל. אמנם, לא זכיתי להכירו מקרוב, אך אודה, שבפגישתנו האחת והיחידה, למראה דמותו, שהזותה כל-כולה מרץ של עשייה, נתפסתי לתמיהה: מה היא השירה-לילדים לאדם זה? האמנם שעשוע בלבד בשעה שרוחו טובה עליו? רגעי-מרגוע לאחר שעות פעילות מאומצת? ושמה סתם אוהב-ילדים הוא האיש, שנהנה לחרוז להם את חרוזיו? אך כיון שברור היה לי מעל לכל ספק, שחרוזים אלה הם בגדר שירת-אמת, נתלוותה לי תמיהה נוספת: מה הניע אדם זה, המחונן ברוח-שירה, לבור לו את דרכו כמשורר-לילדים דווקא, והוא מנגן על מיתר אחד בלבד — של שירה-לילדים?

לימים, עם קריאה חוזרת בשיריו, נתאמת לי הכלל הידוע: מופלאות הן דרכי הרוח של היוצר. זאב נתפס כאילו לתדמית של עצמו, כפי שהשתקפה בעיני הקוראים: הוא שר את שירי-הילדים שלו, אך לאמיתו של דבר הם שימשו לו כמדיום מיוחד-במינו, שכן המשורר לא נרתע להערות לתוכם את וידויו שלו. אינני מתיימר, לאחר ההרצאה המאלפת של מר גרשון ברגסון, ובמסגרת הזמן שהוקצב לי, להקיף את מכלול שירתו של זאב. אסתפק באחדים משיריו, שיש בהם לאשר את דברי. כידוע, כל משורר ומערכת-הסמלים שלו, שהוא מפתח במודע או בתת-ההכרה. סמל ראשון-במעלה, המשמש מפתח להבנת שירתו של זאב, הוא הגן, שבמילון-דימויו הוא השירה; ולעומתו הנבט, שהוא השיר הבוקע ממנו. מסתבר, שימים רבים חלם זאב להיכנס לגן זה, עד שזכה וחלומו נתגשם. וכך הוא כותב באחד משיריו, שהוא לכאורה שיר-לילדים, ושמו "נבט לי בגן":

"כולם זרעו / לכולם נבט / איחר רק גני זה הקט / ולבי חרד: / האם כמותם לטפח לא ידעתי? / ועדרתי זרעתי / והתפללתי לגשם וירד — / ולמה גני לא נבט?"

היה זה החלום הכמוס — הציפייה לשיר. והינה יום אחד, כפי שהוא מספר, השכים עם טללי שחר — "ולבי רן: / נבט לי בגן!" — והינה כי כן, השיר כפשוטו: שימחת הילד, שגרעינו נבט סוף-סוף לאחר ציפייה ממושכת. אך הרובד שמתחתיו גלוי לעין: התפעמות-הנפש של מחברו: גם הוא זכה — אם כי באיחור — לחסד של שירה!

אם נותר בנו צל של ספק, שאמנם משמש שיר זה מסווה לוידויו של המשורר, פג הספק עם מקרא שיר נוסף, ששמו "גני שלי". ושוב — לכאורה — שיר-ביכורים לפנינו. המשורר נוספר, כיצד בהגיע חג-הביכורים נושאים הכול טנאים מלאים, כל אחד והטנא שלו, עטרות בראשיהם ובעיניהם הגיל. ואחד מציץ לתוך סלו ושואל בביטול: "זה המעט?" והוא משיב: "לא גדול הוא גני שלי, לא גדול / אבל ננתי את הכול, את הכול!" דומה שמבלי-משים מסגיר המשורר את סודו: בסתר-לבו חלם להיות משורר-לגדולים, בסופו של דבר חג חוגה סביבו, חוגה של שירה-לילדים. גן זה, שבלשוון-הסמלים שלו הוא שירה, אמנם אינו גדול, אך גם בו אפשר לתת, כלשונו, "את הכול, את הכול".

עם קריאה בשיר זה אנו עשויים להיתפס לרושם, שיש בו מעין התחטאות או השלמה-שבוייתור: היה היה חלום על גן גדול, שבאיך-ברירה הומר למציאות של גינה קטנה. ולא היא! כדי להוכיח זאת, אקרא שיר נוסף משלו. שם השיר "כולם רוצים להיות גדולים", וזו לשונו:

"כולם רוצים להיות גדולים / אני לא / טוב לי להיות קטן / פרח פורח בגן" ובהמשך: "אהבתי ללקט את רסיסי הטל לידי". והוא מספר, שאחותו הגדולה צוחקת לו: "הן נמוג הוא ביד!" — כך אומרת האחות. והוא, המשורר, משיב לה לאחות הגדולה, כלומר — לחלוס-שירתו לגדולים: / אצבעותי נוטפות טל!"

תשובתו זו — "אצבעותי נוטפות טל" — מזכירה לנו את הפסוקים מ"שיר השירים": "קמתי אני לפתוח לדודי וידי נטפו מור ואצבעותי מור עובר על כפות-המנעול". תשובתו "אצבעותי נוטפות טל", שהוא משיב לאחותו הגדולה, היא התשובה שהוא משיב לעצמו: אמנם, כולם רוצים להיות גדולים, והוא — בחר להיות קטן, אך אין בכך משום ויתור. ונהפוך הוא: שהרי אצבעותיו נוטפות טל, כלומר — יחסו לשיר-לילדים ולעולם-הילדים בכלל — הוא יחס שבאהבה — שעל כן אין הוא מקופח. טל זה הוא גמולו.

האמנם רק יחס-שבאהבה הוא יחסו לשירה-לילדים? אם נקרא שיר אחר, נשאל את עצמנו אם אין בו אף למעלה מזה. שם השיר: "בחג הגז" וזו לשונו:

"בבית-אלפא / בחג הגז / נאם התיש / רקדה העז / טלה צחור / ניגן בכי-נור / ושר בקול / ועדר כבשים / יצא במחול.

רק גדי אחד / לא שר, לא רקד / התרפק על הרועה / וכל הזמן קולו רעד: /

מ — ממה, מ — ממה!

כפשוטו — שיר-ילדים טיפוסי, מלא משובה, על חגהגז שנערך בבית-אלפא. אך סמוך לבי ובטוח, שכל אדם, שמערכת סמליו של זאב נהירה לו, יבחין שכבר הרישא

מרמז על הרובד התחתון של השיר. זה לא קרה בנהלל ולא בעין-חרוד. בית-אלפא הוא בית האלף-בית, תחומה של הספרות. הסיטואציה — כמוה כמו בשיר-הביכור רים. שכן הגו, כמוהו כביכורים, עת-מליאת היא: התיש נואם, העז ורקדת — זה שר בקול ואלה יוצאים במחול. אך יש בו, בבית האלף-בית הזה, גם גדי-המשורר, ששר לילדים רכים. אמנם, קולו רועד ואין הוא מסוגל להוציא אלא הגה אחד מפיו "מ — ממה", אך הוא — הקטון — היחיד בתוך ההמולה הגדולה, זוכה בתסד גדול: להתרפק — אמנם בחיל ורעדה — על הרועה, שהוא בורא-העולם.

אכן, לא קשה לפענח את מערכת סמוליו של זאב, שבהם הוא משתמש לא רק בבואו לספר על שירתו-שלו. אם נקרא שיר אחר משלו, שלכאורה הוא שיר-לילדים, נגלה בעיון חוזר בו, שאין הוא אלא שיר-אהבה. שם השיר: "בשלו הפירות בגני".

זו לשונו: "בשלו הפירות בגני / וירד הטל על הפרי / ואחותי ירדה אל הגן עם הסל / לאסוף את הפרי על הטל".

אם יש ספק בלבנו, שאמנם לפנינו שיר ארוטי, שיר-אהבה, באות השורות האחרונות:

"היא נושאת עיניים / מול עיני / ושתי גומות בלחיים / צוחקות אלי: /

באתי עם הסל / לאסוף פירות על הסל / האינך רואה? / הפרי כבר בשל!"

שיר-אהבה אחר, המוסווה כשיר-לילדים, הוא השיר הנקרא "איך ענדתי את הזר לראש אחותי"; לכאורה הוא מספר על יום-ההולדת של אחותו. הוא משכים אל הגן, ללקט פרחים, ושואל את עצמו: "ואולי בזר לשזור / גם דפיקות של לב?" — וב-ספרו על שלל הפרחים, שהציצו מן העשב הירוק, אין זה מקרה שהוא נוקב במפורש רק בשמם של שניים מהם: "טיפת הדם" ו"אמנון ותמר", שני שמות השאובים מתחום הארוטיקה.

דוגמא אחרונה, שאביא, לשיר-אהבה מוסווה, המתומצת מעשה-אמן בשלוש שורות בלבד, הוא השיר "חוף שקט". זו לשונו:

"חוף שקט / מיפרש קט / דכי רועד / לוחש בלאט: / בוא!

"אור וחום / והד חלום / גל בלי קול / רודם בתכול: / פה!

"בא ספן / ברוך אלוה / ובגן / מצא מרגוע: / בו!"

אכן, הפירושים מיותרים, לפנינו שיר-אהבה המספר בשלוש שורות את הכול — למן החלום והרטט שבציפיה — ועד להתגשמותה.

הנה כי כן, רבים הם שיריו הלייריים של זאב המוסווים כשירי-ילדים. אלה — וידוי על שירתו שלו, אלה — שירי-אהבה. אך אפשר להמשיך גם בשירים מסוג אחר, שאפשר לקרוא לכל אחד מהם אוטופורטריט. לשם הדגמה אביא את השיר ששמו "אילן".

"מי אתה, האילן?" — פונה המשורר לענף רוטט ברוח. והאילן עונה:

"נשמת יום אחרונה בין הערביים / תמוג בין ענפי / אני מונה הכוכבים במלוא

הרקיע / בשיר / אני ער לשחר העולה וקושר / את התמול למחר / אני חיק

הסער, המטר והשיר / אני אש טרם הוצתה / אני הצל הקריר / אני זרועות העולם / חובק אדמה בשרשי / ובסרעפי שמינו".

ובשיר אחר, אותו המוטיב — אוטופורטרט. שמו "אדם". וזו לשונו: "אני היער / אני הים השלוי / אני השלווה שבין סער לסער / אני הניגון הערב / ולפתע — קול ילד צוחק בא מרתוק / והיום עוד גדול והאור עוד מתוק / והלך כמו הד החוזר אל הקול / ואינו יודע / הוא הקול, או ילד גדול?" זהו אוטופורטרט של אדם במיטב שנותיו, שלפניו "היום עוד גדול והאור עוד מתוק". אך בהמשך נמצא אוטופורטרט שלישי משלו — של אדם, שקיצצו חלף וסתיו מידפק בשער, וככלות כוחו הוא שר. שם השיר: "היה אילן", לכאורה, כפשוטו, הוא שיר על אילן שנגדע. וזו לשונו:

"גהיה גזעי חסון ונופי עבות / להרבות צל / וידעתי את העומס הטוב / של הפרי הבשל / ועתה / עם רוח בצמרות העצים / בשחר, ביום ובליל / בוכה תפילה יתומה / על פרי ועל צל".

אתה קורא ונרעד: כיצד השכיל זאב לתת, כלשונו, "את הכול, את הכול" — בשיר-לילדים קטן, שכל המקשיב לו עולה בו זימוי — ולא-רדוקא בשל הציורף "בוכה תפילה יתומה" — של שיר אחר בספרותנו: "צנח לו זלזל" ? אותה המיית נפש, אותו רטט ואותו עצב, שאין לו ניחומים.

מובן, שיש בשירי זאב גם מוטיבים אחרים. הוא חי את זמנו, מעורה בשטף מאורעותיו, ולא-מעטים הם השירים, שהזמן גרמם, כגון שיר על מחוסר-עבודה, על שומר בגליל, על אבא, שנפל בין עטרות לירושלים; או "באנו אליך, הנגב"; או: "הבול היהודי הראשון"; או הפזמונים: "בעין-חרוד טוב מאוד"; "יש לי דוד בנהלל"; "הבחורים שלנו יודעים את הכול" — וכיוצא באלה, שהם נכסי צאן ברזל בשירת-הילדים שלנו. אך החוזר וקורא בשירי, דומה עליו שהמשורר קורץ לו קריצת-משובה מעבר לעצב המייחד את מרביתם, כאומר: הנה את עצמי אני מספר. את עצמי בלבד. ואתה — האם כרייה אוזנך להקשיב לסיפור-חיי, לווידי שלי ? והרשוני לסיים בווידוי משלי. האמת היא; שעם כתיבת "בצילו של עץ-הערמון" שאלתי את עצמי לא-פעם: האמנם לילדים אני כותב ? הנה עלה הכורת על עולם-ילדותי. אני מביט אל מרחקי העבר וכולי תמיהות — אותן תמיהות, שהן מותר האדם, המתלווית לו כל-אימת שהוא משקיף על חייו. והתמיהות רבות מניספור: כיצד נמחה עולם שלם ואיננו ? וכיצד קרה הדבר, שחברי, שעזבתי בעירי הרחוקה והם נערים רכים — נתעלמו, והרימו את נס-המרד, ואנילביץ', חניך צעיר מה"קן" השומרי שלי, היה לאנדרטה ?

ניסיתי להסחקות אחרי עולם-ילדותם. לגלות בעולם זה, ניצני התעלות וגבורה, שיחא בהם כדי לתרץ את תביהותי. אולם, גם בשעה, שנתחוו לי, תוך כדי כתיבת "בצילו של עץ-הערמון", כי ספר-לילדים הוא, לא חלשה זעתי. אדרבא, אצבעותי נטפו טל, כמאמר המשורר זאב. שכן גמולי, גמול האהבה, היה רב.

אוהב ספרות-ילדים משה חלפון ז"ל

מאת: חנה ויזל

הדחוף של מורים רבים, מהם חדשים ובלתי מוסמכים, בהתמצאות במבוכ של ספרי-ילדים המצויים בשוק הספריים. שנה לאחר מכן הוכנו רשימות הספרים לקריאה מונחית, שלוו בחוברות מערכים להדרכת שיחות בכיתה. חלפון לא הסתפק בהכנת ה"רשימות" והמדריךים בכתב, אלא חיפש דרכים לטייפול בנושא זה במסגרות שונות של השתלמות מורים. עם הקמתן של מסגרות חינוכיות חדשות, כמו יום לימודים ארוך, והפעלת ניסויים חינוכיים חדשים, כמו כיתות פעלתניות, ראה חלפון שליחות ממש, בהכנסת הטיפול בספרות-ילדים למסגרות אלו.

במשך עשר השנים מיום הופעת כרך ז' "פינות הספר" ב-1962 ועד מותו, הדריך חלפון את הוועדה, שטיפלה בהוצאת הכרזות, על-ידי קריאת הספרים כולם, בייעוץ לגבי הצורה הגראפית שלהם ובהדרכת המורים בשימוש הנכון בכרזות הממליצות על ספרים חדשים טובים. ואמנם, בעזרתו הפעילה של חלפון, הצליחו לראות אור מדי שנה בכל שליש לימודים, שלוש כרזות, ובהן חמישים וארבעה ספרים חדשים. עבודה רבה השקיע חלפון בהוצאת

קשה להשלים עם העובדה שכתב-עת חינוכי, שעניינו ספרות ילדים, מופיע ללא השתתפותו הפעילה של משה חלפון. לא יהיה בכך משום לשון הפלגה לומר, כי עד מותו, לא היה מפעל כלשהו, שקשור היה בצורה זו או אחרת בנושא אים של ספרות ילדים, של טיפוח הקריאה החופשית של הילד, של הקריאה המונחית בכיתה, של ספריית-ילדים וכיו"ב, שמשה חלפון לא נטל בו חלק פעיל ביותר כמייעץ וכמדריך. בכמה מן המפעלים היה הוא היוזם והמפעיל. מלבד טיפוח נושא הקריאה לצורותיה בספרות-ילדים בבתי-הספר, שהיו בתחום פיקוחו, נושא שהוא ראה בו חלק אינטגרלי של המערכת החינוכית בבית-הספר, השתתף משה חלפון במפעלים מרכזיים נוספים, שהוא היה שותף פעיל בהם ואף היוזם.

בתש"ך התפרסם הקטלוג "רשימת ספרי-קריאה לילדים" על-ידי ועדה, ש-חלפון עמד בראשה. ב"רשימה" זו, המסולגת את הספרים לפי כיתות, נושאים ושתי קבוצות של טיב, (ושאיננה חסומה לביקורת על ריבוי הספרים שהיא כוללת ועל דרך הסינון שבה כפי שהעריך אף חלפון), היה משום מענה לצורך

אלבום הכרזות המצולמות וההערכות על הספרים שבהן. אלבום זה שימש אתריכך בסיס להוצאת הקטלוג המנוי מק לספריילדים ב-1970, סמוך למותו. נאמן לשיטת עבודתו ולגישתו החינוך כית, שהיסודיות אפיינה אותן, היתה היכרותו עם ספרות הילדים המקורית והמתורגמת, רחבה ומעמיקה. נוסף על התעניינותו הרבה בספריילדים, עקב חלפן אחרי ספרות העיון והמתודיקה, שהתפרסמה בישראל ובארצות אחרות. הוא קרא כמעט את כל ספרי הילדים, — המקוריים והמתורגמים, ולא הסתפק בקריאת הספרים, אלא ערך כרטסת עשירה, שהכילה מאות רבות של רשימות ביבליוגרפיות והערכות מתומצתות ומנומקות, ושימשה מקור לא אכזב למידע לאלה, שעסקו במפעלים הקשרים לספרות הילדים. מה חבל וצר, שתוכניתו המבורכת להכין מדריך מעור דכן לספרות ילדים מן החומר הרב, שהצטבר במשך שנים רבות באיסוף קפדני, נכרתה עם מותו ללא עת. בפעילותו של חלפן בתחומים השונים הקשורים בספרות-ילדים, יש לראות פעילות המעוגנת בתפיסתו הרחבה את מקומה של ספרות-הילדים בתוכנית הלימודים ואת תפקידה החשוב בהתפתחותו הרגשית, האינטלקטואלית וההומניסטית של הקורא הצעיר. במלאת שנתיים לפטירתו של משה חלפן יצא לאור ספרו "ילד וספר". להלן דברים שנאמרו ביום האזכרה עם הופעת הספר:

הבא לדון בספרו של משה חלפן, "ילד וספר", אינו יכול לנתק את הספר מן הכותב. ועוד קשה יותר הדבר למי

שהכיר את האדם היכרות קרובה בתחר-מים שהספר עוסק בהם — ספרות-ילדים וטיפוח הקריאה החופשית והה-בעה העצמית.

משה חלפן עסק בתקופת עבודתו הארוכה כמפקח בבתי-הספר היסודיים בירושלים, בתחומי חינוך מגוונים, ומא-מרים רבים משלו התפרסמו בעיתונות החינוכית בארץ. עורכי הספר, אורי בלום ועקב פדן, השכילו בבחירת אותם המאמרים, שעיקרם נושא הקריאה וההבעה. ואמנם זו היתה תפיסתו של המחבר, שראה קשר אורגני בין קריאתו החופשית של הילד להעשרת הבעתו העצמית, אם בכתב ואם בעל-פה. תחום זה עמד במרכז עיסוקו של משה חלפן, וגדולה תרומתו לטיפוח נושא חינוכי זה, שהוא עדיין טעון פיתוח והעמקה בכל הקשור לתודעת חשיבותו, במיוחד בקרב ציבור המורים.

מבחינה כרונולוגית משתרעת התקופה של המאמרים המופיעים בקובץ "ילד וספר" על פני שמונה עשרה שנים.

המעין במאמרים מבחינת תקופת פרסומם ימצא קו, המאפיין מאוד את דרך טיפולו של משה חלפן בטיפוח הקריאה העצמית, ובהבאת נושא ספרות-הילדים אל המסגרות החינוכיות השונות. תקופה זו עמדה בסימן של גיבוש משימות ומסגרות חינוכיות במערכת החינוך בישראל. משה חלפן שקד על החזרת נושא הקריאה החופשית ועל טיפוח תודעת ספרות-הילדים במסגרות החינוכיות החדשות. בצורה מיסיונרית כמעט, ומתוך הרגשת ייעוד הביא את הנושאים הללו אל תודעת ציבור המחנ

כיום, ואל כל אלה, שיש להם קשר עם ספרי-הילדים.

ב-1953 פורסם המאמר "טיפול בק" היאה העצמית של תלמידינו" ("ילד וספר" עמ' 13) — שנה זו היתה השנה, שבה התגבשה תוכנית הלימודים הממ"ל לכתבים. חלפן ראה בספרות הילדים נושא אינטגרלי לתוכנית הלימודים. עם הופעתו של כל אחד מן המדריכים (בהוצאת "אורים"), המיועדים לכיתות השונות של בית-הספר היסודי, לא נעדר בו מאמרו של חלפן על הקריאה העצמית של הילד (הקריאה העצמית בכיתה ד', בכיתה ו', בכיתות ז' — ח', שם, עמ' 92,43). עם הפעלת השידורים לבתי-הספר, ראה ב"פינת-הספר" אחת הפינות החשובות במסגרת השידורים.

במסגרת הלימודים של יום לימודים ארוך, ראה הזדמנות חשובה לטיפול הקריאה המונחית: "הקריאה המונחית בביה"ס ליום לימודים ארוך" (שם, עמ' 92-106). הוא הדין ביחס לתחומי הינוך אחרים: ההוראה המסייעת, מסגרת "מעלות" וכיו"ב. גולת הכותרת בעבודתו בעידוד הקריאה היתה בשמשו יו"ר הוועדה לספרי קריאה. הדבר בא לידי ביטוי בספר בשני המאמרים המ"ל קיפיים והממצים, שבהם סוקר חלפן את מבחר הספרים המומלצים לקריאה מונחית ולקריאה חופשית. במאמר ה"ראשון": "מאה ספרים לקריאה מונחית" (שם, עמ' 25-38) מופיעים הערכים המיוחדים במאה הספרים לכיתות ד' — ח', שנקבעו בתוכנית הלימודים לקריאה מונחית, ובציגם הארות והערכות לדידקטיקה של הדיון ושל הטיפול החינוכי בהם ונקודות לניתוח ספרותי-

חינוכי. המאמר השני: "הדור החדש בספרות הילדים העברית" (שם, עמ' 174-188, מתוך "יד לקורא", 1970) הוא עדות להיכרותו, התמצאותו ובקריאותו של הנחבר בספרות הילדים הישראליית החדשה. נסקרים במאמר זה מי-טב ספרי הילדים, שהתפרסמו בעשר השנים מאז נכתבה הסקירה על מאה הספרים לקריאה מונחית.

בכל המאמרים, שנקבצו בספר "ילד וספר", מפעמת רוחו החינוכית של משה חלפן, שהכיר במרכזיותו של החינוך להומניזם במסכת הרחבה של חינוך הדור הצעיר.

ליבי ברקסון ז"ל *

קווים לדמותה

ליבי היתה אישיות דגולה, שכל ימיה פעלה למען החינוך העברי בארץ ובארצות הברית.

בנעוריה למדה עברית בבית הוריה ושם גם ספגה מן המסורת והתרבות העברית בהגיעה לניו-יורק הצטרפה לחבורה של המחנכים הראשונים, שהחלו בפעולה חינוכית-יהודית בניו-יורק. בחוג זה טיפלה ליבי במיוחד בנערות בגיל ביה"ס התיכון, מספר שנים ניהלה מחנה-קיץ בשם "מודיעין" — שיצא לו שם בין יהודי ניו-יורק. היא וחבריה למפעל חינוכי זה הצליחו להקים מרכז ציוני תוסס, והשפיעו רבות על הניכיהם ביצירת יחס של כבוד לערכי היהדות, ללשון העברית ולארץ-ישראל בשנות השלושים עלתה ליבי לארץ עם בעלה, ד"ר י.ד. ברקסון, שנתמנה ע"י הגב' הנרייטה סאלד כמנהל מחלקת החינוך של הוועד הלאומי. במשך שש שנים ישבה בירושלים, וביתה הפך למרכז רוחני לעולי ארצות הברית. באותה תקופה התעניינה ליבי בתכנית של ד"ר אפרים הראובני להקים גן בוטני של צמחי התנ"ך, ולרעיון זה נשארה נאמנה גם לאחר שובה לארה"ב, וסייעה רבות לבן, לנוגה הראובני, בהגשמת התכנית.

מדי פעם בפעם היתה ליבי עולה לביקור בארץ. בביקורה בשנת 1960 הכירה את מפעלנו — "קרן בית הספר" — ספריות לילדי ישראל, שיסדה הגב' בן-צבי בשנת 1954 בהיותה רעיית הנשיא המנוח. כאדם שתרבות הספר יקרה בעיניו, וכמחנך היודע להעריך את מקומו של ספר הקריאה בחינוך הדור הצעיר, קסם לה לליבו המפעל, וכדוגמתו ובמקביל לו הקימה בניו-יורק את הסניף, שקראה לו "מילד לילד", שמגמתו היתה לקרב את הילד בגולה לילד במולדת באמצעות ספרים מיוחדים, וליצור קשר בין ילדי ישראל בארה"ב לארץ ולמגשימי חזון המדינה. במשך עשה שנים היתה ליבי הרוח החיה של המפעל, ופעלה רבות כדי להכניס מאוירת הארץ לבתיה"ס בארה"ב, להכשיר לבבות ולקרב את הנוער לעלייה לארץ.

* המערכת נתבקשה להדגיש, שאין שום קירבה משפחתית בין מר ג. ברגסון לבין המנוחה.

ליבית היתה אישיות אצילה, מחנכת בחסד, אהובה על כל אלה שהכירוה ועבדו במהיציאתה, ולמרות כושרה העדיפה תמיד תפקידים צנועים, שאין אישיותה מתבלטת בהם, אבל משקיבלה עליה מעשה היתה מקדישה לו את כל מחשבתה, כוחה ומרצה. היתה לה תודעה יהודית עמוקה ויחס לבבי חם וער לערכים הנצחיים של עמנו, ובזה השפיעה והדביקה רבים. בביקוריה החוזרים ונשנים בארץ השתדלה לבוא במגע עם מחנכים ועם בתי ספר, והצליחה לשתף אנשים דגולים במפעלה, כגון: תמר דה סוללה-פיל, מרים פרוינד, גב' גמרנט, גבי כהן ועוד, — כולן יחד הקימו וקיימו את המפעל "מילד לילד", שפעל בבתי"ס היהודיים בני-ירורק.

ליבית עוררה לשיתוף פעולה את אנשי המחלקה לחינוך של הסוכנות היהודית בני-ירורק, עמדה בקשר מתמיד עם הנהלת הקרן בירושלים, והיתה מאיצה בנו לשלוח ספרים עבריים המתאימים לילדי ישראל בני-ירורק — אלבומים של תמונות משחקים וחומר על חגי ישראל ובמיוחד — על חג העצמאות. לאחר שנוסד בני-ירורק סניף למכירת ספרי ילדים מארץ-ישראל, דאגה ליבית שכל בתי הספר, כל הספר-ינת פמהכזים הקהלתיים ובתי הכנסת ירכשו לפי ההדרכה מן המרכז בירושלים ספרים מתאימים לילדים שבגרו.

מדי פעם בפעם, כשהיתה מבקרת בישראל, היתה משתתפת בסימפוזיונים של הקרן בירושלים ובישובי העולים, והיתה מעבירה את שיטת הטיפול בילד בישראל למנסדות החינוך בגולה. מכל ביקור היתה מביאה לבתי הספר בני-ירורק את רשמיה הנלהבים מן המגע עם ילדי הארץ. זכורה לי במיוחד התרגשותה באחד הסימפוזיונים, שמערה ביישוב עולים בחבל לכיש, כשהתנהל דיון על ספרו של אליעזר שמאלי "אנשי הראשית". אחד התלמידים אמר: "הרי גיבור הספר היה כמו רובינזון קרוזו", קפצה ילדה ומיחתה: "איזו רובינזון קרוזו? כאן מופיע חלוץ יהודי, שידע כי המולדת שוממה ועלינו להחיות אותה, ואילו רובינזון הגיע לאי בודד במקרה...". מה מאד התפעלה ליבית מן השיחה הזאת, ולא אחת הזכירה אותה במכתביה, וסיפחה שהיא מצטטת את דברי הילדה הזאת לעתים קרובות, כשהיא מדברת עם ילדים בני-ירורק.

האשה ליבית ביקרה באחרונה בירושלים כבר היתה בריאותה מאד רופפת, אף על פי כן התעניינה, כמו בשנים קודמות, בדרכי החינוך בארץ ולמרות חולשתה הגופנית הספיקה לבקר בכמה וכמה בתי ספר הקשורים לקרן. באותה שעה עוד היתה ערה ופעילה ולפניה תוכניות רבות לפעולה. לצערנו — כבר אז ידענו שימיה קצרים. בהנחה של ליבית ברקסון אנו מוסיפים לפעול בקרן ובקשרים עם ילדי ישראל בארצה"ב, ותהא חוברת זו על הנושא ספרות ילדים בישראל זכר למפעליה הברוכים.

רחל ברצבי

רובינזון קרוזו במסגרת הקריאה המונחית

מאת: חסידה נשר

למנו של הסופר או עם עולם גיבוריו, מבחינה רינושית. כך יבוא הילד לגילוי האישי מתוך הבנת הכללי, ויבסס את הבנת הכללי ע"י ההתנסות האישית, והכרה זו תסייע בידו לחזור ולהבין את עצמו במצבי חיים שונים. כך יתעשר ה"אני" שלו, ויתחזק לקראת התמורה דדות יעילה יותר עם מתחים פנימיים, ותגבר בו הסובלנות כלפי הזולת.

קוים מתודיים לקריאה מונחות של "רובינזון קרוזו"

ספר זה הוא אחד הספרים הידועים ביותר בקרב אוכלוסיית התלמידים, עד כה כמעט נראה הדבר כמו יותר לספר את תוכנו. אך יש להביא לידיעתם של הקוראים הצעירים כי הספר המוכר להם הוא הנוסח המקוצר, המיועד לילדים. כמו כן, כדאי להעמידם על המהדורות הרבות, אשר להן זכה הספר, ולברר על מה דבר זה מעיד. רצוי לאסוף ספרים ממהדורות שונות, ולהעמיד את התלמידים על הבדלי ההדפסה והציורים; גם בעניינים אלה יש דברים המעוררים למחשבה.

הגורמים האורקוליים הנכנסים לתחום התרבות והבידור של הילד בן זמננו, בכח הנשיכה שבהם, ובמיעוט המאמץ האינטלקטואלי, שהם "מבטיחים" לו — מגבילים את זמנו הפנוי לקריאה. לאור עובדה זו ולאור העובדה שרוב הילדים אינם מקבלים בבית את הגירוי לקריאה, גובר הצורך להדריך ילדים בבחירת הספר המעניין, ולסייע להם בקריאה עצמית. אין כילדים טעוני טיפוח, הזקוקים ליצירת ההרגל ולשכלול היכולת לעסוק הרבה בקריאה עצמית (ולא רק לשם הנאה אלא גם מתוך התחשבות בעובדה שבעתיד יזדקקו הם לספריעזר מקצועיים בכל מקצוע שיבחרו כדי שיוכיחו להתקדם בו, ולשלוט בכל החידושים שיחולו בו). בעזרתנו תיפתח בפניו הדרך אל הספרות, יורחבו אופקיו בענייני אדם ועולם, ויתאפשר לו להבין את עצמו, ולשפר את כשירותו לקשור יחסי חברה.

רבות מאוד הן תרומותיו של לימוד הספרות, אך העיקרית שבהן הן חיות הנאה מן הספרות מבחינה אסתטית, וחיות ההזדהות עם ער-

1. כיצד תיארו ציורים שונים את רובינזון קרוזו.

ניתן להבחין כי בציורים "ישנים" יש יותר "רקע" לציור, ואילו בהוצאות האחרונות של הספר, הציורים הם רק גיפיקה, "שחור על גבי לבן", ציור השוף ללא רקע. מעניינת גם העובדה, שיותר מפל — משכה את לב הציירים התלבושת של רובינזון. מדוע? בכיתה גבוהה אפשר לדבר גם על "הרקע" של הציורים; "מה הוא אומר", מה יפה יותר, מה מעורר למחשבה יותר, איזו גישה הוא מבטא: בציור עם "רקע", הציור הוא חלק מהשלם, ובציור ללא רקע, הציור הוא העיקר בו.

בהגשת השיבות של הספר בזמנו, ובציון העובדה שלא פג טעמו עד היום, אפשר לציון שזין ז'ק רוסו, מגדולי ההוגים והמחנכים במאה ה-18, ממליץ עליו כעל ספר לימוד באחת מכיתות היסוד פניה"ס. לאורך השנה הקומוניסטים, לשיטתם, השתמשו בספר זה לאידיאולוגיה שלהם. יאן קוט (בי"ס של קלטיקנים), מכנה אותו (את רובינזון) "גיבורה הספרותי של התקופה", "סוחר שיסד את הקפיטליזם על אי שומם". קוק ("הפרוזה האנגלית במאה ה-18" — ג' מייסין) אומר: "מאורעות רובינזון קרוזו הם פסק בהיסטוריה הכרתית, בהסטוריה של אנגליה ובהסטוריה של הבורגנות. בספרו של דפוא מצויים שלושה גיבורים: האי השומם, ששת ורובינזון, וכל אחד משלושת הגיבורים האלה תופס מקום מכונן בהסטוריה של הציוויליזציה".

2. מאבקו של אדם עם עצמו.

בין היתר מיוחד הספר גם בכך, כי בעוד

ספרים ורומנים בדרך כלל מתארים את היחיד בתוך החברה ואת יחסו אליה, הרי כאן מסופר על אדם הנאבק עם הטבע ועם עצמו. כלומר: יש לנו עניין עם אחת הבעיות הפילוסופיות הנוקבות ביותר: מהו, ואיך הוא האדם בינו לבין עצמו, לאחר ש"ננכה" ממנו את המס הכבד של דפוסי-המחשבה וההתנהגות, המוכתרים לו לרוב ע"י העיקרון של: "מה יאמרו הבריות". מעניין להשוות סיטור-אציה זאת של רובינזון עם זו של פאטר-סון, אחד מגיבורי "רב החובל גרנט" לזיל וורן, לאחר שנטשו אותו במקום בודד באוסטרליה לשם הענשה על בגידתו בצוות האונייה. יש להזכיר את הדוגמא של נפוליאון, שהוגלה לאיי סנט הלנה, ואת הגלייתו של דרייפוס לאי-השדים. ומכאן לשאלה עיונית נוספת ונכבדת לא פחות: האם יכול אדם להתקיים בדידות מוחלטת? עיון ומחשבה על עובדות דומות בספרות ובהיסטוריה ישיבו על כך בשלילה. ראיות שבדרך כלל נעשה הבידוד לשם ענישה: בתנ"ך מצאנו, כי נבוכדנצר בזמן חוליו (בטירוף הדעת, כנראה) היה מבודד מחברת בני אדם (דניאל, פרק ד'), גם המצורעים היו מבודדים מחברת בני-אדם. מסופר על המלך עוזיה, שישב בבית-החופשית (דברי הימים ב', כ"ו, 21, מלכים ב', ט"ו, 5) בת יפתח ישרה, לפי המסורת, בבדידות גמורה על אחד ההרים, ואברבנאל מפרש: — "והוא בית פרישות לנשים" (כוונתו למנזר, לפי מה שרגיל היה לראות בספרד הקתולית) מכאן אפשר לעבור לבעיה של ההתנזרות והנזירות. כלומר, שהיו מצבים ומקרים, שבהם אנשים בחרו מצונם בחיי בדידות. יש להניח, שהמניעים לכך,

בתקופה העתיקה לפחות, היו דתיים: כאשר האדם חפץ ע"י התבודדות להתקדב אל האל, להתעלות. זה עניינו של הנזיר בתורתנו. וברוח זו הייתה כת האיסיים בימי בית שני. אך לא הנזיר היהודי ולא האיסיים חיו בבדידות מוחלטת.

הנזיר העברי התנזר מדברים מסוימים שנחשבו למותרות, ממנעמי החיים, כגון שתיית יין או מאכל ענבים העלולים להביא לשכרות, ומגזירת השיער, התואמת את הנטייה של אדם להתלבש או להסתרק, כדי שימצא חן בעיני עצמו ובעיני החברה. אנשי — כת — האיסיים, אשר חיו בחבורות במדבר יהודה, אולי ניסו בהתבודדותם להביע מחאה נגד החברה או המלוכה בזמנם, ואולי ההתבודדות היתה בהשפעה של כיתות דתיות זרות.

3. יחסה של היהדות להתנזרות.

היהדות אינה רואה בעין יפה את הפרישה מן החברה, ואף לא את הנזירות של אנשים בודדים. משנה, מסכת נזיר, פרק ד' עמ' ב': תניא: אמר שמעון הצדיק: "מעשה באדם אחד שבא אלי מן הדרום; יפה-עיניים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים. אמרתי לו: בני מה ראית לשחת שיער נאה זה? אמר לי: רועה הייתי לאבי בעירי, והלכתי לשאוב מים מן המעיין, ונסתכלתי בבנואה שלי, ופחז יצרי עלי, וביקש לטרדני מן העולם. אמרתי לו: ריקא, מפני מה אתה מתנאה בעולם שאינו שלך? — העבודה, שאגלחך לשמים! עמודתי ונשקתיו על ראשו,

ואמרתי לו: כמותך ירבו נזירים בישראל. עליך הכתוב אומר: כי יפליא לנדור נזיר נזיר להזיר לה". ס' במדבר, פרק ו' פסי מ"א: — "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש". תניא: ר' אלעזר הקפר אומר: וכי באיזו נפש חטא זה? אלא שציער עצמו מן היין, והלא דברים קל וחומר: ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין, נקרא חוטא — המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה! מכאן, שכל היושב בתענית — נקרא חוטא (נדרים י', א').

4. המטרה האחת שלשמה ההתבודדות מותרת ביהדות.

חובות הלבבות, שער תשיעי: שער הפרישות. פרק א', כ"ג: "הפקיד עליו (הבורא יתברך) היצר, להניע אותו אל המאכל והמשתה ואל כל התענוגים והמנוחות, אשר בהם תקנת גופו, כמ"ש (קהלת ג') גם את העולם נתן בלבם וגו'. וכאשר גבר היצר על השכל ונמשכה הנפש עליו, נטתה באדם אל הרבויים המביאים להפסדת ענינו והריסת גופו, ונצטרך בעבור זה למידת הפרישות מן התענוגים והמנוחות, כדי שישתוו ענייניו ויהיו דבריו על הסדר. — ואין תקנת העולם שיהיו כל אנשיו נוהגים בפרישות, כי זה מביא לעזיבת ישוב העולם ולהפסק הזרע, וכבר אמר הכתוב (ישעיה מ"ה) "לא תהו בראה, לשבת יצרה". חובות הלבבות, שער שבעה עשר: שער חשבון הנפש.

"השתכלותו — בעת שתטה נפשו לחברת בני-אדם ולהשתעשע בהם — במעלות

הבדידות והפרידה מבני אדם וברע חברת כסיליהם — וכללו של דבר, כי רב העבידות לא יגמרו אלא בשניים, — וכל העבירות שיהיו בלשון (רכילות, לשון הרע) לא יגמרו אלא בחברה ובהתערב עם בני אדם. אבל הבדידות והפרידה מבני אדם — סיבת החצלה מכל מה שזכרנו מן העבירות, והוא מהחזק שבדברים המביאים אל המידות הטובות, וכבר נאמר כי עמוד בריהללב — אהבת הבדידות ובחירת היחידות".

לסתירה שלכאורה בין דבריו של רבנו בחיי ב"שער הפרישות" לדבריו ב"שער השבון הנפש", יש לומר: **הפרישות** (א) הוא אומר בפירוש: ואין תקנת העולם, שיהיו כל אנשיו נוהגים בפרישות. משמע: דבר זה הוא רק ליחידים סגולה, הן מפני שהחברה האנושית לא תוכל להמשיך להתקיים, והן מפני שלא כל אדם יכול לעמוד בהתבודדות.

(ב) להלן, באותו פרק: "השמר פן יטעה אותך רעיון לבד, כי בחברת חכמים היודעים את האלהים ואת תורתו, והתערב עם גדולי בני-אדם — והעדר עניין הבדידות, והנחת מעלות היחידות? אך היא הבדידות הגמורה והיחידות השלמה!"

כלומר: אם שואף אדם אל מעלת הבדידות לשם רכישת שלמות המידות — יבוא בין חכמים וגדולי תורה, כי רק חברתם היא הבדידות המושלמת. והבדידות כאן היא מונה, הבא לבטא שאיפה לשלמות עצמית.

5. לשאלת סוג הסיפור שלפנינו. ידוע שהאם זה סיפור הרפתאות? האם

נאמר, כי רק אותו חלק בספר המספר על התקופה שלפני הגיע רובינזון אל האי — הוא סיפור הרפתקאות? ואם כך, כיצד נכנה את חייו, לבטיו, מחשבותיו והרגשותיו של רובינזון במשך שהותו בבדידות באי השומם? האין זה הרפתאות גדולה ביותר?, מיוחדת במינה? זה — מכל מקום — דבר, שראוי לעיין בו.

6. היוצר על האובניים.

רובינזון קרוזו הוא הדמות, שקראנו עליה בספר. אבל לפני למעלה ממאתיים וחמישים שנה חי אדם, שעבר את כל הרפתקאות של רובינזון במציאות. שמו היה אלכסנדר סילקירק, בנו של סנדלר סקוטי, שעלה על אונייה כדי לעבוד בה, ולהימלט מהעמדתו לדין בעוון תגרה, שהיה מעורב בה. יום אחד הסתכסך סילקירק גם עם רב החובל של האונייה, שעבד בה.

באותה עת עגנה הספינה מול קבוצת האיים חואן פרננדס. כשעמד סילקירק על הספון והסתכל באיים שופעי הצמחיה הפראית והשוממים מאדם, חשב לעצמו: "הייתי מעדיף להיות לבדי על אי יפה זה, מאשר להסתכסך כל הימים עם שודדיים מושחתים אלה". ומיד ניגש אל רב החורבל, וביקש ממנו רשות להישאר על אחד האיים ההם. למעלה מארבע שנים חי אותו מלח על האי הבודד ללא נפש חיה בקרבתו.

הוא התגבר על מצב הרוח המדכא, והחל בונה הכל מבראשית: בנה לו בקתה של עץ, וגדר אותה, ביית לו בע"ח, עבר את כל שלבי ההתפתחות של האדם הקדמון:

לקט, ציד, דיג, מרעה וחקלאות. התקין לו בגדים וקיווה—בכל זאת—לאונייה, שתעבור בקרבתו, ותאסוף אותו הביתה; למולדת, לחברה. ואמנם—נגאל לבסוף משממון־בדידותו, הישר לזרועות התהי־לה, ולהתלהבותם הסוערת של האזרחים הבריטיים.

רב חובל אחד התרשם כל כך מהרפת־קאותיו של סילקירק, עד כי פרסם ספר עליהם. לימים, נזדמן סילקירק עם דניאק דפוא, סח לו את קורותיו באי, וזה כיד הכשרון הטובה עליו "עידד" את הסיפור, והוא הוא סיפורו של רובינזון קרוזו, אשר לפנינו.

7. רעיונות, השקפות וגישות מהעולה אלינו מקריאת הסיפור.

המסופר בספר, קרה לפני למעלה ממאת־יים וחמישים שנה. נבדוק:

1. מה הציל רובינזון מן האונייה, שנטר־פה בים?

2. מה היה מלח מציל הים מאונייה, שנטרפה בים?

3. נמייך את הדברים כך:

חפצים אישיים

דברי אוכל

דברי לבוש

דברים להגנה על חיו

דברים לשם לימוד

4. נערוך את הדברים האלה לפי סדר חשיבות.

5. מה הם החפצים האישיים שכל חייל לוקח איתו כשהוא הולך לשירות?

6. מה הם החפצים האישיים של חייל דתי?

7. כיצד היתה אונייה מודיעה בימי רובי־

נזון, שהיא נמצאת במצב סכנה? כיצד אפשר בימינו להודיע על אונייה הנמצאת בסכנה?

8. אילו היה רובינזון יהודי, איזו ברכה היה עליו לברך, כשניצל מן האונייה הטבועה?

9. באילו מקרים מברכים "ברכת הגו־מל"? מצא אותה בסידור.

10. עיין בס' תהלים, מזמור ק"ז, ונצא שם ארבעה מקרים, שבהם הניצולים־חייבים לברך ברכת־הגומל. איזה מאר־בת עת המקרים, שבאותו מזמור, מתאים לסיפורנו?

11. באיזה מספרי התנ"ך מתוארת חוויה של סערה חזקה בים? בגלל מי היא התרחשה, וכיצד היא פסקה?

12. מה הם צורכי המזון, שבהם אונייה מצטיידת לקראת הפלגתה בים? מדוע?

דווקא דברים אלה? איפה מצאנו בתנ"ך דברי־אוכל עמידיים, שאנשים לקחו איתם בצאתם לדרך רחוקה או למלח־מה?

13. עיין בתנ"ך: שמואל א' י"ז שמואל א' כ"ה

שמואל ב' ט"ז

שמואל ב' י"ז

ירמיהו מ"א

13. מה דעתך, האם היה רובינזון אדם טוב או אדם לא טוב? באיזה חלק של הסיפור הוא היה אדם לא טוב, ומתי וכיצד הפך לאדם טוב? הוכח.

14. שים לב לכך, שהסיפור כתוב בגוף ראשון, כלומר: האדם מספר דברים על עצמו. אם אדם מספר משהו על אדם אחר, הוא מדבר בגוף שלישי. איזה סוג סיפור אהוב עליך; סיפור המסופר בגוף ראשון, או סיפור המסופר בגוף שלישי? מדוע? חבר סיפור קטן על מה

שקרה לך, בגוף האשון. נסה לספר אותו גם בגוף שלישי.

15. חבר לך סיפור קטן בדומה לסיפורו של רובינזון. אפשר מתחום המלחמה האחרונה, מלחמת יום כיפור, על הייל שתעה מן הפלוגה ונקלע להר, לעמק בודד, או כיוצא בזה.

16. האם היה רובינזון איש אוהב חברה או מתרחק מהחברה? הוכח את דבריך במובאות מהספר.

17. מצא באטלס את איי חואן פרננדס.

18. מה היו הפחדים של רובינזון קרוזו בבדידותו? באילו סכנות היה יכול להימנע צא? נערוך אותן כך:

סכנה מידי שמים (פגעי טבע)

סכנה מידי בני-אדם

סכנה מידי בעלי חיים מסוכנים

מחלה או הרגשה לא טובה

לעזותך מלים ומונחים: רעידת אדמה, בדידות, אוכלי אדם, זוחלי-עפר, מכת ברק, טופה, מחלת הקדחת.

19. שחזה את אופן חייו של רובינזון קרוזו. מה יהיה דרוש לך מן:

הדומם

החי

הצומח

להתקנת: מגורים, לבוש, מרעה, הקל-אות?

20. ראוי לזכור, כי בדרך כלל האדם הוא יצור חברתי, ולא רק קשה לו, אלא נמש אי אפשר לו להתקיים בבדידות. בזמנים שונים ובמקומות שונים שימשה הבדידות לענישת אנשים. לפני למעלה ממאה וחמישים שנה הוגלה נפוליאון לאיי סנט הלנה. לפני כמאה שנה הוגלה אלפרד דרייפוס בעוון עלילת-בגידה, שטפלו עליו

הבוגדים האמיתיים, כשהיה קצין בצבא הצרפתי בתקופה של עימות בין צרפת-לגרמניה. האם ידועים לך עוד מקרים כאלה מונוך מה שקראת בספרים או שמעת בדרכים אחרות? ספר עליהם בכיתה. גם יבשת אמריקה וגם יבשת אוסטרליה, שימשו בתחילה כארצות גלות לפושעים. בימים, שעדיין לא היתה לנו מדינה עצמאית והבריטים שלטו בא-רץ, לא הרשו השלטונות לפליטים היהודים מאירופה לרדת לחוף. ופעם הם הפנו אונייה שנשאה פליטים לארץ ישראל, לאי נידח (רחוק מאד) באוקיינוס ההודי, הנקרא — מאוריציוס. שם ישבו האנשים עד סוף המלחמה, ובזכו שנים רבות, כי לא היתה להם שם אפשרות ללמוד או לעסוק במשהו. רק בתום המלחמה, הורשו לבוא לארץ ישראל.

21. ניסית לשחזר את אופן חייו של רובינזון קרוזו. התוכל לשחזר גם את מחשבותיו? זאת תוכל לעשות ע"י המחזה. נסה.

22. נסה לצייר מצבים מתוך סיפורו של רובינזון קרוזו, שיעזרו לנו להבין את הכתוב.

23. באיזו רוח כתוב הספר; ברוח של עצבות, ברוח של שמחה או ברוח של אדישות?

24. יש פתגם האומר: הצורך הוא אם ההמצאה. הסבר אותו. השב, במה הוא שייך לסיפורנו?

25. האגדה מספרת (תענית כ"ג) על חוני המעגל, שנכנס פעם למערה, וישן בה שבועים שנה, וכשיצא ממנה, ובא למקום מגוריו, לא הכיר את האנשים (כיוון שהאנשים מזמנו לא היו עוד בחיים, ואותם שראה היו נכדיהם), והם לא הכי-

— — — "למדתי לראות את האורות שבמצבי. — — מה עשיתי עתה לולא הצלתי מאומה מתוך האונייה".

(א) אמרנו, כי בשנות בדידותו באי, הפך רובינזון לאדם זדני ומאמין. אילו מובאות תביא לשם הוכחה?

(ב) דבר אחד "הרויח" רובינזון מן הצרה, שירדה עליו עם טביעת האונייה. הוא התחיל להאמין בה'. איזו מובאה מוכיחה זאת?

(ג) ערוך את המובאות לפי זמן אמירתן ע"י רובינזון.

(ד) כיוון שנהפך רובינזון לאדם מאמין, ראה שמצבו אינו גרוע מכל. יש גם צדדים של טובה במצבו.

נרשום לפנינו את חייו: פעולותיו, מחשבותיו ותקוותיו של רובינזון קרוזו, כך: הסתכלות פנימית ושנוי האופי

מגן וקיום

רוח טובה

תקוה לשוב הביתה

לדוגמה: (רוח טובה)

בראש השולחן ישב כבודי, הנסיך והמור של בכל האי

לדוגמה: (תקוה לשוב הביתה)

רישום התאריך

(ה) נחלק את תנאי חייו של רובינזון קרוזו, לפי האפשרויות שהיו בידיו: במה היה חלקו גרוע.

במה היה יכול להיות גרוע יותר.

במה יכול היה להיות טוב יותר.

27. במקום אחד בספר אומר רובינזון קרוזו: "אך אויה! במוקדם נקלעתי לחיי יורדיים, שהם מופקרים, ואין בהם יראת שמים כלל".

האם זה "הכרחי", שיהיו יורדיים אכזריים מופקרים ומושחתים?

רו אותו. זבכל מקום שבא ואמר: אני חוני, לגלגו עליו, כי לא האמינו לו. ראה חוני, שהוא חי מחוץ לחברת בני אדם, יצא מן העיר, והתפלל לה' ואמר: או חברותא או מיתותא (או שאמצא לי חברה, אנשים כמותי, או שאמות) ומת. הסבר: מה ביקש חוני מה' ? מדוע ביקש זאת? מניין לנו, שצדק בתפילתו? במה שייכת אגדה זאת לדיונו?

26. לפניך מובאות קצרות (ציטטות) מהספר "רובינזון קרוזו".

— — — "כי עשוי אני להיות מאושר בבדידותי, מאשר בחברה תוך חרות ומנ"עמי העולם הזה".

— — — "כי יש בכוחו (של מי?) לפצור תני על חסרונותיהם של חיי הבדידות, על היעדרה של חברת בני-אדם, ע"י שכינתו ונטיעת-חסדו בנפשי".

— — — "כיום חלה תמורה בצערי ובשמחתי. שאיפותי נשתנו, רגשותי הפסידו את להטם, ושמחותי שונות".

— — — "שכן, אסיר אני, כלוא בשימון לא נושב מאחורי סורגי הנצח של האוקיינוס — היו רגשות אלה בוקעים מקרבי כסער, ומביאים אותי לפרוק את כפות ידי, ולבכות כילד".

— — — "אם לא זנחתי אלי, מה מני יהלך אם יזנחני העולם! ואילו נהפך הוא, וכל העולם עמי, אלא שאני מפסיד את חסדי האל וברכתו" —

— — — "אכן, איני יכול לטעון, כי הודיתי לאל על היותי כאן, אך הודיתי לו בלב שלם על פקחת עיני".

— — — "על ידי לימוד שקדני של כתבי הקודש ובסיוע ההשגחה, הגעתי לכלל ידיעה חדשה. הדברים נתגלו לי באור חדש".

בספרים הבנים המתארים מסעות בים, מתאפנות מרידות של המלחים ברב החובל (גם ב"רובינזון קרוזו"). מדוע מפרהשות יותר מרידות בהפלגה בים, מאשר כשנמצאים בארץ? 28. ערכו משפט פומבי בכיתה: בשבת או בגנותה של הבדידות.

29. הצעה דיסקטית:

אתגר לתלמידים המושכים בעט סופר: נסה לחבר סיפור המבוסס על מקרה מעניין, שקרה לך או למישהו מהקרובים אליך. זכור כי בסיפור צריכים להיות: רקע של מקום, רקע של זמן, עלייה וגיבור.

אפשר לקחת סיפור קצר "משיח לוח-מיס", או ממלחמת יום הכיפורים, "ולפנות" על פיו סיפור עם עלייה וגיבור.

ביבליוגרפיה

רובינזון קרוזו (השלם) — ד' דפוא.
בי"ס של קלטיקנים — יאן קוט/הוצאת הקיבוץ המאוחד, השוה"צ.
הפרוזה האנגלית במאה ה-18 — ג'והן מייסי / הוצאת "מסדה".

קריאת מונחית — טיפוח הלשון במעלות / הוצאת משרד החינוך והתרבות.

יישום העקרונות של בריאות הנפש בהוראת הספרות — דבורה קובובי / מגמות י"ד 3 — 1961,1

על ספרות ילדים / אנציק' חנוכית, כרך ד'.

מתוך חיבור בשם: למהותה של ספרות ילדים, יפה ברלוביץ, המחלקה לספרות-עולם, אוניב' בר-אילן.

ספר האגדה לביאליק — רבניצקי, מעשי חכמים.

קטי — יומנה של נערה*

מאת: אלכס זהבי

אופייניים למספרת מבוגרת החיה מחדש את קורות ילדותה.

המספרת מתייחסת אל קוראיה ברצינות, ואינה מנסה להקל על קריאתם ע"י פניות וויתורים! ניבוריה אינם סטריאוטיפיים, היא אינה משלבת מרכיבים המקובלים כפופולריים על ילדים. המצוינות המתוארת במהימנות בסיפור אינה מוכרת לקוראים הצעירים, אך היא אינה מקלה עליהם ע"י הזדקקות לאמצעים מלאכותיים. למרות זאת, הספר קריא, ואף זכה לפופולריות בתקופה, שהתפרסם בהמשכים ב"הארץ שלנו", וזאת משום שהמספרת הקפידה על איזון עדין בין הפעילויות לדיאלוגים ולקטעי ההרהור (שאינם מובאים בזרימתם, אלא בדיבור עקיף), ושמרה על סיפור-המעשה, שלא יחדל מלקלוה. לשונה עשירה, אך ברורה ומדוייקת, הרקע (התרבותי, החברתי והפוליטי) למאורעות מתברר מתוך ההתרחשויות.

ייחודה של היכורה בשניים: היא ילדה יהודיה יחידה בסביבה עירונית לא

רבקה קרן, מספרת צעירה (נולדה בשנת 1946), שאל ניצני כשרונה התוודענו בספרה הראשון "רותי שמוטי", נגלית בספרה החדש "קטי — מיומנה של נערה" כמספרת בשלה.

"קטי" הוא ספר מקורי — לעלילתו אין אח בספרות הילדים העברית. העלילה מתרחשת בגולה, שכמעט לא זכתה לתיאור בסיפורת העברית, היא גולת הונגריה בתקופה, שלאחר מלחמת העולם השנייה (כלומר, בתקופת התהוות המשטר הסובייטי). גם צורת הסיפור ודרך ההתייחסות של הסופרת אל קוראיה אינם מקובלים ביותר.

הסיפור כתוב בגוף ראשון (ומכאן מקור כותרת המשנה — יומנה של נערה, למרות שהספר נעדר סממנים חיצוניים של יומן), אולם, למרות שהתרחשויותיו מתמקדות סביב הניבורה, והסובב אותה משתקף באספקלריה שלה, אין לשונו "לשון ילדים", ואין המאורעות מתגמדים, או מצטמצמים כדי מגבלות ביטוייה של ילדה צעירה. הכתיבה בגוף ראשון באה כדי למונע התפשטות העלילה מעבר לגיבורתה העיקרית, וכדי לחזק את מהימנות המסופר בעיני הקורא, אולם היקף הראייה ורגישות הניסוח ודיוקו

* רבקה קרן — קטי מיומנה של נערה. ציורים: גיורא כרמה, עסעובד, תשל"ג.

יהודית, גאה ביהדותה ושותפת להוריה השומרים מצוות חרף הסכנה שבכך; היא ילדה רגישה, אך לא מתבודדת, ושרויה במתח מתמיד בין ההשתקעות בעולם הפנימי העשיר לבין הפעילות בחברת בנות השכונה, הלומדות יחד אתה.

הגיבורה אמנם חיה בסביבה, שאינה מוכרת לקורא, אולם חלק מהמאורעות המתוארים אופייני לעולמם של רבים: המתח לקראת הפגישה עם המורה החדש בראשית שנת הלימודים, היחס האמבי-וולנטי לאח שנולד, הציפייה לקראת נסיעה למקום חדש ומרוחק, התארגנות ילדי השכונה ל"מבצע" ועוד. אל אלה מצטרפים מאורעות בעלי גוון מקומי: אופי בית הספר, שהחדש (עקרונות) התינוך הסובייטי) מטפח בו על אופורטוניזם ועל דפוסי הוראה ישנים, האנטישמיות, המתנגלה ללא כחל ושרק בהתנהגות המבוגרים, המתח בין פרולטרים קומוניסטים לבין אזרחים רגילים, והשיא — תיאור המרד ההונגרי בשנת 1956, שהילדים משתלבים בו, נסיונות הבריחה מהונגריה, כשלון המרד וכשלון הבריחה. מושגים מופשטים כ"שליטת החרות", "דיקטטורה", "גזענות", "תחושת הזד-הות לאומית ודתית" — לובשים כאן לבוש של מאורעות דרמטיים ומעשים של יום יום, ומבוטאים במישרין על ידי המשתתפים בעלילה. אלו הם פרקים מרגשים ובעלי חן מיוחד הם פרקי היציאה מהונגריה. לשלבים הראשונים של ההשתחררות מהשיעבוד והיציאה אל ארץ החלומות ואל המשפחה הנכספת, נלוות תחושות ראשית ההתבגרות. בסיטואציה הלא שכיחה של נסיעה משך ימים ולילות ברכבת, הגיבורה מתור-

דעת לנער ולנערה, ויוצרת עמם קשרים רגשיים, המתעצמים על ידי הניתוק מהסביבה המוכרת, ועל ידי הציפיות לקראת החדש. תחושת החופש והשחרור מהמצוקה (גם הכלכלית) מתחזקות לא-חר הפגישה עם אחי האב, המנהל קבוצת כדורסל במילנו, דוד, הרוחש אהבה לכולם ומעטיר על הילדים שפע לא צפוי של מתנות, שעל כמותן לא חלמו, משום שלא שיערו את קיומן.

הילד הישראלי מתוודע ב"קטי" אל עולמו של חברו, החי מעבר למסך הברזל. הוא עשוי להבין טוב יותר את משבר המעבר מעולם נוקשה רווי שנאה ופחד, אך גם עולם שיש בו יופי ושמחה ילדות, אל נופים חדשים ואל דפוסי התנהגות חדשים, — משבר, הפוקד את בן גילו, העולה החדש. התנהגותו ההססנית והלא מובנת של העולה עשויה להתפרש לו יותר דווקא לאחר קריאת ספר זה, שאינו עוסק בלבטי הקליטה. ההזדהות עם המשותף, שבינו לבין קטי, החיבה, שהוא ודאי רוחש לה, מסייעים לקירוב לבבות יותר מאמירות ישירות, ואולי, אף יותר מתיאור ישיר, שנלווים אליו בהכרח יסודות של האשמה. הספר מכוון לקוראים בראשית גיל ההתבגרות. קוראים בגיל זה מעוניינים להתוודע אל גורל בני גילם, ופתוחים לגיבוש עמדות חדשות כלפיהם בעיות. כשם שספריהן של ש' נשמית, לי קיכלר ומ' הלוי וספרו של ג' זמיאן פיתחו בבני-נוער של ימינו רגישות רבה כלפי גורל העם היהודי בתקופת השואה, כן עשוי ספרה של רבקה קרן וספרים דומים לתרום לפיתוח עמדה חיובית יותר כלפי בני גילם בגולה.

המחבר מנסה להראות לנו כי ישנו חלק גדול מהחיים שלנו שאנו חייבים להכיר אותו, ולתפוס אותו כחלק מהחיים שלנו.

סיפורי-ילדות של בנימין טנא*

מאת: יעקב רבי

ובדוקה" זו, אף-כי הפיתוי לכך הוא רב דווקא אחרי השואה שמחתה את הכול ולא הותירה מן החצר הנאלבקית מאור-מה זולת שרידי-עיי-חורבות — וגזים של עץ-הערמון היחיד אשר היתמר לפנים במרכזה. בנסיבות אלו, לבנו של יוצר עברי משתוחח עליו, ועו מאוד הרצון לומר רק קדיש ויזכור, להעביר-על המידות ולתאר אנשים שהיו ומעשים שאירעו בנימה סנטימנטאלית, סלחנית וממילא סלפנית. מספרנו התגבר על כוונה "טובה וחסודה" זו, העלולה לקפח את האמת העובדתית והאמנותית כאחד.

בנימין טנא, המשורר הוותיק לגדר לים ולקטנים, מגיש לנו בספרו זה מנחת-ביכורי-פרוזה "אפילה" (מלשון פירות אפלים, שהבשלתם מתאחרת): שנים-עשר סיפורי-ילדות שמשוקעים בהם יסודות אוטוביוגראפיים, זכרונות מחצר אחת בנאלבקי של וארשה, שהמחבר נולד וגדל בה. הבא לומר שבחו של הספר חייב לציין קודם-כל — ולצד-זכות — את מה שמתבקש-כאילו שיהיה בו, "מטבע-הדברים", ובכל זאת אין בו, מכוח ההכרעה האמנותית של המספר, סמי מכאן התרפקות נוס-טאלגית, הצובעת בגוון ורוד אחיד — ומחטיא — את ה"תוס" וה"אוד" של שנות-הילדות; וכן נפקד מקומם של סממני הווי מסורתי ספציפי — זה חוטי-השני האטאוויסטי של הסיפורת העברית שגיא-החאיון שלה הוא העיירה או הריכוז היהודי הגדול בגולת מזרח-אירופה. פולקלוריים זה, אפילו אצל כמה ממספרינו הקלאסיים, הופך לעיתים את הטפל לעיקר, כובל את העריליה ומעיב על הסיטואציה האנושית האמיתית. ראוי בנימין טנא ליישר-כוח על שלא נפתה ללכת ב"דרך סלולה

* מ"על-המשמר" 10.8.1973

שימקו אדק, אסתושה, כשם שה"חזר" וה"מלמד" נחקיס-הציזה מפני בית-הספר. כל ילד יודע את פרק בחומש וני"ך ובסידור-התפילות, אך הקריאה המהנה את הנפש והמרחיבה את הדעת היא בספרי-ההרפתקאות של קארל מאי וז'ייל ורן. לא-תמיד קל לזכות בתענוג הזה, כי הוא עולה בכסף ובבית אין פרוטה לפרוטה, וכאשר אחד הנערים — הוא האני-המספר — מבקש זהב בשביל שיוכל להירשם בספריית-השאלה, גוער בו אביו בנזיפה: אם בקריאה חשקה נפשך, צא אל הרחובות וקרא את השלטים ...

*

ברם, אמנות-הסיפור של בנימין טנא ממצה-ודולה מן הלוקאלי וה"זמני" את הקיים-ועומד-תדיר, מותר לומר — את האוניברסאלי. ילדים בני עשר או שתיים עשרה רוצים בחברותא, רוצים לצחוק ולשחק, להשתעשע, להתפרחח, "להרציא מרץ", באשר זו תכונתם כילדים וזה צורכם — והצורך, במקרה דנן, הוא כפול: להשתולל, להתפרק — גם כדי להפיג קמעה את מרורי הדלות ... אלא שבעד כל צעצוע, בעד כל מישחק ובעד כל תעלול — יש לשלם מחיר, והמחיר הוא לעתים כבד, עד בכל ויאוש. על-הרוב, הצעצוע הוא תחליף: בובות סמרטוטים של הבנות, "כדורגל" מאולתה של הבנים — גרב ישן ממולא בחול; אפשר לבעוט בו איך-שהוא, אך אביו לילד שה"כדור" נחת בראשו ... אם פתאום מזדמנת מציאה, כגון תריסר חצוצרות נאות-מבריקות ליד מחסן של חנות-צעצועים, והנערים שמים עליהן יד

כמוצאי-שלל-רב — עד-מהרה מתברר כי לא יכלו לעשות בהן שימוש והשמחה היא לבטלה. הלא מי שיתקע בחצוצרה, יגלה ברבים את קלון גניבתו. והמצפון של ילד יהודי — גם הוא נוקף ... סוף-דבר: כשם שנטלו את ה"מציאה" בסתר, כך מחזירים אותה בסתר למקור-מה — ואין קץ למפתח-הנפש.

בפארק הסמוך לחצר הנאלבקית הותקנה קנה קארוסלה. עיני הנערים חומדות את הכרכרות ואת הסוסים-האבריים המרקיעים-ושועטים בסחרחרות. אך מ' איין ימצא הכסף בעד מסע-פלאים זה? מסתבר שיש עצה: גלגל-הקארוסלה מונע ביד; כל ילד שיושיט ידו לסיבוב-האופן במשך זמן קצוב — מובטחת לו רכיבת-חינם על סוס ... נערנו, האני-המספר, משכיר את עצמו למשימה זו וכשהוא משלים אותה בדי-עמל — אוחז אותו הקבס והוא מקיא את מררתו ... מי חושב עוד על מסע בקארוסלה? גם כדי שיהיו רשאים לגדל גור-כלבים בחצר, נאלצים החבריא להשתעבד-בפרך לסטאשק, עוזרו הבריון של שוער החצר, ולגולל בשבילו סיגריות שהוא מייצר ומוכר בסתר, בניגוד לחוק מונופול-הטבק. סטאשק רודה בהם ביום ובלילה, עד כלות-הכוחות, וסופם שהם מתמרדים ושובתים מעבודה; או אז "מסגיר" הבריון את הגור לצייד-הכלבים, ואף-כי סטאשק נאסר בידי המשטרה על עיסוקו הבלתי-חוקי, ספק אם נערינו מוצאים ניחומים בנקמה זו.

השעה טובעת, והשמש חמורה, והים רעשני. בלתי-קולנוע מצוי בקרבת-מקום, והוא מושך ומפתה, אך היד אינה משגת

לקנות כרטיסים. אפשר לחסוך ולקבץ קצת פרוטות לקניית כרטיס אחד: סבק, הגדול שבחבורה, יילך לח-
 זות בסרטים ויספר אחר-כך לחבריו את
 אשר ראה על הבד; כי סבק מוטיב
 לספר. ברם, מסתבר שסיפוריו יפים
 מדי: האין הם בדויים קצת מן הלב, או
 שאולים מספרי-ההרפתקות? ואמ-
 נם עד-מהרה מתגלה הסוד: אחרי
 סבק את רגליו מן הקולנוע ובכסף שנתנו
 שצפה בשניים-שלושה סרטים, מוקיר
 לו חבריו לשם רכישת כרטיס קונה הוא
 תרופות לאביו הנכה והחולה. החבריא,
 שתחילה זועמים על "המעילה", נמלכים
 ומעמידים-פנים כאילו אינם יודעים ד-
 בר — ומוספים להאזין ל"ותסריטיו" ה-
 בדויים של סבק...

אסתושה היא אחותו של סבק ובת-
 גילו של האני-המספר: ילדה חיננית,
 חיווריינית, נבונת-לב. אט-אט, ממיש-
 חקד-מקא למישחק-שחמט, נרקמת בין
 השניים אהבה ענוגה. "גני-העדן המורי-
 קים של אהבות-הילדות": כך כותב
 בודלייר אי-שם ב"פרחיה-הרוע" שלו. ב-
 מקרה דנן, השהות ב"גן-העדן" היא
 קצרה וירקותו נובלת חיש: אסתושה
 חולת-שחפת ומתה באיבה, ובשעה שכל
 אנשי החצר הולכים ללוותה, לבית עול-
 מה, ננרר נערנו אל גזע עץ-הערמון,
 להתרפק עליו עם מכאובו, וכוח אין בו
 לבכות.

כך, מסיפור לסיפור, מתעצמת השכ-
 נות הקרובה עד-אימה, כחוד-התער, בין
 שחוק וטראגיות. קירבת-הפנים זו מתג-
 למת בעיקר ב"גיבור" המבוגר היחיד

שבספר, הדוד נחום, עני-הלכה, טיפוס
 פיקארסקי מופלא, ממוצע של הרשלי
 אוסטרופולייר וטיל אולנשפיגל. אין קץ
 לתעלוליו ולתחבולותיו המבודחות של
 הדוד נחום, והם נשקו היחיד נגד כל
 רישעות וכסל של "תקפים". זהו נשק
 ממורט שפגיעתו קשה, אך הוא גם חרב
 פיפיות. פעם אחת מהליט הדוד נחום
 להיפרע מאחיו הגביר הכילי, ר' גדליה
 הממאן להלוות לו סכום-כסף. עליזו
 להטוט של אחיזת-עיניים גורם הוא כב
 יכול לכך שפוחלץ-כלב-הזאב אשר בטו
 רקלין הגביר יתחיל לנבוח — ור' גדליה
 נופל ומשתטח ארצה, אחוז הלחלה

נכתב במלחמה עצמה, כפרקי יומן, כמו יומנה של אנה פרנק, כי יש בספר הרבה פרקים קטנים.

שלום משיב כי הספר נכתב בשנתיים-שלוש האחרונות, אך הפרטים הקטנים היו בזכרונו 30 שנה. ונמצאות ברשותו עדויות כתובות — כגון מכתבים מהגטו... **ישראל** רוצה לדעת האם הבונקרים שבהם הסתתרו היהודים היו בנויים בגטו או שנבנו אחרי שהגטו הוקם, ובאילו מכשירים? **יורם** קורא ממחברת שאלה מסוגנת: "האם אותם הבחורים שפעלו במסגרת המחותרת הציונית לא יכלו לתחזיר בלב העם את תודעת ההתנגונות מיום פלישת הגרמנים?"

שלום מסביר שגם הנוער החלוצי לא היה ערוך מראש ונאלץ ללמוד את המציאות בדרך הקשה. הבונקרים חלקם היו מרתפים, חלקם נחפרו במעדרים וביד יים... **אפרת** שואלת מה היתה ההרגשה כשהלך למלחמה במדי הצבא הפולני, "האם חשבת להילחם כדי שלא יכנסו גרמנים לפולין, או כדי להגן על היהודים?"

שלום משיב שיצא להילחם בצורך — צורך היהודים והאנושות כולה, והילדים מרגישים שסולדריות-של-לוחמים לא היתה הדדית. יהודה שואל: האם היתה שנאה בין פרטיזאנים יהודיים ורוסיים? ואם כן — למה?

הכל מסופר בספר, אבל שלום מרחיב את הדיבור על פרשה כאובה זאת.

השאלות הראשונות התייחסו לפרקי הלוחמה, ההתנגונות, הגבורה האקטיבית — אך הביטוי המרתית את דמו של כל צבר גזעי עולה, בכל זאת, על פני השטח: "האם שמעתם — שואלת **ישר**

שכל זה קרה באמת? תשוב רגע, שלום חולבסקי, אלמלא חיית בימים ההם, על הפלאנטה ההיא, אילו נולדת לפני 14 שנה במדינת ישראל — האם היית מאמינית?

"אני מתרגש" — מודה שלום חולבסקי בדרכו לפגישה עם תלמידי כיתה ח' בבית-סממלכתי ע"ש א.ד. גורדון בבתי-ים. — "אינני יודע אם יבינו. האם אני הייתי מאמין? אינני יודע. גם היום, לפעמים, אני חושב שכל זה לא היה אלא חלום של סיוטים".

מנהל בית-הספר, צבי הררי, מקווה שהילדים הבינו את "עיר ויער במצור". במידה שבכלל אפשר להבין את הימים ההם. רק תלמידי כיתה אחת — ח' שניה — קראו את הספר, ותלמידים בודדים מכיתות ח' אחרות. הם יצורפו ל"צוות". כן, הילדים קצת מתוחים לקראת הפגישה עם המחבר. ייתכן שאחדים רשמו את שאלותיהם. שלום מתלבט איך לפתוח. מה לומר בתחילה. לספר משהו? לדבר על הספר? אך בעומדו בפני כ-50 זוגות עיניים נוצצות הוא שוכח את כל הלבטים.

"שמחתי על ההזדמנות להיפגש איתכם. אענה ברצון על כל השאלות וגם לי יש כמה שאלות אליכם. תשאלו אתם ראשונים". הם התכוננו, מן הסתם. הידיים מתרוממות מכל עבר.

עמי: האם העם היהודי שישב בגטו היה מודע לדברי היטלר? שלום מסביר שהיהודים ידעו על כוונותיו המוצהרות של היטלר אך לא היו מודעים להן. פשוט לא האמינו לו. לא לקחו אותו ברצינות.

אביטל: מתי נכתב הספר ואם הוא

יהודה : כתבת את הספר בסגנון כזה שכאשר קראתי אותו הרגשתי ממש שאני בתוך הפרטיזאנים.

עליזה : חשבתי איך הייתי מגיבה אילו הייתי שם, איך הייתי משתלבת...

ישראלה : אהבתי את הפרקים על הילדים. במיוחד על שמעון ישראלי, כי אני מכירה אותו כזמר.

גילה : התרגשתי מהפרק על שרגא, הילד שהקריב את עצמו למען אימו.

הם שואלים שאלות רבות על הילדים בגיטו ועל הילדים בין הפרטיזאנים ותו"הים — כיצד ייתכן שאנשים בלי נשק לא התקבלו אל שורות הלוחמים — סתם כך גירשו אותם?

ולא חסרות גם שאלות רגילות, המקור בלות בכל פגישה בין סופר וקוראיו : למה הרבית להשתמש במלים לועזיות ? מה משך אותך להיות סופר ? מדוע לא תיארת את כל הילדים שהיו בין הפרטיזאנים ? והמנהל סוטה מהמסלול ושואל מה ההבדל בין התקופה ההיא לבין המושגים "עיר ויער" כפי שאנו מכירים אותם היום. גם בתים היא עיר ורבים נוסעים מדי שבת לפיקניק ליער הרצל. השאלה מקפיצה עשרות ידיים ואיש אינו מתקשה להסביר.

— שכאן אנחנו לא רק תושבי העיר אלא גם אזרחי הארץ וזאת לא ארץ של פולנים או רוסים...

— שכאן אנחנו יותר בטוחים ומאורגנים ויש לנו כוח להילחם...

— שהיום האוייב הוא פשוט אוייב...
— כי אנחנו בתוך המדינה ויכולים להגן על עצמנו...

— שאז ההגנה היתה בגדר מותרת והיום אנו לוחמים בגלוי...

אלה — מה קורה ליהודי צ'כוסלובקיה והונגריה ? שאין אצלם התארגנות והתגרות ננות ? ואם לא חרה לכם שהם הלכו למחנות כמו **צאן לטבח ?**

אך מאוחר יותר, כאשר מתערב המנהל נשואל האם היה, לדעתם, כדאי לכתוב את הספר ולתיתו לקרוא לתלמידים, מדגישים כמעט פולם את הגבורה לעומת השואה.

— היה כדאי לכתוב ולקרוא כי אנחנו הוציאים את התקופה כפי שמי שחי בה האה אותה ואנו מבינים מה עשו ליהודים ואיך הם התגוננו...

— אנחנו רוצים לדעת איך חיו אחריהם...

— פשמדברים על תקופה זאת מדברים יותר על השמד והרצח ועכשיו אנחנו הוציאים גם צד אחר. יש אצלנו דיעה שהייהודים הלכו כצאן לטבח והנה ראינו שהיה גם גוף לוחם.

— הספר עניין אותי כי אני מכירה אנשים שעברו זאת. ההורים שלי. אבל אתה תיארת זאת אחרת וזה עניין אותי. זה הזכיר לי אנשים שהיכרתי ושמעתי עליהם...

שלוס מבקש לדעת מה עניין אותם במיוחד בספר.

יורם : בעיקר הקטעים על הפרטיזאנים, עיקרי הלוחמה, הפרקים על החיים והמרות, תיאורי המאבק.

יצחק : הכל עניין אותי כי שמעתי על תקופה זאת מאבי ורציתי להשוות.

אפרת : בעיקר מצאו חן בעיני הקטעים שבהם אתה מספר על הרשות של היהודים. על האנטישמיות. כאשר קראתי לא הרגשתי שזה ספר היסטורי, אמנם זה קרה מזמן אבל הרגשתי שזה מציאותי.

— שכאן המטרה היא לשמור על המדינה שהיא שלנו ושם כל אחד שמר רק על חייו שלו!

— ששם אם נשארתי בחיים, אפילו הפסדת הכל, זה היה בסדר ואילו כאן אנו חייבים להגן על המדינה ומכאן אי אפשר לגרש אותנו...

שלום חולבסקי מקשה ושואל האם יש גם קשר בין עיר ויער במצור לבין עמידת תנו כאן.

יורים: הקשר הוא מטרת קיום.

אפרת: כל המלחמות בעולם, הדבר המקשר אותן היא מטרת קיום.

איך מצטיירים בעיניהם יהודי הגטו? ככה-ככה. היו בגטו כל מיני אנשים. היו שהשלימו עם הגרמנים וזכיבוש והיו שלא השלימו עם זה שהיהודים ילכו כצאן לטבח.

עליזה: גבורת הלוחמים היתה בהיר-תם מעטים מול רבים וגם בארץ עוינת, בתוך אוכלוסייה אויבת קמו אנשים, והעזו להתקומם נגד המפלצת הנאצית.

אביטל: הגבורה של לוחמי הגטאות היתה בזה שהתנגדו לדעת הכלל שחשב

שזה הגורל שלהם. היתה זו העזה להתנגד לדעת הכלל.

יורים: האומץ שלהם להתקדם נגד האריה הנאצי למרות כוחם הדל היה כוח רוחני.

אפרת: אני מקווה שתסלחו לי, אבל אני לא חושבת שזה אומץ. אדם, כל אדם שיש לו אופי והוא אדם חזק, היה עושה הכל כדי להינצל.

יהודה: זו היתה ממש גבורה כי כל העולם היה נגדם.

נעמי: כל מה שעשו זאת היתה גבורה כי הם מתו למען קידוש השם...

הפעמון קוטע את השיחה בעיצומה. שלום בקושי מספיק לומר מילים אחדות של סיכום ופרידה. הוא רגוע. השופטים גילו התחשבות, עשו כמיטב יכולתם כדי להבין. הספר קירב אותם אל התקופה, אל אנשיה, אל גיבוריה וקורבנותיה. האם היו מסוגלים גם לחוש את אשר תיארו נקווה שלא. הדור של שלום חולבסקי ל-חם לא רק על נפשו אלא גם כדי שהילדים אשר נולדו בישראל לא יצטרכו — אפילו בתלומות סיוט — להזדהות איתו.

לכיתות הנמוכות

הוצאת "ספריית הפועלים", תשל"ג.
(מנוקד).

מתאר בצורה נאה, פחדו של טלה קטן מפני הגז, כיצד ניסה "לברוח מגורלו", וכיצד השתכנע מ"נסיונו האישי", יותר מאשר מנסיונות השידול של ידידיו, שהגז הוא לטובתו. רגשות הפחד מעוצבים בדרך של האנשה. סיפור ריאליסטי, כתוב בסגנון חביב, מודפס באותיות גדולות, ומתאים במיוחד להשתלב בנושא "הדיר" או "הגז". סיפורת. מתאים לכיתות א — ח. נ. ד.

אני אוהב לצייר (שירים)

כתבה : מירה מאיר, צייר : נחום גוטמן.
הוצאת "ספריית הפועלים", תשל"ג, 40 עמודים.

מירה מאיר כתבה שירים הינניים לציור ריו של נ. גוטמן. יפים במיוחד הם השירים : "שעה בין ירוק לסגול", ו — "אני אוהב לצייר".

בסוף הספר יש מספר ציורים ללא שירים, כצירוף הצעתה של המחברת לילדים, לנסות ולכתוב בעצמם שירים לציורים האלה. מתאים לכיתות א — ב.

א. פ.

סלמה הילדה מקשמיר

כתבה : ורה פורסברג, תרגמה : מירה מאיר. "ספריית הפועלים", תשל"ג (מנוקד).

הספר הוא מסוג ספריית המידע על ארצות ועמים, ובו תיאור אורח החיים והמנטליות של בני קשמיר. סיפורת. מתאים לכיתות ב — ד.

ח. נ.

ביקרה אצלי גיירפה

כתבה : סטניסלב ויגודסקי, תרגמה : אנדה עמיה — פינקרפלד, צייר : דני קרמן.
"ספריית הפועלים", תשל"ג (מנוקד).

ספר קליל ומשעשע, המספר על "ניצול" הנוצח "המופלג" של הגיירפה לשמש מנוף בנמל אשדוד. הצגת קטבים של נודלים-פזיים : הצב מול הגיירפה. זהו מוטב מצוי בספרות, בגלל השעשוע הטריון בעימות פזה, על דרך "השמן והרזה". סיפורת. מתאים לכיתות ב — ד.

ח. נ.

רמי הטלה

כתבה : הרצליה רז, צייר : א' אליעז.

כיתות בינוניות

בעוז רוחם

כתב: מנחם תלמי, צייר: מ. אריה. הרצאת "עמיחי", הדפסה מחודשת.

הספר טוב, אבל במספר סיפורים צרמת המגמה הברורה מדי — להעלות על נס את הגיבור ואת גבורתו. הנושא ראוי לטיפול עדין ומאופק יותר. מתאים לכיתות הבינוניות.

א. ש.

כל הרוצה להיות רבי-חובל יקרא מעשה זה

כתב וצייר: נחום גוטמן. הוצאת הקיבוץ המאוחד. תשכ"ט, 37 עמודים (מנוקד). פרשת מסעה של סירת "הפועל" מתל-אביב לפורט-סעיד שבמצרים, כשבראש המפלגים עומד כתריאל יפה. הפרשה מסופרת בחן, בהומור ובאהבה, והקריאה בספר מהנה ומלבבת. סיפורת. מתאים לכתות ד-ה.

א. פ.

בצילו של עץ הערמון

כתב: בנימין טנא. ציירה: תרצה. הוצאת "ספרית הפועלים". תשל"ג, 139 עמודים, (מנוקד).

סיפור על חייהם של נערים בגיל 10—14 בוורשא שלפני מלחמת העולם השנייה. סדרה של 12 סיפורים קצרים, שכל אחד מהם עומד בפני עצמו, והם מתקשרים ע"י המספר וקבוצת הילדים, המשתתפים בכל הסיפורים. בכל אחד מן הסיפורים מופיע גיבור ראשי, לאו דוורקא המספר, ובכל — הספורים עלילה מרתקת. השפה ברמה גבוהה מעל המי-

קובל ועם זאת איננה מלאכותית. פה ושם מתעורר ספק במהימנות המסופר, אך כוחו האפי של המספר דוחק את הספקות.

ג. ב.

המכונת של ירון

כתב: ישראל לרמן, ציירה: הדס בר יוסף. הוצאת "י. שרברק", תשל"ג, (מנוקד).

4 ילדים מתאגדים לשותפות לשם יצירת מכונת. כדי לבצע לבצע את משימתם הם נזקקים לעזרתם של מבוגרים מרובים ומשיגים אותה. הילדים מגלים יוזמה בתחומים שונים ומצליחים. הסיפור מתאר בריאליזם מלא יחסים בין עולם הציירים לבין עולם המבוגרים. מאמצים רבים בדרך להגשמה אך מתגברים. במגמתו הריאליסטית יש הרבה תחבולות ושקרים. בסגנונו הריאליסטי לעתים פשטות המתרחקות מספרות. ההרפתקה אהבת המשולבות הופכות את הספר לקריאה ולעתים מותח.

ג. ב.

לכיתות הגבוהות

עיר ויער במצור

כתב: שלום חולבסקי. הוצאת "מורשת". תשל"ג, 228 עמודים. בספר תיאורים של חיי היהודים בני יאלורוסיה, ובשורות הפרטיזנים בין השנים 1939—1944: הכיליון שבא על היהודים עם המלחמה, האנטישמיות של הפולנים, המרד הפרטיזני, החרדה מפני כליונה של יהדות אירופה. הספר יכול לשמש כחומר עזר בנושאים לימודיים

על הפרטיזנים ועל השואה. מתאים ל-
פיתות ז-ט.
מ. ג.

כך התגונן ישראל

כתב: מנחם תלמי. בלוי צילומים. הר-
צאת "עמיהי". 312 עמודים.
פספר פרשיות המתארות את ההת-
גוננות ואת המאבק מאז ימי אברהם
שפירא (השומרים) ועד 1948. 50 שנה
של מאבק וגבורה מתוארות תוך כדי
התבוננות בדמויות נפלאות ועלובות.
(ראה הסיפור על ורטהיימר, עמ' 51).
הספר עשוי לשמש חומר עזר מצויין להור-
את הנושאים: עצמאות, גבורה, עם יש-
אל. מתאים לכיתות ו-ח.

י. ה.

לא בדרך המלך

כתב: עודד בצר, צייר: א' לואיזאדא,
הוצאת "שרברק", תשל"ג, 203 עמודים,
(מנוקד).

ספר מעולה על וינגייט הלוחם. מספר
בצורה מרתקת על האיש ועל מאבקיו,
כשבמרכז הספר — המאבק על שנוי עמ-
דת השלטון האנגלי והישוב היהודי כלפי
המרד הערבי. באמצעות דברי וינגייט
ומעשיו, משכנע הספר ברעיונות הכרוכים
בזכות העם היהודי על ארצו, ובדמות
"המאבק הלאומי" הערבי, בשנים שלפני
הקמת המדינה. מתאים לכיתות ו-ח.
א. ז.

הזקן שהדליק מדורות

כתב: יפרח חביב. צייר: אריה נבון.
הוצאת "ספריית הפועלים". תשל"ג, 346
עמודים.

קורות חייו של יצחק שדה, המתוארים
ע"י אפיזודות, המסודרות ע"פ סדרן הכ-
רונולוגי. איכות פרקי הספר השונים אינה
אחידה, אולם ברובו הגדול הוא מרתק,
ומשחזר בחיוניות פרקים בתולדות א"י.
מתאים לכיתות ח-ט.

א. ז.

משוט בעולם

לקט שירי עם לילדים: "FLUTES AND CYMBALS"

("חלילים ומצילתיים")

מאת: ירדנה הדס.

97 עמודים, עמוסים שירי ילדים ושירי ערש, כלולים בספר רב-חן, המעוטר בידי Shirley Hughes חלקם מאת מחברים עלומי שם, כדרך יצירות רבות מתחום הפולקלור, חלקם הם פרי עטם של משוררים ידועי שם, והם נעשו ברבות הימים לנחלת העם כולו. בין מחבריהם: לורד אלפרד טניסון, ויליאם בלייק וז'ה. לאורנס.

לקט זה מהווה אנתולוגיה מפוארת ורבת ערך הודות לדרך עבודתו של העורך שהונחתה (לדעת) על-ידי שלושה עקרונות:

א. הוא לא כלל בספר שירים, שערכם העיקרי במוטיב או בעלילה, והקפיד על איכות משובחת של היצירות מבחינה ספרותית. דומה, שזכר כל העת, כי שורש המושג "אנתולוגיה" הוא ביוונית 'לקט פרחים'. ואכן, כל שיר משירי-הספר הוא ציף-חן לירי אמיתי.

ב. הוא ערך את השירים על פי נושאייהם, ועריכה זו מקילה ביותר על ההוראה המורה או הילד הקורא עצמו. בספר שמונה שערים, שהם שמונה נושאי-מפתח: 'מילים ומנגינות' השירים עוסקים בזיקה שבין שני הגורמים; 'עיר וכפר', המכלל שירים בעלי אופי מתאר, וכולם עומדים על יפיה הפיסי של ארץ אנגליה; 'במעגל השנה' — מדור, המטפל בעונות השנה ובמכלול המראות, הסמלים והאותות המציינים כל אחת מהן. מובן, שכל זה ניתן בלבוש שירי, המדבר אל הילד בשפתו תוך כדי מתן 'רשות כניסה' לביטויים, שלידתם ברחוב הלונדוני, והוא מקום-חיותם חמשת המדורים האחרים הם: 'רוח ומים', 'בבית והרחק ממנו', 'אדם וחיה' 'בימי קדם' ו'חג המולד וחגים אחרים'.

ג. העורך בחר בשירים המתאימים לילדים בכיתות הביניים של ביה"ס היסודי (גילאי ג' — ו'). הילד אינו יכול לומר: 'זה בשביל תינוקות...'. או לטעון: 'זה קשה לי. אני לא מבין את השירים'.

מן הראוי לציין, כי העורך לא זנח את בני הגיל הרך, ויצר אף למענם אנתולוגיה במתכונת דומה בשם "Drums and Trumpets". ("תופים וחצוצרות").

ההליכה לקראת הקורא מבחינת עניני השירים, איכותם והתאמת-רמתם לגיל הקריאה של ה'צרכן' המיועד, כדאי שתמצא לה 'תלמידים' רבים בקרב העורכים והמלקטים במחננו. מוכרת הטענה, שילדים אינם קוראים שירה. יכולה אני להעיד — על פי כרטיס-הקריאה של הספר הזה בספרייה לונדונית (ועל פי השוואתו לכרטיסים של ספרי הרפתקאות בפרוזה, לגבי מספר הקוראים בתקופה נתונה), כי הספר אינו נח ככלי איך-חפץ-בו על האיציטבה.

יתר על כן: אף אנתולוגיות, הערוכות יפה בשפתנו אנו, זכות להיות נקראות במידה יפה על ידי הילדים. "ילדי העולם השמיעו קולם" בעריכת אוריאל אופק, למשל, נקראת ברצון על ידי ילדי בית הספר, בו אני עובדת. אף הוא עשה ספרו שערים שערם על פי עניניהם ("היכל של אגדה", למשל, מכיל עשרה שירים, בהם שולט המומנט האגדי על סממניו ודמויותיו האופייניות).

יתכן, ששתי עובדות ביוגרפיות תרמו לאיכותן הגבוהה של האנתולוגיות, "חלי-לים ומצילתיים" ו"תופים וחצוצרות", והן: קלארק 'העורך' הוא מורה לשעבר, ואב לשני ילדים. נראה, שהקשר החי עם ילדים מזין את עורך האנתולוגיה המיועדת להם, ומעניק משנה תוקף לאמות-המידה הספרותית, שבידו.

IBBY — International Board on Books for Young People

הגרעין הראשון לארגון בינלאומי לספר הטוב לנוער היה ה"ועד להבנה בין העמים ע"י ספרי ילדים", שנוסד אחרי מלחמת העולם השנייה. יוזמתו והרות החיה שלו היתה ילה לפמן. את צורתו הסופית והרשמית קבל הארגון בשנת 1953, בכנס ראשון בציריך! — מקום מגוריה של היוזמת.

מטרתו של הארגון לתרום להבנה חדדית בין עמים וארצות באמצעות הפצת הספר הטוב בין ילדים ונוער. הארגון תומך ביצירות ספרות וציור ברמה אמנותית גבוהה, המיועדים לקוראים הצעירים, משפיע על הפצתו של החומר הנ"ל ועל תרגומו לשפות שונות. — הארגון משתף פעולה בהקמת ספריות צבוריות, לאומיות ובינלאומיות, לילדים ולנוער, דואג להשכלתם ולהשתלמותם המתמדת של אנשים הבאים במגע עם ילדים קוראים, וכן להוצאת ספרים מתאימים.

במשך השנים נפתחו במדינות שונות סניפים לארגון. סניפים אלה כוללים מוסדות ואישים, הפועלים בשטח זה באותה הארץ.

חברות בארגון יכולה להיות גם אישית, ללא זיקה לסניף לאומי כלשהו הארגון עורך כנס כללי אחת לשנתיים, כל סניף (נוסף על שליחת אנשים מומחים ידועי שם בספרות, בחינוך ובאמנות) שולח לכנס את נציגיו ואת רשימת טובי הספרים שלו לנוער.

הועד הפועל של הארגון משמש מתאם בין הסניפים, אוסף מידע, מארגן משלח חומר לסניפים וכן לארצות, בהם טרם נפתח הסניף; מכין את הכנסים הדו-שנתיים, משמש יועץ לאישים, למוסדות, להוצאות ולמתרגמים.

מפעולותיו: ארגון קשר הדוק עם מולי"ם. הוא מעודד קשרי מסחר בין הוצאות בארצות שונות במגמה לעודד תרגומים לספרי מופת מודרניים. מגמתו האידיאית של הארגון להשפיע על הוצאת אותם הספרים, אשר עשויים ליצור גשרים בין הקורא הצעיר למסורתו הלאומית, ובין הקורא הצעיר לירושתם התרבותית של העמים האחרים.

הארגון הנהיג "יום הספר לילד", בשניים באפריל, יום הולדתו של ה"כ אנדרסן. "פרס אנדרסן" ניתן כל שנתיים, במסגרת הכנס, למחבר ולצייר של הספר הטוב ביותר, שהופיע בנושך השנתיים. לשמו של בעל הפרס מצרפים רשימת מבחר ספרי ילדים ונוער של כל ארץ ולשון, שנשלחו למטרה זו לארגון, ושמהם נבחר הזוכה בפרס. רשימה זו משמשת עפ"ר גם כהנעה ליוזמת התרגום.

בין מקבלי הפרסים בעבר. אסתרוד לינדגרן, ארוך קסטנר ואחרים. עד כה התקיימו הכנסים בציריך, בווינה, בשטוקהולם, בפלורנץ, בלוקסמבורג, בהמבורג, במדריד, בלובלינה, באמריסבילה ובבולוניה.*

הארגון מוציא לאור רבעון המוקדש לביקורת ולביבליוגראפיה של ספרות ילדים ונוער בעולם, בשפה האנגלית, בשם Bookbird. היוזמת ורוח החיה של הארגון נפטרה לפני שנה. הארגון — היה התגשמות מאוייה כאדם וכמחנכת.

ד"ר אסתר טרמי

ה ת ו כ ן

1	הקדמה — ג' ברגסון
		עיון ומחקר
3	בבית ובחוץ — אוריאל אופק
11	שירי "אמא אווזה" — יוסף חנני
18	בעלי-חיים בספרות-ילדים — מרים רות
27	הסיפור הריאלי — מנוחה גלבע
		דמויות
36	סמלים בשירתו של המשורר זאב — בנימין טנא
41	אוהב ספרות ילדים — מ' חלפן — חוה ויזל
45	ליבי ברקסון ז"ל — רחל בן-צבי
		מתודה
46	רובינזון קרוזו במסגרת הקריאה המונחית — חסידה נשר
		ביקורת
54	קטי יומנה של נערה — אלכס זחבי
56	סיפורי ילדות של בנימין טנא — יעקב רבי
59	עיר ויער במצור — צביה בן-שלום
		ממדף הספרים
63	סקירת ספרים לכיתות נמוכות, בינוניות וגבוהות
		משוט בעולם
66	לקט שירי-עם לילדים — ירדנה הדס
67	האירגון הבינלאומי לספר הטוב — אסתר טרסי

מן התוכן שבחוברת הבאה :

מוטיבים יהודיים בספריו של י' קורצ'ק / הקריאה החופשית לנוער עולה / קצת היסטוריה קצת ביבליוגראפיה / כיתה א' מבקרת בבית-ביאליק / 20 שנה לפעולות קרן-בית-הנשיא / על המרכז לספרות ילדים ועל פעולותיו / פרסים לספרות-ילדים.